

**T. C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI
ARAP DİLİ VE BELÂGATI BİLİM DALI**

TA'RÎB VE EL-CEVÂLÎKÎ'NİN EL-MU'ARRABI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**DANIŞMAN
Prof. Dr. Tacettin UZUN**

**HAZIRLAYAN
Selahattin BULUT**

KONYA-2007

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	2
TRANSKRİPSİYON SİSTEMİ.....	4
KISALTMALAR.....	5

GİRİŞ

DİL VE DİLLER ARASI KELİME ALIŞ VERİŞİ MESELESİ

1. DİL.....	6
1.1. Arap Dili.....	10
1.2. Arap Dilinin Aslı	15
2. DİLLER ARASI KELİME ALIŞ VERİŞİ MESELESİ	20
2.1. Ta‘rîb Veya Dahîl	24
3. KUR’ÂN’ A BAŞKA DİLLERDEN KELİME GİRMIŞ MİDİR?.....	41

I. BÖLÜM

EL-CEVÂLİKÎ’NİN HAYATI

1. EL-CEVÂLİKÎ’NİN HAYATI	44
1.1. Doğumu.....	45
1.2. Yetişmesi	46
1.2.1. Hocaları	46
1.2.2. Öğrencileri	50
1.3. Vefatı.....	52
2. İLMÎ DURUMU	53
2.1. Eserleri	54
3. KİŞİLİĞİ.....	58
3.1. Olaylar Karşısındaki Tavrı	60
3.2. Hakkında Söylenenler	60

II. BÖLÜM

EL-CEVÂLİKÎ’NİN EL-MU‘ARRABI

1. EL-MU‘ARRAB HAKKINDA GENEL BİLGİLER	65
1.1. El-Mu‘arrab’ın Nüshaları.....	67
1.2. Tahkik Edenler ve Üzerinde Yapılan Çalışmalar	68
1.3. Yararlanılan Kaynaklar	69
2. EL-MU‘ARRAB’IN YAZILIŞ METODU	72
2.1. Ayetlerden Yapılan İktibas.....	74
2.2. Hadislerden Yapılan İktibas	78
2.3. Şiirden Yapılan İktibas.....	82
2.4. Meşelden Yapılan İktibas.....	87
3. EL-MU‘ARRAB’IN ARAP DİLİNDEKİ YERİ	89
4. EL-MU‘ARRAB’TA ELE ALINAN DAHİL KELİMELER, ASILLARI VE MANALARI	90

SONUÇ	159
-------------	-----

BİBLİYOGRAFYA.....	162
--------------------	-----

ÖNSÖZ

İnsanoğlu bir anne ve babadan yaratılmış, tanınmasının kolaylaşması için de milletlere ve kabilelere ayrılmıştır. Her geçen gün insan neslinin çoğaldığı düşünülürse, dünyanın her tarafına dağılma ve yerleşme süreci de, ilk çağlardan günümüze kadar devam ede gelmiştir. Dünyanın değişik yerlerine dağılıp yerleşen insanlar, buldukları bölgedeki insanlarla iletişim içinde olmuşlar, kendilerinden uzak olanlarla doğrudan iletişimlerini ise zamanla kesmiş veya asgarî düzeye indirmişlerdir.

Böylece coğrafi sebeplerden meydana gelen fizikî değişiklik, dillerin farklılaşmasına da sirayet etmiştir. Bu durum, insanlara kendi çevresi içinde anlaşma kolaylığı sağlarken, başka bölge ve yerlerdeki insanlarla anlaşmalarında zorlanmalarına sebep olmuştur.

Dil, bir milletin oluşmasında ana etkenlerden birisidir. Her millet kendine özgü olan dili bilir ve konuşur. Dillerin farklı olması, toplum fertlerinin kendi iç anlaşmaları için bir sıkıntı oluşturmazken; başka milletlerle belirli bir mesafenin oluşmasına sebep olur. Bu da Allâh'ın varlığı ve kudretinin delillerindendir. Nitekim Rûm suresinin 22. ayetinde bu durum açık bir şekilde belirtilmiştir: **“O'nun varlığının ve kudretinin delillerinden biri de: gökleri ve yeri yaratması, lisanlarınızın ve renklerinizin farklı olmasıdır. Elbette bunda bilen ve anlayan kimseler için ibretler vardır.”**

Kelime hazineleri dillerin potansiyelini oluşturur. Birbirlerine komşu olan veya aynı bölgede yaşayan toplulukların dilleri birbirinden etkilenir ve diller arası kelime alış veriş meydana gelir. Her dil başka dillerden az veya çok beslenir. Ancak bunun için de her toplum kendisi için kriterler belirlemektedir.

Arapça Sâmi diller ailesinden olup, büyük bir geçmişe sahiptir. O da başka dillerden kelime almıştır. İslâm'dan önce alınan ve Arapçalaşan kelimeler Kur'ân'da da geçmektedir. Çünkü Kur'ân, Arap toplumunun konuştuğu dille nâzil olmuştur. Bu kelimeler de, asılları yabancı da olsa artık Arap toplumuna mal olmuş kelimelerdir.

El-Cevâlîkî'den önce, âlimler Arapça'ya giren kelimeleri tespit etmişlerdir. Ancak onlar bu çalışmaların müstakil bir eser olarak değil, diğer eserlerinin içinde dağınık bir şekilde tasnif etmişlerdir. Bu açıdan bakıldığında konusunda ilk müstakil eser

olan *el-Mu'arrab*, büyük bir değere sahiptir. Nitekim bu durumu birçok âlim dile getirmiş ve birçoğu da yeni çalışmalarda onu kendilerine kaynak kabul etmişlerdir.

Ülkemizde bazı eserler üzerinde birden çok ve kapsamlı çalışmalar yapılmıştır. Ancak *el-Mu'arrab* üzerinde böyle bir çalışmaya rastlamadık. Yapılan kısmî çalışmalar da makale düzeyinde kalmıştır. Bundan dolayı tez konusunu seçerken, üzerinde pek fazla çalışma yapılmamış bu eseri almaya karar verdik. Bu konuyu seçmemizde, danışman hocamızla yaptığımız istişarelerin payı büyüktür. Bu sebeple *el-Mu'arrab* üzerinde çalışmaya başlamadan evvel, bu kitabın konusuyla ilgili olduğu için *dil, Arap dili, diller arası kelime alış verişi meselesi* gibi konuları da incelemeyi gerekli gördük.

Çalışmamız giriş, iki bölüm, sonuç ve bibliyografyadan oluşmaktadır. Girişte; dil, Arap Dili ve aslı, diller arası kelime alış verişi konularının yanı sıra, yabancı kelimelerin bir döneme kadar Arapça'ya geçerek Arapçalaşması anlamına gelen “ta'rîb” ve “dahîl” kavramlarına ve bu konularda yapılmış çalışmalara açıklık getirilmiştir.

Birinci bölümde, ilk dönemden itibaren, çeşitli eserlerde dağınık bir şekilde bulunan mu'arrab kelimeleri ilk defa toplayarak müstakil bir eser yazan Ebû Manşûr el-Cevâlîkî'nin hayatı, ilmi durumu ve eserleri, ikinci bölümde ise el-Mu'arrab incelenmiştir. El-Mu'arrab'ın maddeleri de bu bölümde ele alınarak, anlamları ve hangi dillerden Arapça'ya geçtikleri belirtilmiştir. Karşılaştırılması kolay olsun diye madde numaraları kitapla uyumlu bir şekilde belirtilmiştir.

Bu itibarla, yüksek lisans eğitimimizin başından tez döneminin sonuna kadar devamlı bize yardımcı olan, tezin konusunu seçmeden planlamasına, kaynak taramasından çalışma sistemine varıncaya kadar bizi aydınlatan saygıdeğer hocam Prof. Dr. Taceddin UZUN'a teşekkürlerimi arz ederim.

Selahattin BULUT

Konya, 2007

TRANSKRİPSİYON SİSTEMİ

a) Sessizler:

آ, آ : â اِ : î اُو : û َ : kalın harflerde (خ ص ض غ ط ظ ق ر)
'a', ince harflerde (kalın harflerin dışında kalan harfler) 'e' ِ : i ُ : u

b) Sessizler:

ء : ' ب : b ت : t ث : s ج : c ح : h خ : ħ د : d ذ : z
ر : r ز : z س : s ش : ş ص : ş ض : d ط : t ظ : z ع : ' غ : ğ
ف : f ق : k ل : l م : m ن : n و : v هـ : h ي : y

KISALTMALAR

a.g.e.	Adı geçen eser
a.g.m.	Adı geçen madde
a.g.mk.	Adı geçen makale
Alk.	Ta'lik
C.	Cilt
<i>DİA</i>	Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
Drl.	Derleyen
H.	Hicrî
H.Ö.	Hicretten önce
Knt.	Kontrol eden, gözden geçiren
M.	Miladî
m.ö.	Milattan Önce
Mr.	Muracaat
Nşr	Neşreden, yayınlayan
r.a.	Radiyallâhu 'anh.
s.	Sayfa numarası
s.a.s.	Sallallâhu 'aleyhi ve sellem
Sy.	Sayı
Thk.	Tahkik eden
Thr.	Tahrîc
Tkd.	Takdim eden, sunan
Tsh.	Taşhîh
Tsz.	Tarihsiz
v.b.	ve benzeri
v.d.	ve diğeri
v.s.	ve sâir

GİRİŞ

DİL VE DİLLER ARASI KELİME ALIŞ VERİŞİ MESELESİ

1. Dil

Dil, duyguları, maksatları ve fikirleri ifade etme aracıdır. Konuşma âleti sestir. Ses açığa çıkmadan dilin hareketleri manzum veya mensur bir söz telaffuz etmez. Korku, sevinç, kahramanlık, hayret, yardım isteme v.b. şeyleri ifade eden alelade insan sesleri vardır. Genel olarak hayvanların sesleri de bu seslere benzer bir şekilde ortaya çıkar. Bir de belli anlamlara bağlı olarak ve o dili konuşan millete göre açık, fakat, yabancılara kapalı olan sesler vardır.¹

İnsanın sembolik düşünme kapasitesinin ürünü olan dil, bir iletişim aracı olarak en önemli kültür ögesidir. Bir milleti oluşturan insanlar duygu, düşünce ve hayallerini dil ile ifade ederler. Dil, insanın manevî varlığını hem en etkili biçimde ifade eder, hem de insanın manevî varlığını algılanabilir bir sembolik sistemle muhafaza eder. Bu imkan ve özellikleri sebebiyle dil, terbiyenin başta gelen âletidir. Bu bakımdan, insan zihninin nitelikleri dili doğurur; fakat dilin sembolik sistemi, taşıdığı kültür birikimi ile insan zihninin gelişmesinde en büyük etken olur.² Kültürle dil, özdeş sayılmasa da, birbiriyle iç içe geçmiş olgulardır. Dil öğrenme yeteneği fitrî olsa bile, bu yeteneğin gerçekleşmesi ve kullanılması, toplumsal ilişkilerin varlığına bağlıdır. Çünkü kimsenin olmadığı bir ortamda (örneğin ormanda) yetişen kimsenin konuşmayı öğrenemediği bilinmektedir.

Dil, Allah'ın insanlara en büyük nimetlerinden birisi olup seslerden müteşekkil bir konuşma sistemidir. İlim adamları dili “*Çeşitli mânâlar için vazedilmiş lafızlardan ibaret*”, “*Mânâ için vazedilmiş her lafız*”, “*her milletin dilek ve arzularını, maksat ve*

¹ Ömer Ferrûh *Târîhu edebi'l-'Arabî*, 7. baskı, Beyrût, Dâru'l-'ilm li'l-melâyîn, 1997, I/33.

² Yılmaz Özakpınar, *İslâm Medeniyeti ve Türk Kültürü*, İstanbul, Ötüken Neşriyat, 1999, s.121; Ferrûh, a.g.e., I/34-35.

gayelerini, düşüncelerini ifade ettikleri seslerden meydana gelmiş bir konuşma düzeni” gibi çeşitli şekillerde tarif etmişlerdir.³

Dil tabî bir vasıta ve canlı bir varlıktır. Çünkü dil, Anlaşmayı sağlamak bakımından bir vasıta gibi iş görürken, aynı zamanda tabî bir yapıya sahiptir. Kendisine mahsus kanunları vardır ki bunlar dilin kaideleridir. Bu kaideler dilin yapısına hakim olan ve dilin bünyesinden ve temayüllerinden doğmuş bulunan bir takım prensiplerdir.⁴

Dil bir gizli anlaşmalar sistemidir. Herhangi bir cemiyetin, kavmin, milletin bütün fertleri, canlı ve cansız varlıkları, mefhumları, hareketleri karşılayan kelimeler ve kelimelerin birbirleriyle münasebetlerini kurmak ve fikirleri anlatmak için yapılan kelime sırası üzerinde; gizli anlaşmalar, gizli sözleşmeler yapmış durumdadırlar. Dil insanla birlikte var olageldiğine göre, bu gizli anlaşmaların kökleri ilk insanlara kadar gider.⁵

Dil, fertlerin üstünde bütün cemiyetin malı olan ve bütün cemiyeti içine alan kuvvetli bir müessesedir. Milleti teşkil eden unsurların başında gelir ve onun kaybolmasını, tarih sahnesinden silinmesini önler. Malzemesi seslerdir, yapısı seslerden oluşur.⁶

Dillerin ses bilimine fonetik (phonetique, phonetic), mana bilimine semantik (sémantique, semantics) denir. Semantik önemli şubelere ayrılır. Bunlardan lexicology, kelimenin zaman içerisinde mana kaybı, mana kazanımı veya mana değişimini; morfoloji (morphology, sarf), kelimelerin kökleri ve geçirdiği devreleri; syntax (nahiv), cümle yapısı ve cümlede söz dizimini konu edinir. Kelimenin asıl çıkış yerini bulmakla uğraşan ilim dalına etimoloji (etymologie, etymology), dilin edbiyatı ve edebiyat tarihine ise filoloji (philologie, ghilology) denir.⁷

Bir dil, insan zihninin duygu, düşünce ve hayallerini barındırmakla kalmaz; zihnin dışındaki geçeceği de temsil eder, iletişim ve terbiye vasıtası olur. Dilin bu işlevleri başarıyla yerine getirebilmesi için dil sembollerinin ve dil yapısının istikrarlı olması şarttır. Dil bir vasıtaadır. Gaye anlamı kaybetmeden, bulandırmadan, çarpıtmadan

³ Hüseyin Küçükcalay, *Kur’ân Dili Arapça*, Konya, Manevî Değerleri Koruma ve İlim Yayma Cemiyeti, 1969, s. 10-11.

⁴ Küçükcalay, a.g.e., s. 13; Muharrem Ergin, *Türk Dil Bilgisi*, İstanbul, Bayrak Basım/Yayım/Tanıtım, 2005, s. 3.

⁵ Küçükcalay, a.g.e., s. 14; Ergin, a.g.e., s. 4.

⁶ Küçükcalay, a.g.e., s. 15; Ergin, a.g.e., s. 5.

⁷ Küçükcalay, a.g.e., s. 17-20.

iletmek ve aynı anlamın, konuşmaları ya da yazıları okuyanın zihninde canlanmasını sağlamaktır. Dil, bu gayeyi yerine getirmek için şartların, ihtiyaçların, zihniyetin, emellerin ve kavramların değişmesiyle bir takım değişiklikler gösterir.⁸

Dillerin nasıl ve ne şekilde ortaya çıktığı konusunda görüş birliği yoktur. Bu konuda çeşitli teoriler vardır. Bunlar sırasıyla “*Vahy ve İlham*”, “*Istılah ve Tevatu’ (Uzlaşma ve Uyuşma)*”, “*Ses Taklidi*” ve “*Meleke ve Kuvvet*” teorileridir.⁹

“*Vahy ve İlham Teorisi*”ni savunanlar “*Ve Adem'e bütün isimleri öğretti...*”¹⁰, “*Gökleri ve yeri yaratması, dillerinizin ve renklerinizin değişik olması, O'nun varlığının belgelerindedir.*”¹¹, “*Bunlar sizin ve babalarınızın taktığı adlardan başka bir şey değildir. Allah onları destekleyen bir delil indirmemiştir. Onlar sadece sanıya ve canlarının istediğine uymaktadırlar. Oysa onlara Rablerinden and olsun ki doğruluk rehberi gelmiştir.*”¹² ayetlerini delil gösterirler.¹³

“*Istılah ve Tevatu’ (Uzlaşma ve Uyuşma) Teorisi*”ni savunanlar ise iki kişinin bir araya gelerek isimler üzerinde anlaştıklarını, dillerin peygamberlerden önce mevcut olduğunu iddia ederek “*Kendilerine apaçık anlatabilsin diye, her peygamberi kendi milletinin diliyle gönderdik.*”¹⁴ ayetini delil kabul ederler.¹⁵

“*Ses Taklidi Teorisi*”ni savunanlar, insanların önce kendi seslerini (ağlamak, gülmek, kahkaha atmak, öksürmek gibi), sonra tabiatta ses çıkaran varlıkların seslerini (gürlemek, kükremek, kişnemek, havlamak gibi) taklit ederek haykırmaları sonucunda dil teşekkül etmeye başlamıştır.¹⁶

“*Meleke ve Kuvvet Teorisi*”ni savunanlar ise, “Yüce Allah tarafından her insana konuşabilmesini sağlayan bir meleke ve kuvvet verilmiştir. Bundan dolayı ilk insanlardan başlayarak insanlar birbirleriyle anlaşmada zorluk çekmemişlerdir. Çünkü

⁸ Özakpınar, a.g.e., s. 121-122.

⁹ Küçükkalay, a.g.e., s. 22 v.d.

¹⁰ El-Bakara, 2/31.

¹¹ Er-Rum, 30/22.

¹² En-Necm, 53/23.

¹³ Küçükkalay, a.g.e., s. 22-26.

¹⁴ İbrâhîm, 14/4.

¹⁵ Küçükkalay, a.g.e., s. 26-27.

¹⁶ Küçükkalay, a.g.e., s. 27-30.

her insanın fitratında aynı yetenek mevcuttur. Hayvanlarda bu yetenek olmadığı için onların konuşması gelişmemiştir.” fikrini savunurlar.¹⁷

Dil semantiği, mana ile ilgilenen geniş kapsamlı bir bilimdir. Manası olan her şey semantiğin konusu olabilir. Toshihiko İzutsu’ya göre bir mana incelemesi olan semantik, tamamıyla yeni bir oluş ve varlık kavramına dayalı ama henüz mükemmel bir sentez idealini başarmaktan uzak olup çeşitli bilim dallarının üzerinden aşan yeni bir felsefe çeşitidir. İzutsu şu değerlendirmeyi yapar: Semantik, bir dilin anahtar terimleri üzerinde tahlîlî çalışmadır. Çünkü bu çalışma yalnız konuşma âleti olarak değil, aynı zamanda kendilerini kuşatan dünya hakkındaki anlayış ve düşüncelerinin de âleti olarak o dili kullanan halkın, dünya hakkındaki düşüncelerini kavramak için yapılır. Bu suretle semantik, bir ulusun, tarihinin şu veya bu önemli devresindeki dünya görüşünün mahiyeti ve yapısı hakkında bir çalışmadır. Bu çalışma o ulusun yapıp, dilindeki anahtar kelimeleri içinde ifade ettiği kültürel düşüncelerin metodolojik analizi vasıtasıyla yürütülür.¹⁸

Aynı dilde çeşitli bildirişim biçimleri olabilir. *Günlük dil, halk dili, edebiyat ve şiir dili, teknik dil* v.b. şekillerde ayrılabilirdiği gibi; *konuşma dili, yazı dili* olarak da ayrılabilir. Diller genel dilbilgisinin esinlendiği mantık ilkelerine göre *benzer diller* ve *devrik diller* diye gruplara ayrılır. Diğer taraftan kendilerinde ön takılar, tanım edatları gibi ana unsurların kullanıldığı *analitik diller* ile gramer ilişkilerini belirten *sentetik diller* olarak da çeşitlere ayrılır. Morfoloji/sarf metotlarına dayanan bir başka sınıflandırma ise, *tek heceli diller* (Çin, Tibet dilleri gibi), *eklemeli diller* (Türkçe, Macarca gibi) ve *çekimli diller* (Arapça gibi) şeklindedir. Zamanımızda en çok bilinen tasnif ise dilbilim âlimlerinin dilleri; *Hint-Avrupa, Hâmî-Sâmî, Ural-Altay* şeklinde *akraba diller* veya *kardeş diller* halinde gruplara ayırmalarıdır.¹⁹

Hâmî-Sâmî dil grubundan Hâmî dilleri; Mısır (Kıptî) dilleri, Kuşî ve Berberî dillerini içerir. Sâmî dilleri ise Kuzey Sâmî dilleri ve Güney Sâmî dilleri olarak iki ana gruba ayrılır. Kuzey Sâmî dilleri Akadca, Âramca ve Ken‘ânca gibi dilleri, Güney Sâmî dilleri ise Arapça, Eski Yemen dili ve Habeşçe’yi içerir.²⁰

¹⁷ Küçükkalay, a.g.e., s. 30-31.

¹⁸ Toshihiko İzutsu, *Kur’ân’da Allah ve İnsan*, Çev. Süleyman Ateş, İstanbul, Yeni Ufuk Neşriyat, Tsz., s. 16-17.

¹⁹ Küçükkalay, a.g.e., s. 68-72; Ergin, a.g.e., s. 6-8.

²⁰ Küçükkalay, a.g.e., s. 68-72.

1.1. Arap Dili

Sâmî dil grubundan olan Arapça ismini, fesahat, açıklık ve açıklama anlamına gelen *el-i'râb* (الإعراب), *el-'urûbe* (العروبة) veya *el-'urûbiyye* (العروبية)'den alır. Bundan dolayı kendilerini 'Arab, diğer milletleri de dillerinin anlaşılmasından dolayı 'acem olarak adlandırmışlardır. Arapça yaşayan en eski dillerden olup dünyanın herhangi bir yerinde ondan daha eski bir dil yoktur. Bütün eski dillerde olduğu gibi, Arapça'da da i'râb vardır. Fakat diğer diller onu yitirmişlerdir. İ'râbı tama yakın bir şekilde Almanca ve İzlanda dilinde, bir kısmını Danimarka ve Rusya dillerinde görüyoruz. Birçok dilde de i'râbın izine rastlanır.²¹

İslâm Dininin anlaşılması ve uygulanabilmesi için Kur'ân, hadis, kelâm, fıkıh v.b. ilimlerin olduğu gibi dilin de iyice bilinmesi gereklidir. Dil bilimleri birinci derecede önemlidir. Çünkü bu bilimler manalar kadar metinlerde ve vahiy bilgisinde anahtar işlevi görürler. İslâm Medeniyetinde, vahiy dili olmakla, Arapça, ilmî çalışma yapılan ilk alandır. O, ilâhî mesaj olan vahye ulaşabilmeyi isteyen milyonlarca yeni Müslüman'ın ilgisi ile bu özelliği kazanmıştır. Tarihin şahit olmadığı böyle bir gelişmeyle milyonlarca kişi, Arapça öğrenmeye akın etmiştir. Camiler hemen birer sınıfa dönüştürülmüş; caddeler, çarşılar ve evler de başlı başına birer dersane olmuştur. Arapça'nın gramer kuralları ve örnekleri olarak da öncelikle Kur'ân metni ezberlenmiştir.²²

Arapça'nın tarihi, gelişme ve yayılma safhaları şu şekildedir.

Eski Arapça: Bu gün en eski Arapça metin m.ö. 853-626 yıllarına aittir. Araplara ait en eski kitabeler, tahminen m.ö. VI. yüzyılın ortalarına kadar çıkan ve müsned denilen Güney Arabistan yazısından gelişmiş bir hatla yazılmış, sayıları çok fakat dilin yapısı ve hususiyetlerini aksettirebilecek uzunluk ve zenginlikte olmayan metinlerdir. Arapça'nın teşekkülünde müessir olan Ârâmî Kültürü IV. yüzyıldan itibaren tesirini kaybetmeye başlamıştır.

Araplar kendi kitabelerinde önceleri Nabaţ dil ve yazısını kullanırken, daha sonraları bitişik Nabaţ yazısından Arap yazısı doğmuş ve Nabaţ Dilinin yerini de

²¹ Ferrûh, a.g.e., I/35.

²² İsmâil Râcî el-Farûkî, Luis Lâmia el-Farûkî, *İslâm Kültür Atlası*, Çev. Mustafa Okan Kibaroglu-Zerrin Kibaroglu, İstanbul, İnkilâb Yayınları, 1999, s. 259.

Arapça almıştır. İmru'u'l-Kays'ın mezar taşının kitabesinde bulunan yazı, Arapça yazının Nabaî yazıdan doğduğunu gösteren ve halen mevcut olan en eski vesikalarındandır.²³ Cahiliye Araplarında yazı yaygın olmamakla beraber nadir de değildi. Araplar aralarında anlaşmaları, belgeleri ve bazı durumlardaki mektupları yazıyorlar, şairlerin şiirlerini tedvin ediyorlardı. Yazı bilinmekle beraber cahiliyede özellikle kırsal kesimde alışkanlık haline gelmemişti.²⁴

Klasik Arapça: Klasik Arapça derken; bugün mevcut en eski edebî metinlerde, Kur'ân-ı Kerîm'de ve hadiste gördüğümüz; daha sonraları da Arapça'nın yayıldığı yerlerde din, şiir, edebiyat ve ilim dili olarak ana çatısı değişmeden devam eden, lehçeler üstü Arapça kastedilmektedir. VI. asrın ortalarında mevcut bulunan lehçe farklılıklarıyla beraber, kabileler arası ortak lehçe de bulunuyordu. Şairler ve onların şiirlerini ezberleyip nakledenler bu ortak lehçeyi kullanıyorlardı. Klasik Arapça'yı cahiliye şiiri, Kur'ân-ı Kerîm, Hz. Peygamber ve ilk halifelerin resmî yazışmaları, hadis, eyyâmu'l-Arab'a²⁵ dair düz yazılar ve meşeller²⁶ oluşturur. Bu metinlere dayanılarak dilin kaideleri tespit edilirken, lehçeleri fasih sayılan, şehir muhitinden, yabancı temas ve tesirinden uzak olan bedevîlerin dilinden kelimeler derlenmesi, edebî dilin lügatinde büyük lehçelerin kelime hazinesinin bir araya getirilmesi sonucunu doğurmuştur. Bu da Arapça'nın zenginleşmesini sağlamıştır.²⁷

Orta Arapça: Kur'ân-ı Kerîm'den oldukça etkilenen ve buna bağlı olarak geliştirilen fasih Arapça; bir taraftan Arabistan'ın sınırlarını aşıp dünyanın değişik coğrafyalarına yayılarak, diğer taraftan da eski bedevî yaşantının yerini alan şehir hayatıyla yaşayış tarzı, hayat anlayışı, düşünce, duygu ve zevklerdeki değişim yaşanarak, İslâm medeniyetine ve bu medeniyet çerçevesinde serpilip büyüyen, çoğalan

²³ Nihad M. Çetin, "Arap, III. Dil", *DİA*, III/282.

²⁴ Ferrûh, a.g.e., I/38.

²⁵ Eyyâmu'l-'Arab: Savaş anlamına gelen "yevm"un çoğulu olan "Eyyâm" ile "Arab" kelimelerinin terkibinden oluşur. Câhiliye devrinde ve İslâmiyet'in ilk zamanlarında Arap kabileleri arasında cereyan eden savaşlar için kullanılan bir tabirdir. Arapların iki büyük kolu olan Güney Arapları (Kahtânîler) ile Kuzey Arapları (Adnânîler) veya bunlara bağlı kabileler arasında cereyan eden bu savaşların sayısı hakkında görüş birliği yoktur. Bu sayı 75 ile 1700 arasında değişmektedir. Basit sebeplerle çıkabildiği gibi, siyasî, ekonomik ve sosyal sebeplerle de çıkabilen bu savaşlar bazen uzun zaman devam edebilirdi. (Mehmet Ali Kapar, "Eyyâmu'l-Arab", *DİA*, XII/14-15).

²⁶ Meşel Arapçada, belli bir kaynaktan çıkmış olmakla birlikte zamanla yaygınlaşarak halka mal olan anonim özdeyiş ve atasözlerine verilen addır. Çoğulu "emsâl"dır. Benzeyen anlamına gelir. Râğib el İsfahânî *Müfredâtu ğarîbi'l-Kur'ân*'da meşeli "açıklamak maksadıyla benzeri hakkında söylenen söz" şeklinde tanımlamaktadır. (İsmail Durmuş, "Mesel", *DİA*, XXIX/293).

²⁷ Çetin, a.g.m., III/282-283.

ilimler ve sanatlara bağılı olarak günümüze kadar devam eden bir gelişmenin içinde olmuştur. VII. yüzyılın başlarında Arap yarımadasının kuzeyine kadar etkiliyken, fetihlerle kuzey Afrika'dan Endülüs'e, İran'dan orta Asya'ya kadar olan geniş bir bölgeye hakimiyet sağlamıştır. Beraber bulunduğu yerli dil ve lehçelerden etkilenmesi sonucu yeni birçok Arapça lehçe ve şive meydana gelmiştir. Arapça, yakın akrabalığı bulunan Sâmi dillerin dışında en çok Farsça, Yunanca, Latince, Sanskritçe ve Berberilerin dilleri; İspanyolca, Fransızca, İtalyanca, İngilizce gibi çeşitli Roman dillerinden etkilenmiştir. En çok alışverişte bulunduğu dillerden birisi de Türkçedir.²⁸

İslâm'dan sonraki devirlerde birçok sebeple hatalı konuşma çoğaldı.²⁹ O sebepleri şöyle sıralamak mümkündür:

- Fetihlerden sonra Arap olmayanlarla karışma,
- Şehir sakinleri arasında yabancıların oranının artması,
- Arap hayatında Arap olmayan veya melez cariyelerin artması,
- Şehirlilerin dil ve nahiv eğitimini terk etmeleriyle cehaletin ortaya çıkması,
- Şiirdeki hatalara verilen ruhsat. Bu önce zorunlu olarak başladı, daha sonra, umumileşerek kıraat ve rivayeti de içine aldı.³⁰

Yeni/Modern Arapça

Gerek Napolyon gerekse Kavalalı Mehmed Ali Paşa Mısır'da Arapça eğitimini etkileyen uygulamalar gerçekleştirdiler. Avrupa'nın eğitim programlarını uygulayarak, müsbet ilmin tedrisatına ağırlık verdiler. Bu dönemde matbaa rasathane, kimya laboratuvarı, tiyatro, kütüphane kuruldu, gazeteler çıkarıldı ve modern eğitim veren okullar açıldı. Bir taraftan Fransızcadan eserler Arapçaya tercüme edilirken diğer taraftan da Avrupa'ya özellikle Fransa'ya talebe gönderildi. Mehmet Ali Paşa yarısı Fransızca yarısı da Arapça olan *el-Vekâyi'i'l-Mışriyye* adlı bir gazete çıkarttı. Mısır'da

²⁸ Çetin, a.g.m., III/283-284; İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, 11. baskı, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1997, s. 152; Sa'dî Dânnâvî, *el-Mu'cemu'l-mufaşşal fi'l-Mu'arrab ve'd-dahîl*, Birinci baskı, Beyrut, Dâru'l-kutubi'l-İlmiyye, 1424/2004, s. 4-5.

²⁹ Ferrûh, a.g.e., I/38; Ahmed Hasen ez-Zeyyât, *Târihu'l-edebi'l-Arabî*, Beyrut, Dâru'l-ma'rife, 1417/1996, s. 154.

³⁰ Ferrûh, a.g.e., I/38-39.

başlayan bu Avrupa tesiri zamanla diğer Arap memleketlerine de yayıldı. Bu tür temas ve tesirler Arapça'da yabancı mefhumların kullanılmasını zorunlu kıldı.³¹

Bu merhalede bazı mütercimler yabancı kelimeler kullanmaya başladı, bazıları da yeni mefhumları yeni tabirlerle karşılamaya çalıştı. Bu da dilde kargaşanın oluşmasına neden oldu. Bunu önlemek için Arapça'nın geçirdiği gelişme göz önünde tutularak bazı teşebbüsler sonunda 1919'da Şam'da, 1921'de Mısır'da 1947'de Irak'ta ve 1973'te Fas'ta çeşitli akademi ve enstitüler kurularak çeşitli dergiler yayınlandı. Böylece muhtelif Arap ülkelerinde müşterek yazı dili ve bugünkü klasik Arapça'nın gelişmesinde birlik temin edilmiş oldu. Bütün gayretlere rağmen bazen aynı ülkelerdeki yazarlar bile bir mefhumu farklı kelimelerle ifade edebilmektedirler. Ancak ıstıhlalarda birleşme gayretleri devam etmekte ve hususi sahalar için hazırlanmış bazı eserlerden sonra üzerinde ittifak edilen kelimeler *Lisânu'l-Arab*'in son neşrinde yer almış bulunmaktadır. Bugün bütün Arap memleketlerinin kullandığı ve klasik dilin devamı olan müşterek bir yazı dili vardır. Arap ülkelerinin maziden miras aldıkları bu dil, son safhadaki gelişmesiyle tekrar büyük bir ilim, fikir ve sanat dili olma yolundadır.³²

Mahallî Lehçeler: Arapça'da VI. yüzyılın ortalarında gramer ve lügat bakımından farklılık gösteren lehçeler ve bunlardan ayrı, kabileler arası ortak bir edebî lehçe mevcuttu. Gerek orta ve gerekse modern dönemde Arapça'da lehçelerin farklılığı bilinmektedir. Fakat mevcut lehçe farklılıkları orta dönemde edebiyata ancak küçük oranda yansımıştır. Modern dönemde ise gerçek hayata yakın olma zorunluluğu olan tiyatro, roman, hikaye gibi eserlerde lehçelerin etkileri biraz daha artmıştır. Hatta müşterek Arapça yazının yerine mahalli lehçelerin alınmasını benimseyenler bile oldu. Ancak bu düşüncelere itibar edilmemiştir. Arapça kelimelerin farklı okunmaya müsait oluşu, yazıda birlikteliği tam sağlamamakla beraber günümüzde radyo, televizyon gibi sesli yayınların yaygınlaşmasıyla, lehçeler arasındaki farklılaşma bir ölçüde azalmaktadır.³³

Dil-gramer çalışmaları: Arap olmayanların İslâm'a girmeleriyle meydana gelen kaynaşma sonucunda Arapça'da hatalı konuşmalar kaçınılmaz oldu. Hz. Ali

³¹ Çetin, a.g.m., III/285.

³² Çetin, a.g.m., III/285; Sohail H. Hashmi, "Ta'rib", *The Encyclopaedia of Islam*, (New Edition) Suppl. Fasc. 11-12, Leiden, 2004, s.794.

³³ Çetin, a.g.m., III/285-286.

zamanına rastlayan bu gelişmelerden dolayı dil çalışmaları başlamıştır.³⁴ Bu çalışmaları Kur'an-ı Kerim tetkiklerine bağlı olarak başlatan İbn Abbâs'tır (68/687-88).³⁵

Arapça öğrenimi Müslüman ilim adamlarının gayretli ve titiz çalışmalarıyla ortaya çıkmıştır. Bunun belli başlı sebeplerinden birisi Kur'ân'a hizmet etmek, diğeri ise O'nu fetihler neticesinde İslâm Devletinin gelişmesiyle Arap olmayanlardan yeni dine girenlerin hatalı konuşmalarından korumak içindir. Böylelikle Kur'ân, Arapça öğrenimi için bir esas kabul edilirken dil eğitimi de gelişerek müstakil bir ilim dalı haline geldi.³⁶ Arapça'nın gramerini sistemli bir şekilde ilk olarak vaz' etme işini Ebû'l-Esved ed-Duelî (69/689) başlatmıştır. Arapça'nın ilk büyük ustası Sibeveyh'in hocası, en büyük gramercilerin ve edebiyatçıların öncüsü Halîl b. Aḥmed (180/790)'dir. Bu zât *Kitâbu'l-'ayn* adlı eserini vererek, dilin alfabe harflerinden terki edilen bütün kelimelerini inceledi. Halil b. Ahmed'den yaklaşık üç asır sonra Muḥammed b. el-Ḥasen Ebû Bekir ez-Zebîdî el-Endelusî el-İşbîlî (379/989) *Muḥtaşaru'l-'ayn* adlı kitabında *Kitâbu'l-'ayn*'ı özetleyerek kelimelerin sayımını yaptı ve tasnif etti.³⁷ Sibeveyh ise daha sonraları *el-Kitâb* diye anılan standart gramer kitabını hazırladı. Arapça'nın gelişiminde dinî metinlerle Arap şiiri üzerinde çokça duruldu. Uzun süre Kûfe ve Basra ekollerinin bu temayülüne karşılık Bağdat'ta buna tabî bilimler ve metafizik konuları da eklendi.³⁸

Böylece zamanla nahiv ilmi genişledi, Basra ve Kûfe ekollerine ayrıldı, birçok bilim adamı yetişti. Önceleri nahiv ilmiyle ilgili konular arasında sarf ilmine de yer verilmekteydi. Daha sonraları sarf ilmi nahivden ayrılarak müstakil bir ilim haline geldiyse de ondan tamamen ayrı olarak mütalaa etmek mümkün değildir. Çünkü sarfın pek çok konuları nahiv kitaplarında yer almaktadır.³⁹

Arapça nesri, Pehlevî dilinde yazılmış bazı eserlerin tercümesiyle ilk atılımını yaptı. Bu tercümelerden en önemlisi, aslı Sanskritçe olup Nûşîrevân dönemine ait olan *Kelîle ve Dimne* hikâyeleridir. önceleri sadece Farsça (Pehlevî) ve Süryaniceden olan

³⁴ Küçükkalay, a.g.e., s. 50.

³⁵ Çetin, a.g.m., III/282-283.

³⁶ Taybe Şâlih eş-Şezer, "Kaḍiyyetu't-ta'rif 'inde'l-Cevâlîkî" *Mecelletu Kulliyeti'l-âdâb Câmi'atu'l-Kâhira* (Kâhira Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi), cilt: 59, sayı: 3, Temmuz-1999, s. 211.

³⁷ El-Farûkî, a.g.e., s. 261.

³⁸ Marshal G.S. Hodgson, *İslâm'ın Serüveni*, Çev. Senai Demirci, İstanbul, İz Yayıncılık, 1993, I/252.

³⁹ Küçükkalay, a.g.e., s. 50-51.

tercümelere Sanskritçe ve Grekçe eserler de ilave edildi.⁴⁰ Tercümelerin duru ve zevkli olan dili bir süre kâtipler sınıfınca Arap dilinin mihengi kabul edildi. Bu dönemde katipler edebiyatla da uğraştılar ve önemli görgü kuralları arasında ifade keskinliği ve edebiyat bilgisi yer alıyordu.⁴¹

IV/X. asırda ve ondan önce meydana gelen dil çalışmaları ve edebiyat konuları incelenmeye değer bir konudur. Çünkü bu devirde İslâm Medeniyeti gözle görülür bir şekilde kendi muasırı olan medeniyetlere açık fark atarak ilerlemiş, hatta örnek alınır olmuştur. Burada filoloji, nesir ve nazım konularında önemli gelişmelere şahit oluyoruz. Halkın edebiyata ilgi duyması, meydana gelen yeniliklerin ifade edilmesi için şiir olduğu kadar nesir de kullanılmıştır. Yapılan tercümelerle yetinilmeyerek, edebiyatta nesir de yerini almaya başlamış hatta şiirin yerini işgal etmiştir.⁴²

1.2. Arap Dilinin Ash

Arapça Sâmi diller ailesindedir. Bu dil ailesi eski Mısır dilini de içine alan bir coğrafyayı içine almaktadır. İlim adamları, Sâmi dillerinin asıllarının Âramca, Ken'ânca ve Arapça olduğunu kabul ediyorlar. Âramca, Keldânî, Asûrî ve Suryânî dillerinin; Ken'ânca, İbranca ve Fenike dillerinin; Arapça ise, fasih Muḍar Arapçası ve Habeşlilerle Yemenlilerin konuştuğu lehçelerin aslıdır. Ana Sâmiçe'ye en yakın dil Arapçadır. Çünkü Arapça diğer toplumların dillerinden ayrı kalmasıyla, medeniyetlere bağlı olarak meydana gelen değişikliklerden korunmuştur.⁴³ "Sâmi" terimi bir milleti kapsamasının yanı sıra daha çok aynı dil topluluğuna verilen isimdir. Hz. Nûh'un (A.S.) oğlu Sâmi'nin soyundan gelenlerin bu dilleri konuştukları kabul edilmektedir. *E. Renan* (1892)'a göre Sâmi kavimlerinin ana yurdu Arabistan'dır. Buradan da Irak, Suriye ve Habeşistan'a göçmüşlerdir. *George A. Barton* (1942) ise Sâmi'lerin anayurdunun Kuzey Afrika olup, oradan güney Arabistan'a göçtüklerini savunur. *Friedrich Hrozny* (1952)'ye göre Sâmi kavimlerin anayurtları Karadeniz, Kafkasya ve Hazar denizinin

⁴⁰ Hodgson, a.g.e., s. 251.

⁴¹ Hodgson, a.g.e., I/250-252.

⁴² Adam Mez, *Onuncu Yüzyılda İslâm Medeniyeti / İslâm'ın Rönesansı*, Çev. Salih Şaban, İstanbul, İnsan Yayınları, 2000, s. 279-327.

⁴³ Ez-Zeyyât, a.g.e., s. 15; Küçükkalay, a.g.e., s. 73-74; Corcî Zeydân, *Târîhu âdâbi'l-luġati'l-'Arabiyye*, Beyrut, Menşûrâtu dâru'l-mektebeti'l-hayât, 1983, I/37.

kuzeyidir. *I. Guidî* (1935) ise Sâmi anayurdunun Irak'ın kuzey kısımları olduğu görüşündedir.⁴⁴

Sâmi dillerden biri olan Arapça ve diğerleri aynı yerde bitmiş ve bir asıldan ayrılmışlar. Sâmi topluluklar, sayılarının çoğalmasından dolayı yurtlarından çıktıklarında, ana dilleri, yeni kelimelerin türemesi ve başka topluluklarla bir arada bulunmaları sebebiyle değişikliğe uğradı. İletişimin kopması, çevrenin etkisi ve zamanın geçmesiyle bu ayrılık, her lehçe ayrı bir dil olacak kadar çoğaldı.⁴⁵

Sâmi'lerin ilk konuştukları dil hakkında da ihtilâf vardır. Yahudi ilim adamlarından bazıları ilk dilin İbranca olduğunu ileri sürseler de bunu kanıtlayacak delilleri yoktur. Kuvvetli delilleri olmamasına rağmen bazı ilim adamları Âsur-Bâbil dilinin en eski dil olduğunu savunmuşlardır. Ancak Olshausen, Nöldeke ve Philip Hitti gibi çoğu ilim adamına göre Ana Sâmice'ye en yakın dil Arapçadır. Hatta Arapça Sâmice'nin çok az değişmiş şeklidir.⁴⁶

Arapçanın ilk oluşum safhalarının keşfedilmesi mümkün değildir. Çünkü o, tarihi seyirle beraber gelişimini bolca sürdürmüştür. Kitabelerin Yarımada'da zengin olmaması, dile ve dildeki gelişmelerin yeni oluşu, lehçelerin bire indirgenmesi ve kelimelerin süslenmesi akıl ve nakil yoluyla biliniyor. Araplar ümmî olup kendilerini bir ticaret, krallık veya dine bağlamamışlardır. Bu durumdan, derleme ve İrticâldeki ihtilaf, serbestlik ve göçebelik, karışma ve ayrılmanın tesiri; dilde eşanlamlılıkla ibdâl⁴⁷, i'lâl,⁴⁸ binâ⁴⁹ ve i'râbda⁵⁰ ihtilaf; Kuşa'a'nın 'ac'acesi,⁵¹ Himyer'in tımımaniyyesi,⁵²

⁴⁴ Küçükkalay, a.g.e., 73-75; Zeydân, a.g.e., I/37.

⁴⁵ Ez-Zeyyât, a.g.e., s. 15.

⁴⁶ Küçükkalay, a.g.e., s. 77-78.

⁴⁷ İbdâl (الإبدال): Bir harfin başka bir harfin yerine getirilmesidir. Bu bir illet harfinin başka bir illet harfine çevrilmesi, illet harfinin hemzeye veya hemzenin illet harfine çevrilmesi, د ذ ز ile başlayan fiillerin افعال babında ت'nin د'ye çevrilmesi, ط ظ ص ض ط ظ harfleri ile başlayan fiillerin افعال babında ت'nin ط'ya çevrilmesine denir. (Küçükkalay, a.g.e., s. 216-236. Ayrıca bkz. Ebû Muhammed 'Abdullâh Cemâluddîn b. Yûsuf b. Aşmed b. 'Abdullah b. Hişâm el-Enşârî, *Evdahu'l-mesâlik ilâ Elfîyeti İbn Mâlik*, beşinci baskı, Beyrut, Dâru'l-Cîl, 1979, IV/370-401)

⁴⁸ İ'lâl (الإعلال): İlet harfinde meydana getirilen değişikliktir. Bu, illet harfinin kaldırılması (الحذف), harekesinin atılması (الإسكان) veya başka bir illet harfine çevrilmesi (القلب) şeklinde olur. (Çörtü, a.g.e., s. 200).

⁴⁹ Binâ (البناء): Cümledeki yerine göre kelimenin i'râbının alâmeti olan harekesinin değişmemesidir. Böyle kelimelere mebnî (المبني) kelimeler denir. (Çörtü, a.g.e., s. 210).

⁵⁰ İ'râb (الإعراب): Cümledeki yerine göre kelimenin i'râbının alâmeti olan harekesinin değişmesidir. Böyle kelimelere Mu'rab (المعرب) kelimeler denir. (Çörtü, a.g.e., s. 209).

Huzeyl'in fahfahası,⁵³ Temîm'in 'an'anası,⁵⁴ Esed'in keşkeşesi,⁵⁵ Tay'ın kut'ası⁵⁶ gibi dilleri birbirinden uzaklaştıran ve bir dili konuşanların anlamadığı ve aslına yakın olmayan dillere bölünmeye yaklaştıran diksiyon/konuşma kusurları tabîdir.⁵⁷

Arapça uzun zaman önce kardeşleri olan kuzey dilleriyle beraber Sâmi dil ailesinden, daha sonra kuzey dil topluluğundan da ayrılmıştır. Arapçaya dikkat edildiğinde kardeş Sâmi dilleri arasında ihtiva ettiği kelime daha çok, çekim, sarf ve nahiv bakımından daha tam, beyan ve belagat açısından daha ince ve üslup açısından da daha güzeldir. Bu sebeplerden dolayı Arapça'nın fasih Sâmiçe olduğu uzak bir görüş değildir. Diğer diller ise Sâmiçe'nin şivelerinden ibarettir. Kuzey Arapçası ile Güney Arapçası ilk çağlardan beri birbirlerinden uzaklaşmıştır. Kuzey Arabistan tek dil konuşur, şiirleri (cahiliye dönemi dahil) tek dille yazılır ve yazılan bu şiirler yarımadanın her tarafında okunur. Bu da cahiliyede Muḍar Dili'nin umumi olduğunu gösteriyor. Muḍar Dili'nin umumî oluşu lehçelerin farklılığına engel değildir. Çünkü mahallî lehçeler, bazen tek anlam için farklı kelimeler kullanmak bazen de kelimeleri açıklamak içindir. Ancak lehçeler farklı da olsa terkip, nahiv ve dil mantığı aynıdır. Muḍar Arapçası da yabancı diğer dillerden etkilenmiş ve onda da dil hataları

⁵¹ Kuḍa'a'lılar 'Ayn=ع harfinden sonra gelen Ye=ي harflerini ve şeddeli Ye=ي harferini Cim=ج'e; çevirirler. الراعي خرج خجع = الراعي خرج معي , العلي = عليّ gibi. (Küçükkalay, a.g.e., s. 173-174).

⁵² Himyer lehçesinde El= ال takısı Em= ام şeklinde kullanılır. جاء امرجل = جاء الرجل gibi. Rasûlullâh'ın (S.A.S.) bir Himyerliye cevap olarak امسفر من امير امصيام في امسفر hadisini nahiv kitapları nakletmektedirler. (Ebu'l-Kâsım Maḥmûd b. Ömer ez-Zemaḥşerî, *el-Mufasssal fi san'atî'l-i'râb*, Thk. 'Alî ebû Mulḥim, Birinci baskı, Beyrut, Dâru'l-mektebeti'l-hilâl, 1993, s. 511; Ebû'l-Feth 'Osmân b. Cinî, *Sırrı sanâ'atî'l-i'râb*, Thk. Ḥasen Hindâvî, Birinci baskı, Dimeşk, Dâru'l-ḳalem, 1985, I/423; Cemâluddîn ebû Muḥammed 'Abdullâh b. Yûsuf b. Hişâm el-Ensârî, *Muğni'l-lebîb 'an kutubi'l-e'ârib*, Thk. Mâzin el-Mubârek ve Muḥammed 'Alî Ḥamidullâh, Altıncı baskı, Beyrut, Dâru'l-fıkr, 1985, s. 71; Küçükkalay, a.g.e., s. 176.).

⁵³ Huzeyl kabilesi Ḥa=ح harfini 'Ayn=ع olarak okurlar. العسن أخو العسين = الحسن أخو الحسين Ve عتي = عتي gibi. (Küçükkalay, a.g.e., s. 177).

⁵⁴ Temîm kabilesi hemze yerine 'Ayn=ع harfini kullanırlardı. عن Yerine أن عنن cümlesini ظننت ظننت أن محمدا جالس , عنن şeklinde kullanırlardı. (Küçükkalay, a.g.e., s. 177).

⁵⁵ Esed ve Rabî'a kabileleri müennes için getirilen Kef= ك harfinden sonra bir Şin= ش harfi ilave ederek okurlar, bazen de Kef= ك harfini hazfederek yerine Şin= ش harfini getirmekle yetinirlerdi. عليكش = عليك , منش = منك , عليش = عليك , بكش = بك , gibi. (Küçükkalay, a.g.e., s. 177).

⁵⁶ Tay kabilesi halkının birçoğu kelimenin sonunu hazfederek konuşurlardı. يا أبا الحكم yerine يا أبا الحكا derlerdi. Bu konuşma şekli hâlen Mısır'ın bazı bölgelerinde kullanılmaktadır. (Küçükkalay, a.g.e., s. 177).

⁵⁷ Ez-Zeyyât, a.g.e., s. 15-16.

başlamıştır. Kur'an bu Arapçayla nazil olmuştur. Kur'an'da on iki yerde⁵⁸ *Arapça*, *Kur'ân*, *el-Kitâb* (*Kur'ân*) ve *er-Rasûl* (*Hz. Muhammed*) kelimeleri مُبِينٌ sıfatıyla tavsif edilmiştir. Bunun yanında Müslümanlar ona gereken önemi vererek iner inmez yazmışlar, ezberlemişler ve her ayetini, kelimesini ve harfini muhafaza etmişler. Bu da Kur'an'ı Hz. Peygamber (S.A.S.) zamanındaki gibi günümüze kadar ulaştırmıştır. Böylece Muḍar Arapçası da gerilemekten veya dejenere olmaktan kurtulmuştur.⁵⁹

Arap Dili birçok kısma ayrılmakla beraber, Kuzey Arapçası ve Güney Arapçası olmak üzere iki ana kısma ayrılıyor. İki dil arasında i'râbda, zamirlerde, kelime türetiminde (iştikâk) ve çekimde çok farklar vardır. Ebû 'Amr b. el-'Alâ' (H.154) **“Hîmyer'in dili bizim dilimiz, onların lügati bizim lüğatimiz değildir”** demiştir. İki dil ihtilafı olmasına rağmen biri diğerinden tamamen ayrı da değildir. Kaḥṭanîler⁶⁰ *“Seylu'l-'Arim”* denilen 'Arim selinden (ki milâdî 447'de meydana gelmiştir) sonra yurtlarından çıktılar ve adanın kuzeyine dağıldılar. Kendilerinde olan güç ve ilerlemeden dolayı daha önce Yemen'de olduğu gibi, 'Adnânîleri otoritelerine almaya muktedir idiler. O durumda iki halk arasında olan siyasî ve ticarî ilişkiler (Kaḥṭanlıların kuvvetli oluşu ve 'Adnânîlerin sahrada tutunmuş olmalarından dolayı), iki dili biri diğerine hakim olmaksızın lafızlarda birbirine yaklaştırdı ve konuşmada iki lehçeyi birbirine benzetti. Bu durum milâdî altıncı asra kadar sürdü. Bazen Habeşlilerin, bazen de İranlıların Yemen üzerinde hakimiyet elde etmesiyle Hîmyerlilerin devleti ve otoritesi son bulmaya başladı. Bunun aksine o zaman 'Adnânîler ise panayırlar ve haccın üstünlüğü, Hîmyerliler ve İranlılarla yarış içinde olmaları, Rumlarla ve Habeşlilerle savaş ve ticaret yollarıyla karışmalarıyla kalkınma, dostluk, birlik ve İstiklâlın sebeplerine hazırlanıyorlardı. Böylece dillerini ve edebiyatlarını boyun eğen ve mağlup olan Hîmyerlilere benimsettiler (zorla kabul ettirdiler). Daha sonra İslâm gelerek güney lehçelerini yok eden, Yemen ırkçılığına son veren önceki amillere yardım etti. Bu sebeple Hîmyer'in dili, âdâbı ve haberleri bu güne kadar unutuldu.⁶¹

⁵⁸ El-Kitâb ile ilgili ayetler: El-Mâide, 5/15; el-En'âm, 6/59; Yûnus,10/61; en-Neml, 26/1, 75; Sebe', 34/3. Kur'ân ile ilgili ayetler: el-Hicr, 15/1; Yâsîn, 36/69. Arapça ile ilgili ayetler: Eş-Şu'arâ, 26/195; en-Nahl, 16/103. Rasûlullâh ile ilgili ayetler: Ez-Zuhruf, 43/29; ed-Duḥân, 44/13.

⁵⁹ Ferrûḥ, a.g.e., I/35-37.

⁶⁰ Yemen Araplarına Hîmyer deniliyor. Meşhur görüşe göre Kaḥṭan'ın soyundandırılar. Kaḥṭan ise Hz. Hûd'un oğlu veya kardeşi, hatta kendisi olduğu söylenmiştir. Araplar Kaḥṭanî ve 'Adnânî olmak üzere iki kısma ayrılır. Kaḥṭanîler Sebe' ve Hâdramevt kollarına ayrılır. 'Adnânîler ise Rebî'a ve Muḍar kollarına ayrılır. (İbn Keşîr Ebû'l-Fidâ' İsmâ'îl b. Ömer el-Ḳureyşî, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, Beyrut, Dâru'l-me'ârif, Tsz., II/156.)

⁶¹ Ez-Zeyyât, a.g.e., s. 16.

Kuzey Arapçası, Güney Arapçasına karşı sadece hakimiyet elde etmekle kalmadı, onu kaplayan diksiyon düzensizliğinden, delâletin/işaretin ihtilafı oluşundan ve türetmenin çeşitliliğinden oluşan ümmîlik, kapalılık ve bedevîlikten temizlenmesini de gerçekleştirdi. Bu sebeple Kureyş dili diğer diller üzerinde dinî, iktisâdî, ve içtimaî sebeplerden dolayı hakimiyet elde etti. Bu sebeplerin önemlileri şunlardır:

a) Pazar ve panayırlar: Araplar senenin bazı aylarında alış veriş, pazarda mal satmak ve birinden diğerine intikal etmek için Pazar ve panayırlar kuruyorlardı. Toplumun tabîî yapısı onları sözle muğaraba (emek-sermaye ortaklığı) yapmaya, görüşlerini müzakere etmeye, şiirle şaşırtmaya, fesahatle kibirlenmeye, övgülerle ve asıllarının şerefiyle gururlanmaya ikna ediyordu. Bunda Araplar için dilde, örf-adette, dinde ve ahlâktaki birlik için bir fayda vardı. Çünkü şair veya hatip sadece genel lafızları ve yaygın üslupları dinleyenlerin anlamasını, yaygınlığın çoğalmasını hedefliyordu. Bunun dışında râvîler onların şiirlerini kabilelere uçuruyorlar, her tarafta yayınlıyorlardı ki bunlarla beraber lehçesini, metodunu ve fikrini yaymış oluyordu.⁶²

Bu Pazar ve panayırların en meşhurları 'Ukâz, Mecenne ve Zu'l-Mecâz'dır. 'Ukâz daha fazla meşhur olmuş ve Arapçanın gözden geçirilmesinde (düzeltilmesinde) çok etkili tesire sahip olmuştur. Zi'l-ka'de ayı girince başlar, yirmisine kadar devam ederdi. Arapların liderleri, söz sultanları, orada ticaret yapmak, birbirlerine muhalefet etmek, birbirlerine esirleri bağışlamak ve hacetmek için geliyorlardı. Her soylu kendi tarafında olan panayıra yönelirdi. Ancak 'Ukâz'a her taraftan geliniyordu. Çünkü orası onların hac güzergahıydı ve haram aylarda kuruluyordu. İşte 'Ukâz'ın güçlü olmasının ve meşhur olmasının sebebi buydu. Bu panayır onların üzerinde ittifak ettikleri ve kendisine saygı gösterdikleri, sözleri açık ve dilleri fasih olan sağlam ve güçlü kimseleri belirlemede başvuru yeri idi.⁶³

b) Mekke'nin Tesiri ve Kureyş'in işi: Mekke'nin konumu, altıncı asrın ikinci yarısında, ticârî eşya taşıyarak güneyden, Hindistan'dan ve Yemenden gelen kabilelerin merkezi olmasından dolayı, dilin birliği ve Arabın kalkınmasında çok etkili olmuştur. Mekke ticârî açıdan bereketli bir yerdi. Çünkü Beytullâh'tan dolayı güvenli ve Kureyş'in de yerleşim merkeziydi. Mekkeliler getirilen eşyaları satın alır, Şam pazarlarında satarlardı. Cömert kabileleriyle ve bol miktarda mal taşıyan kervanlarıyla tüccarlar ona doğru yola koyuluyor ve bir süre konaklıyorlardı. Neticede bilgide,

⁶² Ez-Zeyyât, a.g.e., s. 16-17.

⁶³ Aynı yer.

anlayışta, servette ve dünya işlerindeki tecrübeye birikim sahibi oluyorlardı. Mekke onlar için, ibadetlerini yerine getirdikleri ve alışverişlerini yaptıkları bir toplanma ve ticaret merkeziydi. Bu işte Kureyş'in çevresindeki büyük devletler ve ehl-i kitapla olan komşulukları, yaz ve kış seferleri büyük role sahipti. Bu durum onların dil kültürüne ve yeni düşüncelere sahip olmalarına imkana tanıyordu. Çünkü onlar değişik yöreleri dinleyebiliyor, yeni manalar düşünebiliyor ve vazedilecek yeni kelimeleri nakledebiliyorlardı. Kendi dillerini, dillerin en tatlı sözlüsü, en iyi üsluba sahip olan ve kelime hazinesi en geniş olan fasih dil kabul ediyorlardı. Kur'ân'ın inmesiyle de bu üstünlük tamamlanmış oldu.⁶⁴

2. Diller Arası Kelime Alış Verişi Meselesi

Zamanın ilerlemesiyle dillerde de değişiklikler meydana gelir. Dilin oluşmasından sonraki gelişmesi ve bunun incelenmesi '*İlmu'l-luğa*'nın ilgi alanına girer.⁶⁵ Canlı bir varlık olan dil zaman zaman bir takım değişiklikler, kendi bünyesinden doğan çeşitli sebeplerle bazı gelişmeler gösterir. Bu değişiklikler ve gelişmeler ona, uzun tarihi boyunca, daima serpilip ve zaman içinde akıp gelen bir manzara verir. Bu yüzden dilin tarihinde bir takım merhaleler, bir takım gelişme safhaları göze çarpar. Fakat bütün değişiklikler ve gelişmeler dil kuralı çerçevesinde cereyan eder.⁶⁶

Toplum içinde yetişip gelişen fertleriyle insan hayatı sürdükçe aralarında her türden bağlantı ve iletişim de sürecektir. Anlamanın en önemli aracı ise dildir. Dil diğer iletişim araçlarından bünyesinde, ifadesinde ve içeriğinde geçmiş toplum hayatının tecrübelerini taşımakla ve bunların gelecekle ilgili malumatlarıyla ayrılır.⁶⁷

Tarihe dikkat edildiğinde toplumun âdâb, dil, kanunlar v.b. yansımaları zamanın akışıyla beraber toplumun gelişmesine, yükselmesine paralel olarak farkına varılmadan gelişir ki; ancak uzun zaman geçtikten sonra bunun farkına varılır. Ancak bunun kuvveti bir defada ortaya çıkar ki ilerleme denilen açık değişiklikler oluşur. Bu ilerleme, yokluk veya korku sebebiyle meydana gelen göçlerin oluşturduğu fikirlerin teması ve topluluklar arası anlaşmazlıklardan ya da bir peygamberin, kanun adamının, büyük bir filozofun, savaşa ve fetihlere karşı hırslı bir komutanın v.b. birisinin ortaya çıkarak

⁶⁴ Ez-Zeyyât, a.g.e., s. 17.

⁶⁵ Zeydân, a.g.e., I/37.

⁶⁶ Küçükkalay, a.g.e., s. 13.

⁶⁷ Dannâvî, a.g.e., s. 3.

siyasi veya içtimai büyük inkılaplara imza atmasından kaynaklanıyor. Böylece fikirler ve tabiatlar karışır, adetler, ahlâk, dinler, ve âdâplar çeşitlilik arz eder. Dil ise bütün bunlara tabi, hatta bunların asırlar boyu koruyucusu olur.⁶⁸

Bazen bu ve buna benzer değişmeler, başka bir dilden kelime alınarak olur. Zamanın değişmesiyle zihinlerde meydana gelen tutum değişmeleri sonucunda, edebiyatçıların kullandığı dilde belirgin değişiklikler gözlenir.⁶⁹ Dile yeni kelimeler kazandırmak için dışarıdan yapılacak müdahalelerin de daima bu kurallar çerçevesinde olması gerekir.⁷⁰ İnsanlık, milletler arasındaki yönelme ve kültürler arasındaki yakınlaşmayla gelişir. Bu yakınlaşma gerek mücadeleyle/çatışmayla gerekse yardımlaşma ve işbirliğiyle olsun fark etmez. Dil her yeni yakınlaşmayla mutlaka gelişir. Bir dil, başka dillerin işgali altında olsun veya olmasın, o dili konuşan halk ve gelecek nesilleri diğer dillerden etkilenir.⁷¹ Birbirlerine karışarak münasebette bulunan milletler birbirlerinin örf ve adetlerini, ahlaklarını ve âdâplarını öğrendikleri ve aldıkları gibi, bu durumların çeşitliliğine denk birbirlerinin dillerinden de farklı yeni kelimeler ve deyimler öğrenir ve alırlar.⁷² Bunun yanında fetihler neticesinde fethedilen bölgelerdeki yerlilerin sayıca üstün olmalarına rağmen; fatih millete, onların diline, dinine ve kültürüne özenerek bunları benimsemeleri zamanla o topluluğun yapısında önemli değişiklikler oluşturur. Öyle ki, kendi öz milliyetini bırakıp kendisini çeşitli sanal tarihi bağlarla karşı tarafın kadim bir ferdi sayabilmektedirler. Nitekim Fas ve Kuzey Afrika'nın diğer kesimlerinde bu benimseme sonucu İslâmiyet hızla yayılmış, yerli diller ise üstünlüğü Kur'ân dili olan Arapça'ya terk etmişlerdir.⁷³

Her dilde olduğu gibi Arapça da bu tür gelişmelere maruz kalmış ve çeşitli durumlarda değişikliğe uğramıştır. Kelimeleri naht, ibdâl ve alb ile çeşitlilik arz etmiş, tedvin edilip zapt altına alınmadan önceki tarihin bildirmediği zamanlardaki değişik asırlarda ona yabancı dillerden birçok kelime girmiştir.⁷⁴ Böylece İslâmiyet'ten önceki devirlerden beri pek tabiî olarak Arapça'yla bazı dillerin karşılıklı tesirleri olmuştur. Eski zamanlarda Araplarla Ârâmiler ve Habeşler arasındaki yakın ilişkilerden dolayı

⁶⁸ Zeydân, a.g.e., I/37-38.

⁶⁹ Özakpınar, a.g.e., s. 122.

⁷⁰ Küçükkalay, a.g.e., s. 13.

⁷¹ Dânnâvî, a.g.e., s. 5.

⁷² Zeydân, a.g.e., I/37.

⁷³ Riđvân Mubârek, "et-Ta'rib", *Mu'allemetu'l-Mağrib (Encyclopédie du Maroc)*, Rabat, 1415/1995, VII/2412.

⁷⁴ Zeydân, a.g.e., I/38.

birçok kelime alış verişi olmuştur. Ancak daha çok kelime alma şeklindeki bu tesir Arap dilinin sonraki yayılması, sınırların genişlemesi, coğrafya ve kültür temaslarının artması nisbetinde büyümüştür. Böylece Arapça olmayan birçok kelime Arapçalaştırılarak kullanılmıştır.⁷⁵

Arapça birçok kabilenin/milletin konuştuğu şiveden/dilden oluşmaktaydı. Ana Sâmiye'ye en yakın olan şive/dil en çok içine kapalı olan kabilenin diliydi. Bunun aksine şu anda bize ulaşmış bulunan Hicaz Arapçasını konuşan Kureyş, gerek ticârî seferler sebebiyle, gerekse insanların Mekke ve havalisine yaptığı seyahatler sebebiyle başka milletlerle çokça kaynaşıyorlardı. Yemen'in Habeşlilerle İranlılar arasında el değiştirmesi ve bunun sonunda bu milletlerle olan temaslar sonucu kelime alış verişini oldukça etkilemiştir.⁷⁶

Cahiliye döneminden beri Araplar kendilerinde bulunmayıp sonradan meydana gelen anlamları/kavramları isimleriyle beraber Arapçaya almışlar ve bu yabancı kelimeleri hâlis Arapça kelimeymiş gibi düzenlemişlerdir. Bunlardan قرطاس – درهم – دينار

سجل – برنس – كرسي gibi bazı kelimeler cahiliye şiirine girmiş, bazıları da Kur'an'da yer almıştır. Bu dönemde halis Arapça olup cahiliye şiirinde veya Kur'an'da yer aldıkları halde kullanım alanından çıkan ve garip kelime haline gelenler de vardır. Meselâ; الحين=الامة : Zaman, an; النكاح = السر : Nikâh; الحُبُّ = السحاب، الغمام، : Duman, bulut; الحَبِيءُ = العَيْمُ : Sis, pus, bulut; الباب = الوصيد : Kapı; الكذب = الفند : Yalan; الحال = الرضى = أرضى = أفنى : İkna etmek; الأذقان = الوجوه : Yüz, çene; السيد = الرب : Efendi; Hile : المكر : الإنتقام، العذاب الشديد = الغرام : Sararmak, solmak, beti benzi atmak; تمكرو = إنتقام، şiddetli azap; غطى = ران : Örtmek, üstünü kapatmak, paslanmak gibi.⁷⁷ Alınan yabancı kelimelerden bir kısmı kaybolmuş, bir kısmının şekli değişmiş ve artık aslı ayırt edilmez hale gelmiştir. Bunların bir kısmı da Arapça'da mevcut olup İbranca, Süryanca ve Habeşçe gibi kardeş Sâmi dillerde benzerleri bulunmayan kelimelerdir.⁷⁸

⁷⁵ Küçükkalay, a.g.e., s. 204; Çetin, a.g.m., III/284.

⁷⁶ Zeydân, a.g.e., I/ 37-38.

⁷⁷ Ferrûh, a.g.e., I/37-38.

⁷⁸ Zeydân, a.g.e., I/39.

Emevilerin sonlarında Araplar o zamanlar çokça tanınan eski dünyanın devletlerini fethetmeleri neticesinde İslâm coğrafyasına dahil olan milletlerin gönüllerine dinleri, dillerine de dilleri hakim oldu ve bazı milletler Araplaştı. Fatih millete yakınlaşmak, iktisâdî bakımdan gelişmek ve dinlerini anlamak için süratle Arapça öğrendiler. Böylece hatalar çoğaldı, ilim adamları ve yöneticilerin dil ilimlerini tedvin etmelerine, avamca konuşmanın ayıplanmasına ve böyle konuşanlara kötü davranılmasına rağmen halk arasında ve sanatta Arapçayı hatalı konuşma hastalığı yaygınlaştı. Böylece her bölgede Arapça ile bölgesel dilin birleşmesinden oluşan (melez) bir dil meydana geldi.⁷⁹

Devletin uygarlaşması ve Farsça, Hintçe ve Yunanca'dan ilmî, idarî, siyasî, iktisadî ve özel ıstılahlarla ilimlerin nakledilmesi lügatin sınırlarını genişletti. Tercüme edilen kitapların gözden geçirilmesinde ve mu'arrab isimlerin birleştirilmesinde halife el-Me'mûn'un kurmuş olduğu Dâru'l-hikme'nin rolü büyüktür. Daha sonra toplumu medenileştirmek, refahı sürdürmek, mevâlînin kolay ve açık üslupla konuşmasını teşvik etmek için lafızlar inceltildi. Çünkü onlar eğitim ve sanatla dilde maharet sahibi olmuşlardı.⁸⁰

Arapça, Farsçadan kelime almanın yanında; tebcil (onurlandırmak, saygı göstermek), muhataba karşı ihtişamlı olmak, hazret-canab gibi isnatlarda bulunmak, yöneticilere çeşitli lakaplar ve sıfatlar ortaya koymak, anlaşma ve mektupları detaylandırmak, bir manayı birden fazla eş anlamlı kelimeyle ifade etmek gibi birçok üslup da aldı.⁸¹

Mezopotamya'ya Güney Arabistan'dan göçen Akadlar, beraber yaşadıkları Sümerlerin bütün kültürlerini benimsemiş ve dillerinden de birçok kelime almışlardır. Sümerlerden Arapça'ya giren yabancı kelimelerin çoğu Sâmi dil ailesinden olan Âramca, Süryanca ve İbranca gibi dillerden geçmiştir. Güney Arabistan'la olan yakın münasebetler sebebiyle de ondan kelimeler alınmıştır. Kültürleri farklı, dilleri Habeşçe'ye yakın olan Kahtânîler Yemen'de yerleşik hayat sürdürüyorlardı. Öte yandan Yemendeki Ma'în, Huzâ'a, Evs ve Hazrec kabileleri de kuzeye göçerek buradaki Araplarla kaynaşmışlardı. Diğer taraftan da çeşitli siyasî ve iktisadî sebeplerle farklı zamanlarda kuzeyden de güneye Arap kabileleri göçmüş ve onlarla karışmışlardı.

⁷⁹ Ez-Zeyyât, a.g.e., s. 154.

⁸⁰ Aynı yer.

⁸¹ Aynı yer.

Kuzey ile güney arasındaki ticârî seyahatler sonucunda Hicâz Arapçası üstünlüğünü koruduysa da Yemen Arapçası aracılığıyla Habeşçeden de birçok kelime almıştır. Sâmi dilleri bir tarafa bırakacak olursak Arapça'ya giren asıl yabancı kelimeler Farsça, Türkçe, Grekçe, Latince, İspanyolca, İtalyanca Fransızca ve İngilizce gibi dillerdendir.⁸²

Fetihler Arapları daha önce hiç münasebetlerinin olmadığı veya çok az olduğu birçok milletle ilişki kurmaya sevk etti. Birçok yeniliklerle karşılaşmaları neticesinde Arapça'ya Farsça, Süryanca, Grekçe, Türkçe, Kıptîce, Berberîce gibi dillerden çok sayıda kelime geçti. Bu dillerden Farsça ve Süryanca Arapça'ya daha çok tesir etmiştir. Ancak Süryanca'nın etkisi daha çok Pehlevî dili, Grekçe ve Latineden aldığı kelimeleri Arapça'ya aktarmak şeklinde olmuştur. Kânûn (kanon) nâmûs (nomos) gibi kelimeler Grekçe asıllı olup Süryanca'dan Arapça'ya geçmişlerdir. Arapça'nın Avrupa dilleriyle temasında Haçlı seferlerinin etkisi çoktur. Bu etki tek taraflı değil, karşılıklıdır. Ondokuzuncu asrın başında da Napolyon ve Kavalalı M. Ali Paşanın etkileri büyüktür.⁸³

2.1. Ta'rib Veya Dahîl

Arap dilinin en eski ve en temel konularından biri olan ta'rib, عرب kökünden تفعيل bâbının mastarı olup 'Arapçalaştırma' ve 'başkasına Arapça öğretme' anlamına gelir.⁸⁴ Ta'rib, kelimenin başka dillerden Arapça'ya nakli,⁸⁵ Arapların onları kendi yöntemleriyle seslendirmeleri,⁸⁶ kendi dillerine uygun şekle getirerek kullanmalarınıdır.⁸⁷ Arapların kullandığı, kendi dilinde olmayan anlamlar için konulmuş kelimelerdir.⁸⁸

⁸² Zülfikar Tüccar, "Dahîl", *DİA.*, VIII/412-413.

⁸³ Aynı yer.

⁸⁴ Mehmet Yavuz, "Yabancı Kelimenin Arapça'da Kullanılışı veya Tanınmasındaki Ölçüler", *Nüsha Şarkiyat Araştırmaları Dergisi*, Yaz 2001, s. 71; Orhan Oğuz, *Arap Dilini Geliştiren Amillerden Naht, Muşterek, Ta'rib ve Eddâd*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2005, s. 64.

⁸⁵ Ebû Maşnûr el-Cevâlîkî Mevhûb b. Ahmed b. Muhammed b. Hağır, *el-Mu'arrab mine'l-kelâmi'l-a'cemî 'alâ hurûfi'l-mu'cem*, Thk. F. 'Abdurrahîm, Dimeşk, Dâru'l-kalet, 1410/1990, s.13; Muhammed el-Emîn b. Fağlullâh el-Muhibbî, *Kaşdu's-sebîl fî'l-luğati'l-'Arabiyyeti mine'd-dahîl*, Thk. 'Uşmân Maşmûd es-Şîni, Birinci baskı, Riyâd, Mektebetu't-tevbe, 1415/1994, I/51.

⁸⁶ Emîr Mustafa eş-Şihâbî, *el-Muştalehâtu'l-'ilmiyye fî'l-luğati'l-'arabiyye*, İkinci baskı, Dimeşk, 1384/1965, s. 18; İbn Manzûr, Muhammed b. Mukerrem el-Efrîkî el-Mısrî, *Lisânu'l-Arab*, Birinci baskı, Beyrut, Dâru Şâdir 1388/1968, I/589; el-Muhibbî, a.g.e., I/51; .

⁸⁷ Küçükkalay, a.g.e., s.204; el-Muhibbî, a.g.e., I/51.

⁸⁸ Celâluddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Suyûfî, *el-Muzhir fî 'ulûmi'l-luğati ve envâ'ihâ*, Thk. Fuâd Ali Maşnûr, Birinci Baskı, Beyrut, Dâru'l-kutubi'l-'ilmiyye, 1998, I/211; Dânnâvî, a.g.e., s. 7; el-Muhibbî, a.g.e., I/51; eş-Şihâbî, a.g.e., s.18; Dânişnâme, "Ta'rib" *Serebrestî: Hasân Enûşe, Ferhengnâme edebî Fârisî*, Tahran, 1381/1423/2002, II 372; A. Ayalon, "Ta'rib", *The Encyclopaedia of Islam* (New Edition), Vol. X, Fasc. 167-168, 1998, Leiden, s. 240.

Arapça'da kullanılan yabancı bir kelimedede lâm-ı ta'rîf veya tenvîn gibi dil kâideleri tatbik edilmiyor veya bu dildeki harf ve kalıba uymuyorsa bu kelimelerin yapısında değişiklik yapılmasına da "ta'rîb" denmiştir.⁸⁹

Ta'rîbin türleri şu şekilde tasnif edilmiştir: Fâsîh bir dille konuşulan İhticâc/istişhâd asırlarından birinde, sözleri hüccet olabilecek Araplar tarafından Arapçalaştırılan yabancı kelimelere **mu'arrab** denir. Sîbeveyh buna **i'râb** da demiştir. Fakat "mu'arrab" daha meşhur olmuştur.⁹⁰ Arapça'da *ed-duhûl* (الدخول), "içeri girmek" kökünden türeyen *ed-dahîl* (الدخيل) "yabancı, misafir, sığıntı" gibi anlamlara gelir. Terim olarak, *dahîl* de mu'arrab gibi, Arapların bilmediği ve Arapça'da bulunmayan kavramları karşılamak için başka dillerden alınan kelimeler için kullanılır. *Dahîl* olarak bilinen en eski kelimeler Sümerce olup Sâmi milletlerin ecdadı kabul edilen Akadlar aracılığıyla Arapça'ya girmişlerdir.⁹¹ *Dahîl* ile mu'arrab arasında bir farktan söz etmek mümkündür. Eski olsun yeni olsun Arapça'ya girdikten sonra büyük bir değişikliğe uğramadan kullanılan yabancı kelimeler **dahîl** adını alırlar. *Dahîl* çoğunlukla mu'arrable eş anlamlı olarak kullanılmakla beraber daha geniş kapsamlı olup yerine göre hem "mu'arrab"ı hem de "muvelled"i kapsamaktadır. Arapça'ya ihticâc asırlarından sonraki zamanlarda da kelimeler girmiştir. Bu asırlardan sonra (müte'ehhîrîn döneminde) Arap diline sokulan kelimelere ise **muvelled** denir.⁹² Es-Suyûtî, "sözleri hüccet kabul edilmeyen muvelledûnun (ihticâc asırlarından sonra yaşayanların) oluşturduğu kelimelere" muvelled demiştir.⁹³

Diğer bir tasnif ise şu şekilde yapılmıştır: Arapça köklerden türemiş olan kelimelere muvelled, Arapça'ya uyum sağlayarak Arapçalaştırılmış kelimelere mu'arrab, Arapçaya girdikten sonra uzun süre asıl hallerini koruduktan sonra

⁸⁹ El-Muhibbî, a.g.e., I/52.

⁹⁰ Şihâbu'd-dîn Ahmed el-Hafâcî el-Mısrî, *Şifâ'u'l-ğalîl fî kelâmi'l-'Arabi mine'd-dahîl*, Tsh.Alk.Mr. Muhammed 'Abdu'l-Mun'im Hafâcî, Birinci baskı, Mısır, Mektebetu'l-harem el-Huseynî et-ticâriyetu'l-kubrâ, 1371/1952, s.13.

⁹¹ Tüccar, a.g.m., III/412; 'Abbâspûr, "Dahîl", *Serebresîf: Hasân Enûşe, Ferhengnâme edebî Fârisî*, Tahran, 1381/(1423)/2002, II/588.

⁹² Tüccar, a.g.m., III/413; Küçükkalay, a.g.e., s. 204; el-Cevâlîkî, *el-Mu'arrab*, s. 14-17; Muhammed Ali et-Tehânevî, *Keşşâfu işılâhâti'l-funûni ve'l-'ulûm*, Thk. 'Ali Dağrûc, Trc. 'Abdullah el-Hâlidî, Tsz, II/1582; el-Hafâcî, a.g.e., s. 23; Dânnâvî, a.g.e., s. 6-7; el-Muhibbî, a.g.e., I/55; Ayalon, a.g.m., s. 240.

⁹³ Es-Suyûtî, a.g.e., I/242.

Arapçalaşan veya aslî hüviyeti üzere kalan ve kendisinde yabancılık eseri kalan kelimelere de daḥîl denir.⁹⁴ Mu'arrab kelimelerden kelime türetmek doğru değildir. Çünkü bu durumda türetilen kelimenin Arapça bir kökten alındığı iddia edilmez. Bu bir kuşun balık doğurduğunu iddia etmek gibi bir şeydir. Bazı tefsirlerde إبليس kelimesinin الإبلas kökünden alındığı görüşü hatadır.⁹⁵

Kelimelerin aralarındaki iştiḳâḳ, asırlarca süren gelişme ve iletişim tarihi göz önüne alınmadan, asıllarına ve tarihlerine vakıf olmadan bir kelimeye sırf benzerlikleri yüzünden onlara yabancı veya mu'arrab denmez.⁹⁶

Bir kelimenin mu'arrab sayılmasının şartları:

- a) Kelime, ihticâc asırlarında Arapça'ya girmiş, Kur'ân-ı Kerîm veya hadîste geçmeli ya da sözleri delil olarak gösterilen âlimler tarafından kullanılmış olmalıdır. Bu asırlardan sonra girmişse mu'arrab diye isimlendirilmez.
- b) Kelimenin harflerinde veya vezninde değişiklik yapılarak yapı bakımından Arapça'ya uyumlu hale gelmiş olmalıdır.⁹⁷

Şehir halkının konuşması hicrî ikinci yüzyıla (150/767. yıla) kadar, çölde yaşamış olanların ise dördüncü yüzyıla (350/961.yıla) kadar fasîh ve belîğ sayılır. Bu asırlardan önceki zaman dilimine ihticâc/istişhâd asırları adı verilmiştir.⁹⁸

Mu'arrab kelimeleri incelerken dikkat edilmesi gereken hususlar:

- 1- Daḥîl kelimenin asıl dilindeki tarihi incelenir ve Arapçaya girdiği zamanki sığası (kipi/şekli) öğrenilir. Meselâ (سهرين) kelimesi gibi. Aslı Farsça'da kırmızı anlamına (سرخ)'dır. Pehlevî diline bakıldığında aslı (سخر) şeklindedir.
- 2- Daḥîl kelimenin ses ve kalıbında meydana gelen değişiklik konusunda dikkatli olunmalıdır.

⁹⁴ Ferrûḥ, a.g.e., II/40-41; el-Muḥibbî, a.g.e., I/53.

⁹⁵ El-Ḥafâcî, a.g.e., s.23; el-Cevâlîkî, *el-Mu'arrab*, s. 23.

⁹⁶ El-Cevâlîkî, *el-Mu'arrab*, s. 18-19.

⁹⁷ El-Cevâlîkî, *el-Mu'arrab*, s. 13-14; Küçükkalay, a.g.e., s. 205; Ḍannâvî, a.g.e., s. 7-8; Tüccar, a.g.m., VIII/413.

⁹⁸ Küçükkalay, a.g.e., s. 204; Tüccar, a.g.m., VIII/412; Oğuz, a.g.e., s. 65.

- 3- Ta'rîb esnasında kelimenin başında ve sonunda oluşmuş hafz ihtimaline dikkat edilmelidir. Meselâ, Yunanca kelimelerin sonlarında bulunan "s" (sin=س), bazı kelimelerde düşmüş, bazılarında da olduğu gibi kalmıştır. فردوس-أسطول-بيطار gibi kelimelerde varlığını korurken طاووس-ناموس-أقيانوس gibi kelimelerdeyse düşmüştür.⁹⁹ "s"nin düştüğü kelimelerin asıllarının şu şekilde olması gerekir: فـردوسُ-أسطولُ-بيطارُ.

Yabancı isimlerin vezni/kalıbı konusunda ihtilâf edilmiştir. Bir grup âlime göre vezin, kök bilgisi üzerine bağlı olduğundan ve bu da yabancı isimler için gerçekleşmediğinden bunlar için vezin/kalıp söz konusu olmaz. Çünkü yabancı isimler semâ'îdir.¹⁰⁰ Bazı âlimler ise şu görüşü savunuyorlar: Kelimede meydana gelen harf değişiklikleri beraberinde vezin değişikliğini de getirir. Harf artması veya eksilmesi, hareke veya harf değişikliği kelimenin orijinal yapısında bir değişikliğe sebep olduğu gibi vezinde de değişikliğe sebep olur.¹⁰¹

Arapça'daki Mu'arrab Kelimelerin Tespit Yolları veya Ta'rîb Metodu

A) Fasih Dilcilerden Gelen Nakil

Dil âlimleri, Arabın kelime aldığı dilleri biliyorlardı. Sîbeveyh, Ebû Hâtîm es-Sicistânî, el-Ezherî, el-Cevherî gibi âlimler Farsça'yı, Ebû 'Amr eş-Şeybânî Nabat dilini, Ebû Hâtîm Süryanca'yı iyi biliyorlardı. Sözlük (mu'cem) sahiplerinden el-Ezherî, el-Cevherî, İbn Manzûr ve Fîrûzâbâdî eserlerinde mu'arrab kelimelere işaret ederlerken, İbn Dureyd (321/933) ve İbn Kuteybe (276/889) ise bu konuda husûsî bâb açmışlardır.¹⁰²

B) Harflerin Birleşmesi

Arapça'da aynı kelimede kullanılmayan harfler iki şekilde kendisini gösterir. Bazı harfler aynı kelimede kullanılmazken, bazı harfler de ancak husûsî bir tertiple aynı kelimede kullanılabilir.¹⁰³

⁹⁹ El-Cevâlîkî, *el-Mu'arrab*, s. 19-21.

¹⁰⁰ El-Hafâcî, a.g.e., s. 23.

¹⁰¹ Küçükkalay, a.g.e., s. 205; Oğuz, a.g.e., s. 70.

¹⁰² El-Cevâlîkî, *el-Mu'arrab*, s. 21; Küçükkalay, a.g.e., s. 208; Yavuz, "Yabancı Kelimenin...", s. 76-77; Oğuz, a.g.e., s. 75-77.

¹⁰³ El-Cevâlîkî, *el-Mu'arrab*, s. 22-24; Küçükkalay, a.g.e., s. 209-211; Yavuz, "Yabancı Kelimenin...", s. 73-75; Dânnâvî, a.g.e., s. 9; Oğuz, a.g.e., s. 71-73.

a) aynı kelimedede birlikte kullanılmayan harfler ve misalleri¹⁰⁴:

- 1- ج ve ق harfleri. الْجَوْقُ ve الْأَجَوْقُ gibi.
- 2- ج ve ص harfleri. الصَّنَجُ ve الْحِصُّ gibi.
- 3- س ve ذ harfleri. السَّبْدَةُ ve الْأُسْتَاذُ gibi.
- 4- ج ve ط harfleri. الطَّيْحَنُ ve الطَّاجِنُ gibi.
- 5- ط ve ت harfleri. الطُّسْتُ gibi.
- 6- ج ve ك harfleri. كُنْدُوجُ gibi.
- 7- ج ve ت harfleri. الْجَيْتُ gibi.
- 8- ص ve س harfleriyle ص ve ز harfleri.
- 9- ص ve ط harfleri. الإِصْطَفَالِيَّةُ gibi.
- 10- ب ve س , ت harfleri.
- 11- ق ve ك harfleri.
- 12- س ve ز harfleri.

b) Husûsî bir tertip olmaksızın aynı kelimedede kullanılmayan harfler ve misalleri¹⁰⁵:

- 1- ر harfinden önce ن harfi gelmez. زَنْرٌ ve فَنْرٌ gibi.
- 2- د harfinden sonra ز harfi gelmez. هُنْدَارٌ ve مُهَنْدِرٌ gibi.
- 3- ل harfinden sonra ش harfi gelmez. الْأَقْلَشُ gibi.

¹⁰⁴ El-Cevâlîkî, *el-Mu'arrab*, s. 22-23; Yavuz, "Yabancı Kelimenin...", s. 73-74; el-Hafâcî, a.g.e., s. 28; Oğuz, a.g.e., s. 71-72.

¹⁰⁵ El-Cevâlîkî, *el-Mu'arrab*, s. 23-24; el-Hafâcî, a.g.e., s. 28; Yavuz, "Yabancı Kelimenin...", s. 74-75; Oğuz, a.g.e., s. 72-73.

- 4- د harfinden sonra ذ harfinin gelmesi azdır. بَعْدَادُ isminin birçok söylenişi vardır. Onlardan birisi de بَعْدَادُ şeklindedir. Ancak Basralılar bu kullanımı uygun görmemişler.
- 5- Kelimenin birinci harfıyla (fâ) ikinci harfinin (‘ayn) aynı cinsten olması da Arapça’da memnudur. Tas, maşraba, kadeh, fincan gibi anlamlara gelen الْقَافِرَةُ'nin aslı فَقْرٌ'dır. Bu da mu‘arrabdır.

C) Arapça Kelimelerin Kalıplarıyla Uyumsuzluk

Araplar ta‘rib esnasında mu‘arrab kelimelerden bir kısmının kalıbını Arapça kalıplara uyumlu olmasından dolayı değiştirmiş, ancak kelimelerin çoğu buna uyumlu olmamıştır. Bu tür kelimeleri kendi kalıplarında bırakmışlardır. Kelimenin Arapça kalıplara uymaması mu‘arrab oluşunu gösterir. Arapçaya uygun olmayan kalıplardan bazıları ve misalleri¹⁰⁶:

- 1- هَابِيل-قَابِيل-آمِين-شَاهِين kalıbı. gibi.
- 2- آجُر-آنك-آمل-كأبل kalıbı. gibi.
- 3- سُرادِق-جُوَالِق kalıbı. gibi.
- 4- نَرْجِس kalıbı. gibi.
- 5- خُرْسَان kalıbı. gibi.
- 6- اِفْعِيل kalıbı. Bu kalıptaki kelimeler Arapça’ya geçtiklerinde vezin değişikliğine uğramıştır. اِفْعِيلْ şeklinde oldukları halde اِفْعِيلْ şekline girmiştir. اِهْلِيلِج - اِبْرِيْسَمْ gibi.
- 7- رَسَاطُون kalıbı. gibi.
- 8- بَلْقَيْس kalıbı. gibi.
- 9- طَرْسُوس kalıbı. gibi.

¹⁰⁶ El-Cevâlîkî, *el-Mu‘arrab*, s. 24-25; Küçükcalay, a.g.e., s. 209; Yavuz, “Yabancı Kelimenin..., s. 75-76; el-Hafâcî, a.g.e., s. 28; Oğuz, a.g.e., s. 74-75.

10- اِنجِيل kalıbı. اِنجِيل gibi.

D) İfade Etme Şekillerinin Çokluğu

Bazen mu‘arrab bir kelime değişik şekillerde ifade edilir. اُرْبَان-اُرْبُون-عُرْبَان-عُرْبُون- اُرْبَان gibi. Bunun sebebi, aynı kelimeyi ta‘rîb yapanlardan her birisi Arapça olmayan harfi değiştirmede değişik bir prensip edinmiştir. Bunun gibi kalıplara uydurmada da yöntemler ayrıdır. Buna el-Cevâlîkî (540/1145), el-Cevherî (400/1009) ve İbn Dureyd (321/933) işaret etmektedirler.¹⁰⁷

E) Kelimenin Kökünün Arapça’da Kaybolması

Daḥîl kelimenin Arapça’da bir kökü yoktur. Onun kökü ancak asıl dilinde vardır. Bununla beraber bazıları mu‘arrab kelimelerin iştiḳâkını yapmışlardır. Buna المُنْدِيل kelimesi örnek verilebilir: İbn Dureyd (321/933) نَدَلت يده تَدَل نَدَل şeklinde, İbn Manzûr (711/1311) ise الدَل kökünden iştiḳâkını yapmışlar ki bunlar doğru değildir. Çünkü kelimenin aslı Latince olup “mantele” şeklindedir.¹⁰⁸

F) Harflerin veya Seslerin Değişmesi

Arapça’nın en çok kelime alışverişinde bulunduğu Farsça’dan bazı harfler değiştirilerek alınmıştır. Bunların Arapça’da olmayan karşılıkları için yakın sesler tercih edilmiştir. Gerek Farsça’dan gerekse Arapça’nın alışverişte bulunduğu başka dillerden alınan kelimelerde ses değişikliği de yapılmıştır. Harf değişikliğinin bir kısmı zorunlu, bir kısmı zorunlu değildir. Zorunlu olanlar Arapça’da karşılıkları bulunmayanlardır. Karşılıkları Arapça’da olanların değiştirilmeleriyle zorunlu değildir.¹⁰⁹ Her iki tür harf değişikliği ve ses değişikliğinin örnekleri sırasıyla aşağıda gösterilmiştir.

a) Değiştirilmeleri zorunlu olan harfler ve misalleri¹¹⁰

1- ف harfi ب veya پ harfine dönüştürülmüştür. فُسْتُق = فُسْتُق , فَيْج = فَيْج gibi.

¹⁰⁷ El-Cevâlîkî, *el-Mu‘arrab*, s. 26-27.

¹⁰⁸ El-Cevâlîkî, *el-Mu‘arrab*, s. 27-29.

¹⁰⁹ Yavuz, “Yabancı Kelimenin...”, s. 72-73; el-Cevâlîkî, *el-Mu‘arrab*, s. 65-70; Dānâvî, a.g.e., s. 8; Oğuz, a.g.e., s. 67-69.

¹¹⁰ El-Cevâlîkî, *el-Mu‘arrab*, s. 68-70; Yavuz, “Yabancı Kelimenin...”, s. 72; el-Ḥafâcî, a.g.e., s. 26; Dānâvî, a.g.e., s. 8; Oğuz, a.g.e., s. 68; Ebû Muḥammed ‘Abdullah b. Berrî, *Fî-t-t’arîb ve’l-Mu‘arrab, Ḥâşiyetu’bnu Berrî ‘alâ kitâbi’l-Mu‘arrab li’bni’l-Cevâlîkî* (Nşr. İbrahîm es-Sâmerrâî), Beyrut, Mu’essesetu’r-risâle, Tsz., s. 20-22.

- 2- حَ harfi ش veya ج harfine dönüştürülmüştür. حَكَ = حَكَ , صَكَ = صَكَ gibi.
- 3- رَ harfi ز harfine dönüştürülmüştür. أرَزَن = أرَزَن gibi.
- 4- جُل = جُل , جَ harfi ج veya ك harfine, nadiren de ي harfine dönüştürülmüştür. أَدْرِئُونَ = أَدْرِئُونَ gibi.

b) Değiştirilmeleri zorunlu olmayan harfler ve örnekleri¹¹¹:

1. ء harfi ع harfine dönüştürülmüştür. إِسْمَاعِيل = إِسْمَاعِيل , عُرْيُون = عُرْيُون gibi.
2. ت harfi ط harfine dönüştürülmüştür. طَاوُوس = طَاوُوس gibi.
3. خ harfi ح harfine dönüştürülmüştür. حُبٌّ = حُبٌّ gibi.
4. س harfi ص harfine dönüştürülmüştür. صَابُون = صَابُون gibi.
5. ش harfi س harfine dönüştürülmüştür. دَشْت = دَشْت gibi.
6. ك harfi ق harfine dönüştürülmüştür. قَمَنْجَر = قَمَنْجَر gibi.
7. نَبِيق , جُوذُر = جُوذُر , نَارَجِيل = نَارَجِيل (med) harfleri ء harfine dönüştürülmüştür. نَبِيق = نَبِيق , جُوذُر = جُوذُر , نَارَجِيل = نَارَجِيل gibi.
8. د harfi ط harfine dönüştürülmüştür. بَادِيَّة = بَادِيَّة gibi.
9. Kelime sonundaki okunmayan he “ه” harfleri ج veya ق harfine dönüştürülmüştür. جَوْسَق = جَوْسَق , بَرَنَامَج = بَرَنَامَج gibi.
10. Kelime sonundaki he “ه”den önceki harf د ise د’e dönüştürülmüştür. سَادَه = سَادَج , نَمُودَه = نَمُودَج gibi.

c) Hareke Değişiklikleri

- 1- Diğer dillerde bulunup Arapça’da bulunmayan ve Arabın aldığı hareketler¹¹²

¹¹¹ El-Cevâlîkî, *el-Mu’arrab*, s. 66-67; Yavuz, “Yabancı Kelimenin...”, s. 73; Oğuz, a.g.e., s. 68-69.

¹¹² El-Cevâlîkî, *el-Mu’arrab*, s. 70-71.

- “e” sesi bazen kesraya (دِيمَاس, دِيَاَج gibi) bazen de fethaya (دِيمَاس gibi) dönüştürülmüştür.
- “o” sesi fethaya (جَوَّهَر, جَوَّرَب gibi) bazen de zammeye (طَاوُوس gibi) dönüştürülmüştür.
- “y” sesi için ya kesra (أَنْقِرَة, قَبْطِي) gibi ya da zamme (قُبْرُس, قُبْطِي) kullanılmıştır.

2- Harf veya ses değişimiyle kelimenin kalıbının değişmesi¹¹³

- Sesin/harekenin değiştirilmesi. هُنْدَاز = هُنْدَاز , اِبْرَاز = اِبْرَاز , سَرَجِين = سَرَجِين , فُنْدَق = فُنْدَق gibi.
- Kelimede harfin ilave edilerek هَاوُون = هَاوُون gibi; veya iki harfli kelimeyi üç harfli kılmak için şedde ile حُلَّ = حُلَّ , مِسَّ = مِسَّ , بَمَّ = بَمَّ , بُدَّ = بُدَّ , بَطَّ = بَطَّ gibi artırılması.
- Kelimeden bir harfin hazfedilmesi. سَاهِبُور = سَاهِبُور , بُوَسْتَان = بُوَسْتَان gibi.
- Sakin harfin harekelenmesi. زَرَجُون = زَرَجُون gibi.
- Harekeli harfin sakın kılınması. اَلْمَاس = اَلْمَاس gibi.

G) Diğer Değişiklikler

- 1- Daḥîl kelimenin çoğul zannedilmesi: Arapça'ya geçen bazı kelimeleri âlimler çoğul zannetmiş ve onun tekilini oluşturmuşlar. Böylece dahil kelime de çoğul kipi olarak kabul edilmiştir. Meselâ Türkçe “kuruş=فُرُوش” kelimesini çoğul kabul ederek قَرَشْ şeklinde tekilini oluşturmuşlardır. Böylece Türkçe'de

¹¹³ El-Cevâlikî, *el-Mu'arrab*, s. 71-72.

olmayan bir kelime ortaya çıkmış oldu. Bu tür değişiklik kalıplarından bir kısmı şunlardır¹¹⁴

- حَامُوس = حَوَامِيس , فِرْدَوْس = فِرَادِيس , فِرْمِيد = فِرَامِيد kalıbına uygun olanlar. فَعَالِيل gibi. فَرَبُوس = فَرَابِيس , فِرطَاس = فِرَاطِيس
- فَعَالِل kalıbına uygun olanlar. يَبِاذِق = يَبِاذِق gibi.
- أفعال kalıbına uygun olanlar. نَبْر = أَتْبَار , بَزْر = أَبْرَار gibi.
- أَفْعَل kalıbına uygun olanlar. فُلُس = أَفْلُس = أَفْلُس = أَفْلُس gibi. Ayrıca فُلُوس şeklinde de çoğul yapılmıştır.
- تَنْخُم kalıbına uygun olanlar. تَنْخُم = تَنْخُم = تَنْخُم gibi.

2- Tensiye (ikil) belirtilerinden “ان”un ziyade/ilave zannedilmesi. دَيْدَب = دَيْدَبَان , رَانَ = رَانِين , بَهْرَم = بَهْرَمَان ¹¹⁵ gibi.

3- Çoğul alametlerinden “ون”un ziyade/ilave zannedilmesi. الأَرْدَم = أَرْدَمُون = أَرْتَمُون , التَّوَل = تَوَلُون ¹¹⁶ gibi.

4- “ال” harflerinin ziyade/ilave zannedilmesi. أربون = أربون , عيزار = العازار , ماس = الماس . إسكندر = ألسكندر = ألكسندر , ربون = ربون ¹¹⁷ gibi.

5- Kelimenin başındaki “ب”nin zait/ilave zannedilmesi. بِشْفَارِج , زَمَاوَرْد = بَرَاوَرْد . مَارَسْتَان = بيمارستان , شَفَارِج ¹¹⁸ gibi.

6- “ابو” kelimesinin zait/ilave zannedilmesi. قَلْمُون = أَبُو قَلْمُون = هَبُو كَلْمُون ¹¹⁹ gibi.

7- Kelimenin sonundaki “ن”un tenvin amaçlı olduğu zannıyla hazfedilmesi. كَرْدَن = قَرْد-كَرْد = قَرْدَن-كَرْدَن ¹²⁰ gibi.

¹¹⁴ El-Cevâlikî, *el-Mu'arrab*, s. 73-75.

¹¹⁵ El-Cevâlikî, *el-Mu'arrab*, s. 75.

¹¹⁶ El-Cevâlikî, *el-Mu'arrab*, s. 75-76.

¹¹⁷ El-Cevâlikî, *el-Mu'arrab*, s. 76-77.

¹¹⁸ El-Cevâlikî, *el-Mu'arrab*, s. 77.

¹¹⁹ El-Cevâlikî, *el-Mu'arrab*, s. 78.

- 8- Kelimenin yarısının hazfedilmesi. نُطُوس = إِذْرِيطُوس , رُوشَن = رُوشَنَدَان , نَدَر = نَدَرُ شِير .¹²¹ اُطُوس = اُطُوسُطُوس , اُطُوسُطُوس = اُطُوسُطُوسُطُوس , اُطُوسُطُوسُطُوس = اُطُوسُطُوسُطُوسُطُوس .¹²¹
- 9- İki sakin harfin bir araya gelmesinden dolayı yapılan değişiklikler. Arapça'da iki sakin harfin bir arada bulunması kurallara uygun değildir. Başka dillerden alınan kelimelerde karşılaşılan böyle bir sorun ya sakin harflerden birisinin atılmasıyla giderilmiştir. دَخْدَار = دَخْدَار , بُسْتَان = بُسْتَان , بُسْتَان = بُسْتَان . بَارِيَار , دَخْدَار = دَخْدَار , بُسْتَان = بُسْتَان . مَرْدَارِسْتِج = مَرْدَارِسْتِج , بُسْتَان = بُسْتَان . Ya da sakin harflerden birisinin harekelenmesiyle giderilmiştir. نَارِجِيل = نَارِجِيل , زُنَيْلِحَة = زُنَيْلِحَة gibi. Bazı kelimeler de olduğu gibi bırakılmıştır. الشَّاهْدَانِج = الشَّاهْدَانِج , الرَّاهْتَامِج = الرَّاهْتَامِج , البَارِحَاه = البَارِحَاه .¹²²
- 10- Kelimenin sakin harfle başlamasını önlemek için yapılan değişiklikler. Stûn = أُسْطُوانَة , ihvân = إِخْوَان - إِخْوَان , tribunus = أُطْرُبُون , frenk = أَفْرَنْج gibi.¹²³
- 11- Yanlış harekeleme veya tahrif etme sonucu oluşan değişiklikler. Arapça'yı yazıya geçirmenin afetlerinden birisi de tahriftir. دَوَامُ الشَّيْءِ الطُّوس kelimesi olarak yazılmıştır. Halbuki doğrusu دَوَاءُ الْمَسِيّی فُنْدَاق kelimesi الفُنْدَاق şeklinde, الإسْكَنْدَرُ بنُ الْفَيْلَسُوفِ ismi الإسْكَنْدَرُ بنُ فَيْلِسْ şeklinde, نُسْتَقْ kelimesi نُسْتَقْ şeklinde, أُسْطُوانَة kelimesi أُسْطُوانَة şeklinde veya فَيْلِسْ şeklinde tahrif edilmiştir.¹²⁴
- 12- Kelimede harflerin tertibinin değiştirilmesi sebebiyle meydana gelen değişiklikler. البَيْرَار kelimesinin aslı بَارِيَار'dır. İki sakinin bir araya gelmesinden dolayı "ا" harfi hazfedildiğinden بَارِيَار olmuş. "ي" harfi "ز" harfinin önüne alınmış ve بَيْرَار olmuştur. دِمَقْسْ kelimesi مَدَقْسْ veya başka bir dilde دِمَقْسْ olan kelimeden dönüşmüştür. رَطْلْ kelimesi de لَطْرْ kelimesi olan "litre" den dönüşmüştür.¹²⁵
- 13- İdgâm sebebiyle meydana gelen değişiklikler.

¹²⁰ Aynı yer.

¹²¹ El-Cevâlîkî, *el-Mu'arrab*, s. 79-80.

¹²² El-Cevâlîkî, *el-Mu'arrab*, s. 80-81.

¹²³ El-Cevâlîkî, *el-Mu'arrab*, s. 81.

¹²⁴ El-Cevâlîkî, *el-Mu'arrab*, s. 82.

¹²⁵ El-Cevâlîkî, *el-Mu'arrab*, s. 82-83.

- 'nin 'de idğâmıyla طَسْتُ kelimesi طَسْ olmuş, شِسْتُ kelimesi شِسْ , sonra “س” harfi “ص” harfine çevrilerek شِصْ olmuştur. Bunun gibi لِسْتُ kelimesi لِشْ , o da لِصْ olmuştur.
- “ن” harfi “ب”de idğâm edilerek Farsça زَنْبِيل kelimesi زَنْبِیل'e, تُنْبَان kelimesi تُنْبَان'a, خُنْبُ kelimesi ise حُنْبُ'e dönüştürülmüştür. Yine “ن” harfi bazı kelimelerde hafzedilmiştir. يَا قُوتُ = يَا قُوتُ , أَوْثِقِيَا (Latince “uncia”) = أُوقِيَّةٌ gibi.¹²⁶

14- Zannî değışiklik. الدَّبَّاج-الدَّئَار-قِرَاطُ iken الدَّبَّاج-الدَّيَّاج-الدَّيَّار-قِرَاطُ kelimelerinin asılları قِرَاطُ muza'af (şeddeli) harf “ي”ye dönüşmüştür.¹²⁷

Dilcilerin bu değışiklik çabalarının birçoğı genel kitle tarafından uygulanmamıştır. Çünkü halk yabancılardan işittikleri gibi telaffuz etmiş ve bu kelimelerin alındığı dillerdeki sigalarla konuşma şekli onların dillerinde yaşamıştır. Buna birçok dilci de işaret eder.¹²⁸

H) Bazı Harflerden Meydana Gelen Kökler

Arapça'da bazı harflerden kelime kökleri oluşmaz. Böyle harflerden oluşan köklerin Arapça asıllı olmadığına hükmedilir. Bunlardan bazıları şunlardır:

1. Sırasıyla kök harfleri ت-س-ب harflerinden oluşan kelimeler. بَسْتُ , بَسْتَانُ gibi.
2. ح-ن-ج harflerinden oluşan kökler. حُنَّاحٌ gibi.
3. ظ-ي-ب harflerinden oluşan kökler. بَيِّظٌ gibi.
4. م-و-ب harflerinden meydana gelen kökler. بَوْمٌ gibi.
5. ج-م-ص harflerinden oluşan kökler. صَمَّجَةٌ gibi.

¹²⁶ El-Cevâlîkî, *el-Mu'arrab*, s. 83-84.

¹²⁷ El-Cevâlîkî, *el-Mu'arrab*, s. 84-86.

¹²⁸ El-Cevâlîkî, *el-Mu'arrab*, s. 87.

6. ب-و-ق harflerinden oluşan kökler. بُوق gibi.
7. خ-د-س harflerinden meydana gelen kökler. اندسح gibi.
8. أ-ق-ن harflerinden oluşan kökler. الأثق gibi.
9. س-ر-ن harflerinden oluşan kökler. نرس gibi.¹²⁹

Mu'arrab'ın Tespit Çalışmaları veya Ta'rîb Literatürü

El-Cevâlîkî'nin altıncı asırda bu konuya tahsis ettiği müstakil eserinden önce ta'rîb ve dahîl konularına âlimler tarafından veciz bir şekilde yer verilmiştir.¹³⁰ Arapçadaki yabancı kelimelerin tesbitiyle ilgili çalışmalar Hicrî I. Asrın ilk yarısından itibaren başlamıştır. Kur'ân'da yabancı kelimelerin olup olmadığı ihtilafıyla çalışmalar da başlamıştır. İbn Abbâs'ın (68/687) Kur'an-ı Kerim'deki Arapça olmayan kelimelerin hangi lehçelere ait olduğunu göstermek için düzenlediği *Ġarîbu'l-Ġur'ân* adlı eseri bu çalışmaların ilki olmuştur. Arapçaya girmiş (dahîl) ve Arapçalaşmış (mu'arrab) kelimeler hakkında ilk düzenlenen müstakil eser de Ebû Maşûr el-Cevâlîkî'nin (540/1145) *el-Mu'arrab mine'l-keîami'l-a'cemî 'alâ ħurûfi'l-mu'cem*'idir.¹³¹ El-Cevâlîkî'den önce de müstakil olmasa da bir kısım çalışmalar yapılmıştır. Meselâ Sîbeveyh (182/798) ise *el-Kitab*'da, Ebû 'Ubeyd el-Kâsım b. Selâm (223/838) *Ġarîbu'l-muşannef* te, el-Câhîz (255/869) *el-Beyân ve't-tebyîn*'de, İbn Kuteybe (276/889) *Edebu'l-kâtib*'de konuyla ilgili birer bölüm açmışlardır. El-Asma'î (216/831) ve Ebû 'Ubeyde (210/825) gibi dilciler konuyu geniş şekilde ele almış ve böyle kelimelerle hangi dillerden aktarıldıklarını da rivayet etmişlerdir. İbn Dureyd (321/933) *Cemheretu'l-luġa*'da önceki dilcilerin verdikleri kelimelere birçok Farsça, Süryanca, Rumca ve Nebatî dilinden kelime ilave etmiştir. İbn Cinnî (392/1002) ise *el-Ĥaşâ'iş*'te Arapça'ya giren ve bu dilin özelliğini taşıyan kelimeleri, Arapça kelimeler olarak kabul etmiştir.¹³²

¹²⁹ Yavuz, "Yabancı Kelimenin...", s. 75; Oġuz, a.g.e., s. 73-74.

¹³⁰ Ahmed Na'îm el-Kerâ'ayn, *İlmu'd-delâleti beyne'n-naġari ve't-tatbîk*, Birinci baskı, Beyrut, el-Mu'essesetu'l-câmi'iyeti'd-dirâsât ve'n-neşr ve't-tevzî', 1413/1993, s. 225.

¹³¹ Tüccar, a.g.m., III/413; el-Muġhibbî, a.g.e., I/65; el-Kerâ'ayn, a.g.e., s. 225; Ayalon, a.g.m., s. 240.

¹³² Yavuz, "Mu'arrab Kelimelere Dâir Yazılan Eserler Sözlükler", *Nüsha Şarkiyat Araştırmaları Dergisi*, Yaz 2001, s. 112-113; el-Muġhibbî, a.g.e., I/64-65.

El-Cevâlîkî ile başlayan ta'arîb literatürü ondan sonra artarak devam etmiştir. Bu mevzuda meydana getirilen eserleri zikrederek haklarında kısa malumat vermek yerinde olacaktır.

- 1- *El-Mu'arrab mine'l-kelâmi'l-a'cemî 'alâ hürûfî'l-mu'cem*; çalışmamızın ikinci bölümünü oluşturan ve müstakil bir kitap olarak bu konuyu ilk defa ele alan el-Cevâlîkî'nin (540/1145) eseridir.¹³³
- 2- *Fi't-t'arîb ve'l-Mu'arrab, Hâşiyetu'bnü Berrî 'alâ kitâbî'l-Mu'arrab li'bni'l-Cevâlîkî*; Ebû Muhammed 'Abdullah b. Berrî'nin (582/1187) el-Cevâlîkî'nin *el-Mu'arrab*'ı üzerine yazdığı bir hâşiyedir. Eseri İbrâhîm es-Sâmerrâ'î neşretmiştir.¹³⁴ Bu eser "*et-Turâşu'l-'Arabî*" dergisinde yayınlanarak kritiğe tabi tutulmuştur.¹³⁵
- 3- *Et-Tezyîl ve't-tekmîl lima's-tu'mile mine'l-lafzi'd-daħîl*; Cemâluddîn 'Abdullah Muhammed el-'Uzrî el-Bişbîşî'nin (820/1417), el-Cevâlîkî'nin *el-Mu'arrab*'ı üzerine yazmış olduğu tamamlayıcı ve ilave bilgiler içeren bir kitaptır.¹³⁶
- 4- *El-Muhezzeb fîmâ veķa'a fi'l-Ķur'âni mine'l-mu'arrab*; Celâluddîn es-Suyûfî'nin (911/1505) Kur'ân-ı Kerîm'de geçen yabancı kelimeleri ihtiva eden eseridir.¹³⁷
- 5- *Risâletu tahķîki ta'rîbi'l-kelîmet'l-a'cemîyyeti*; Şemsuddîn Aħmed b. Suleymân b. Kemâl Paşâ'nın (940/1533) ta'arîb konusunda alfabetik

¹³³ Yavuz, "Mu'arrab Kelimelere Dâir...", s. 113; el-Muħibbî, a.g.e., I/65-68; el-Hafâcî, a.g.e., s. 22; 'Abdullâh Muhammed el-Habeşî, *Câmi'u's-şurûhi ve'l-havâşî (Mu'cemu's-şâmil li esmâ'i'l-kutubi'l-meşrûhati fi't-turâşî'l-İslâmî ve beyâni şurûhih*, "el-Mu'arrab min kelâmi'l-'Arabî" md., 1425/2004, Ebûzabî (Abudabi), III/1750; *el-Kutubu'l-'Arabîyyetu'l-matbû'atu fi Ūrubâ*, Riyâd, 1425/2004, s. 270-271.

¹³⁴ Yavuz, "Mu'arrab Kelimelere Dâir...", s. 113; el-Muħibbî, a.g.e., I/68-70; Şalâhuddîn ez-Za'belâvî, "Kitâbu Hâşiyeti'bni Berrî 'ale'l-Mu'arrab li Ebî Manşûr el-Cevâlîkî bi tahķîki İbrâhîm es-Sâmerrâ'î", *et-Turâşu'l-'Arabî*, Dimeşķ, 1986, Yıl: VI, Sy. 22, s. 322; el-Habeşî, a.g.e., "el-Mu'arrab min kelâmi'l-'Arabî" md., III/1750.

¹³⁵ Ez-Za'belâvî, a.g.e., Sy. 24, s. 159-189; Yıl. VII, Sayı: 25-26, 1986-1987, s. 104-133; Yıl. VII, Sayı: 27-28, 1987-1988, s. 151-183; v.d.

¹³⁶ Yavuz, "Mu'arrab Kelimelere Dâir...", s. 113; el-Muħibbî, a.g.e., I/70-72.

¹³⁷ Yavuz, "Mu'arrab Kelimelere Dâir...", s. 114; el-Muħibbî, a.g.e., I/73-75.

sıralamaya riayet etmeyip daħîlin tasnifine göre düzenleyerek yazdığı bir risâlesidir.¹³⁸

- 6- *Şifâ'u'l-ğalîl fîmâ fî kelâmi'l-'Arabi mine'd-daħîl*; Şihâbuddîn Ahmed b. Muhammed el-Ĥafâcî'nin (1069/1659) kaleme aldığı ve el-Cevâlîkî'nin *el-Mu'arrab*'ından sonra sahasında yazılan en önemli eseridir. Yaklaşık el-Mu'arrab'ın iki misli kelime içerir. Alfabetik sıralamadaki metodu el-Cevâlîkî'nin metoduna benzer. Müellif, kendisinden önce yazılan bütün eserleri eksik bulup eleştiriye tabi tutar.¹³⁹
- 7- *El-Mu'arrabâtu'r-reşîdiyye*; 'Abdurreşîd b. 'Abdussabûr el-Hüseynî el-Medenî'nin (1068/1658) Farsça'dan Arapça'ya geçen kelimeleri içerir. Dili Farsça olup bu dille yazılan sahasının ilk kitabıdır. Müellif hem Arapça hem de Farsça eserler telif etmiş, Türkçe'de de kabiliyet sahibi olmuştur.¹⁴⁰
- 8- *Câmi'u't-ta'rîb bi't-tarîki'l-karîb*; Bişbîşî'nin *et-Tezyîl*'inin bir muhtasarı olup, Muḥammed b. Aḥmed el-'Alâî (918/1512) tarafından telif edilmiştir. Eser 1700 mu'arrab kelime içerir ve alfabetik olarak yazılmıştır.¹⁴¹
- 9- *Kaşdu's-sebîl fîmâ fî'l-luğati'l-'Arabiyyeti mine'd-daħîl*; Muḥammed el-Emîn b. Faḍlullâh el-Muḥibbî (1111/1699) telif etmiştir. Sahasındaki en hacimli ve en önemli eserlerden birisidir. Ancak tam bir nüshası bulunamamış, günümüze eksik olarak gelmiştir. Bu durum alfabetik sıralamadaki mîm (م) ve kâf (ك) harflerindeki kelimelerin eksik olmasıyla anlaşılmıştır.¹⁴²
- 10- *Ez-Zikru'l-muḥalled fî beyâni lafzi'l-muvelled*; Osmanlı sadrazamlarından Muḥammed (Mehmet) Râğîb Paşa'nın (1176/1763) adıyla bilinen eseri kendisine kimin telif edip sunduğu bilinmemektedir. Eser basılmamış olup

¹³⁸ El-Muḥibbî, a.g.e., I/75-77.

¹³⁹ Yavuz, "Mu'arrab Kelimelere Dâir...", s. 115; el-Muḥibbî, a.g.e., I/77-80; el-Kerâ'ayn, a.g.e., s. 225.

¹⁴⁰ Yavuz, "Mu'arrab Kelimelere Dâir...", s. 115; el-Muḥibbî, a.g.e., I/80-81.

¹⁴¹ Yavuz, "Mu'arrab Kelimelere Dâir...", s. 114; el-Muḥibbî, a.g.e., I/81-82.

¹⁴² Yavuz, "Mu'arrab Kelimelere Dâir...", s. 116; el-Muḥibbî, a.g.e., I/82.

yazma nüshası Tunuslu Hasan Huseyn ‘Abdulvahhâb’ın kütüphanesindedir.¹⁴³

11- *Nufûzu’l-lisân ve ‘ukûdu’l-hisân*; Müellifi Antakyalı Mustafa Remzî’dir (1100/1689). Bir yüz kadar eserden yararlanarak eseri oluşturduğunu söyleyen müellif, bu hususta kimsenin kendisini geçmediğini iddia etmiştir.¹⁴⁴

12- *Usûlu’t-taqrîb fi’ta’rîb*; Akhisarlı Muhyiddîn Muhammed b. Mahmûd er-Rûmî’nin (1101/1690) telif ettiği risâle alfabetik olarak sıralanan mu‘arrab kelimeleri içerir.¹⁴⁵

Son iki asırda da konumuzla ilgili çokça eser kaleme alınmıştır. Bunların ortak özellikleri ise, kendilerinden önceki kitaplara itimat etmek, yeni asırda Arapçalaşmış kelimeleri zikretmek ve telif edilen kitabın, yazarın bildiği dilden Arapçaya geçen kelimelere tahsis edilmesi şeklinde özetlenebilir. Bu çağdaş eserlerden bir kısmının isimlerini ve müelliflerini zikretmekle yetineceğiz.

- 1- *Et-Tirâzu’l-muzehheb fi’d-dahîl ve’l-mu‘arrab*; Yazarı Muhammed en-Nihânî/en-Nihâlî’dir (1302/1885).¹⁴⁶
- 2- *El-Mu‘arrab fi’l-Ḳur’âni’l-Kerîm*; Aḥmed el-Ḳavşî’ye (H. 13. Asır) aittir.¹⁴⁷
- 3- *Ed-Delîl ilâ murâdifî’l-‘âmî ve’d-dahîl*; Raşîd ‘Atiyye’ye (1312/1894) aittir.¹⁴⁸
- 4- *El-Elfâzu’l-Fârisiyyetu’l-mu‘arrabe*; Edî Şîr el-Keldânî’ye (1333/1915) aittir.¹⁴⁹
- 5- *Et-Taqrîb li usûli’t-ta’rîb*; Tâhir b. Şâlih ed-Dimeşķî’ye (1337/1919) aittir.¹⁵⁰

¹⁴³ Yavuz, “Mu‘arrab Kelimelere Dâir...”, s. 116; el-Muḥibbî, a.g.e., I/82-83.

¹⁴⁴ Yavuz, “Mu‘arrab Kelimelere Dâir...”, s. 115.

¹⁴⁵ Yavuz, “Mu‘arrab Kelimelere Dâir...”, s. 116.

¹⁴⁶ El-Muḥibbî, a.g.e., I/83-84.

¹⁴⁷ Aynı yer.

¹⁴⁸ Aynı yer.

¹⁴⁹ El-Muḥibbî, a.g.e., I/77-80; el-Kerâ‘ayn, a.g.e., s. 225; İbrâhîm es-Sâmerrâ’î, *Me‘a’l-maşâdir fi’l-luġati ve’l-edeb*, ‘Ammân, 1403/1983, I/269.

- 6- *Et-Tezhîb fî uşûli't-ta'rîb*; Aḥmed 'Îsâ'ya (1342/1923) aittir.¹⁵¹
- 7- *El-İştikâk ve't-ta'rîb*; Muştafâ el-Mağribî'ye (1366/1947) aittir.¹⁵²
- 8- *Tefsîru'l-elfâzi'd-daḥîleti fî'l-luğati'l-'Arabiyye me'a zikri aşlihâ bi hurûfih*; Tûbiyâ el-'Uneysî'ye (1384/1964) aittir.¹⁵³
- 9- *Te'sîlu mâ verade fî târîhi ceberutî mine'd-daḥîl*; Aḥmed Sa'îd Suleymân'a ait olup 1979 yılında basılmıştır.¹⁵⁴
- 10- *El-Mu'cemu'l-mufassal fî'l-mu'arrab ve'd-daḥîl*, Sa'dî Ḍannâvî'ye ait olup 2004 yılında basılmıştır.¹⁵⁵
- 11- *Ed-Daḥîl fî'l-luğati'l-'Arabiyye*, 'Abdulmun'im Muḥammed el-Ḥâsen el-Kârûrî tarafından 1970 yılında yapılmış bir master tezidir.¹⁵⁶
- 12- *Ġarâ'ibu'l-luğati'l-'Arabiyye*, Eb Rafâ'îl Nahle el-Ya'sûbî'ye aittir.¹⁵⁷
- 13- *El-Elfâzu's-Suryâniyyeti fî'l-me'âcimi'l-'Arabiyye*, Patrik Mâr'ağnatius Efrâm'a aittir.¹⁵⁸
- 14- *El-Kelimâtu'l-'Ârâmiyyetu'd-daḥîletu fî'l-'Arabiyyeti*, S. Fraenkel'e aittir.¹⁵⁹

Bu kitaplardan başka, çeşitli mecmualar, makaleler ve batı dillerinde konuyla ilgili kitaplar yayınlanmıştır. Bunlardan bir kısmı derlenerek bir arada zikredilmiştir. Bunların sayısı 140 adete ulaşmıştır.¹⁶⁰

¹⁵⁰ El-Muḥibbî, a.g.e., I/77-80.

¹⁵¹ Aynı yer.

¹⁵² Aynı yer.

¹⁵³ El-Muḥibbî, a.g.e., I/77-80; el-Kerâ'ayn, a.g.e., s. 225.

¹⁵⁴ Aynı yerler.

¹⁵⁵ Aynı yerler.

¹⁵⁶ Dissertation Abstracts University of Khartoum 1958-1975, Khartoum, Sudan, Tsz., s. 110.

¹⁵⁷ El-Kerâ'ayn, a.g.e., s. 225

¹⁵⁸ Aynı yer.

¹⁵⁹ Aynı yer.

¹⁶⁰ 'Abdulcebâr er-Rufâ'î, *el-İhtirâku's-Şeḳaḳî mu'cemu bibliyuğrâfî taḥlîlî*, Kum, 1374/1416/1995, s. 170-180.

3. Kur'ân'a Başka Dillerden Kelime Girmiş midir?

Kur'ân'da nâdiren de olsa yabancı kelimelerin bulunması veya Allah Kelamında Kureyş lehçesi ekseriyeti teşkil etmekle beraber, diğer lehçelerden de birçok kelimenin bulunmuş olması **Garîbu'l-Kur'ân** meselesini ortaya çıkarmıştır.¹⁶¹

Âlimler arasında Kur'ân'da yabancı kelimelerin olup olmadığı konusunda ihtilâf vardır. İçlerinde İmam Şâfi'î (204/819), İbn Cerîr et-Tâberî (310/923), Ebû 'Ubeyde (224/838), el-Bâkîllânî (403/1012) ve Fâhru'd-dîn er-Râzî'nin (606/1210) da bulunduğu bir grup âlim Kur'ân'daki bütün kelimelerin Arapça olduğunu, başka dillerdeki herhangi bir kelimeye benzeyenlerin ise yabancı kelime olmadığını ancak iki dil arasındaki ortak kelimeler olduğunu savunmuşlardır.¹⁶² Bunların delilleri şu ayet-i kerimelerdir:

إِنَّا أَنْزَلْنَاهُ قُرْآنًا عَرَبِيًّا لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ

“Düşünüp manasını anlamanız için Biz, onu Arapça bir Kur'an olarak indirdik.”¹⁶³

وَكَذَلِكَ أَنْزَلْنَاهُ قُرْآنًا عَرَبِيًّا وَصَرَّفْنَا فِيهِ مِنَ الْوَعِيدِ لَعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ

“İşte böylece bu Kitabı Arapça bir Kur'an olarak indirdik ve onda uyarı ve tehditlerimizi farklı üsluplarla anlattık, ta ki insanlar Allaha karşı gelmekten korusunlar”¹⁶⁴

نَزَلَ بِهِ الرُّوحُ الْأَمِينُ عَلَى قَلْبِكَ لِتَكُونَ مِنَ الْمُنذِرِينَ بِلِسَانٍ عَرَبِيٍّ مُبِينٍ

“Onu Rûhu'l-emin uyaran nebilerden olman için, enin kalbine açık ve vazih bir Arapça ile indirmiştir.”¹⁶⁵

قُرْآنًا عَرَبِيًّا غَيْرَ ذِي عِوَجٍ لَعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ

¹⁶¹ Cerrahoğlu, a.g.e., s. 151.

¹⁶² Tüccar, a.g.m., VIII/412-413; Küçükkalay, a.g.e., s. 206-208; Dânnâvî, a.g.e., s. 5-6; Cerrahoğlu, a.g.e., s. 153; et-Tehânevî, a.g.e., II/1582; el-Muhibbî, a.g.e., I/63.

¹⁶³ Yûsuf, 12/2.

¹⁶⁴ Tâhâ, 20/113.

¹⁶⁵ Eş-Şu'arâ, 26/193-195.

“Fenâlıkların bütün nevilerinden sakınmaları ümidiyle her türlü tenakuz ve çelişkiden uzak, dosdoğru ve Arapça bir Kur'an olarak indirdik.”¹⁶⁶

Bu ayetlerden başka ayetler de delil gösteren bu görüş sahipleri Kur'ân'da yabancı kelime varlığını asla kabul etmezler.¹⁶⁷

Bu görüşte olanlardan bazıları da Kur'ân'a yabancı kelimelerin karışmasını kötü bularak, aksi taktirde “Arapça bunların benzerini getirmekten acizdir.” gibi bir vehmin oluşabileceğini savunmuşlardır. Bazıları ise daha ileri giderek böyle kelimelerin Kur'ân'da bulunmasının hikmetini şu şekilde açıklarlar: Kur'ân öncekilerin ve sonrakilerin ilimlerini içerir, her şeyden haber verir ve her şeyi kapsar. Bunun tamamlanması için de mutlaka onda dillerin çeşitliliğine işaretin bulunması gerekir. Böylece her dilden onun için en tatlı ve en hafif kelimeler seçilmiştir.¹⁶⁸

Başka bir grup âlim ise Kur'ân'da yabancı kelimelerin mevcudiyetini kabul etmektedirler. Çünkü Arapların gerek ticaret, gerekse diğer vesilelerle, zaman zaman temas ettikleri yabancılardan bazı kelimeler almış oldukları ve kendi dillerinde kullandıkları tabiidir. Kur'ân-ı Kerîm Arapların konuştukları dil ile nâzil olduğundan, onda bazı yabancı kelimeler de kullanılmıştır. Bu görüşü İbn Abbâs (68/687), İbn Mes'ûd (32 veya33/652 veya 653), Vehb b. Munebbih (100/718), Sa'îd b. Cubeyr (95/713 veya 714), 'İkrime (104/722), Mucâhid (101, 102, 103 veya 104/718, 719, 720 veya 722), 'Aâtâ (114/732) ve daha birçok sahâbî ve tâbiîn kabul etmektedirler. Bununla beraber birinci ve ikinci Hicrî asırda Kur'ân tefsirine ihtiyatla yaklaşan ve ancak ikinci asrın sonlarında kapsamlı çalışmalar yapan dilciler, kendilerini Arapça kural ve kaidelere uymayan kelimeleri incelemeye verebilmişlerdir. Nahivciler ashab zamanına kadar ulaşabilen şiirle istişhadı bir prensip haline getirmişlerdir. Çünkü İbn Abbâs'ın garip kelimeler hususunda, vakıf olduğu cahiliye Arap şiiriyle istişhâd ettiği ve **“Şiir Arabın divanıdır”** dediği, tabi'inden 'İkrime'nin (105/723) kendisinden bu konularda rivayette bulunduğu bilinmektedir.¹⁶⁹ Araplar kendi dillerinde olmayan manalar için konulmuş kelimeleri kullandılar, onlarla konuştular. Bu sebeple bu tür kelimeler

¹⁶⁶ Ez-Zümer, 39/28.

¹⁶⁷ Küçükkalay, a.g.e., s. 206-207.

¹⁶⁸ Dânnâvî, a.g.e., s. 5-6.

¹⁶⁹ Cerrahoğlu, a.g.e., s. 253-255; Küçükkalay, a.g.e., s. 207.

Arapça'dan bir parça haline geldi, eski konuşmalarında (şiir-hitap) yerini aldı; Kur'ân-ı Kerîm'de ve Rasûlullâh ile O'na tabi olanların sözlerinde geçti.¹⁷⁰

Kur'ân-ı Kerîm'de geçen bazı kelimelerin yabancı oldukları aşikârdır. Meselâ الصراط- القسطاس -الفردوس kelimleri Süryanca'dan, طه- اليمّ -الطور -الربانيون kelimleri Rumca'dan, الكفلين-المشكات kelimleri ise Habeşçe'den alınmıştır.¹⁷¹

Ebû 'Ubeyde bu iki görüşü birleştirmeye çalışmıştır. O, bu kelimelerin kökleri itibariyle Arapça olmadıkları, fakat Arapların onları Arapçalaştırarak kendi dillerine benzettiklerini, bu itibarla kelimenin hem Arapça hem de yabancı sayılabileceğini açıklamıştır. Ancak bu görüş pek verimli bir sonuca ulaşmamıştır.¹⁷² Es-Suyûtî (911/1505) ise *el-Muhezzeb fîmâ vaqa'a fi'l-Ḳur'ân mine'l-mu'arrab* adlı eserinde Kur'ân'da bulunan yaklaşık 125 yabancı kelime zikreder. Bununla beraber hangi dilden kaç kelimenin Kur'ân'da bulunduğunu da belirtmektedir.¹⁷³

¹⁷⁰ Eş-Şezer, a.g.mk., s. 211.

¹⁷¹ Küçükkalay, a.g.e., s. 208.

¹⁷² Küçükkalay, a.g.e., s. 207; Ḍannâvî, a.g.e., s. 5.

¹⁷³ Yavuz, "Mu'arrab Kelimelere Dâir...", s.114.

I. BÖLÜM

EL-CEVÂLİKÎ'NİN HAYATI

1. El-Cevâlikî'nin Hayatı

Ebû Manşûr Mevhûb b. Ebî Tâhir Aḥmed b. Muḥammed b. el-Ḥasen b. el-Ḥıdır el-Cevâlikî el-Bağdâdî Dil âlimlerinden, edebiyatta ileri gelenlerden¹⁷⁴, bundan başka ilimlerle de uğraşmış¹⁷⁵ bir ilim adamıdır. El-Cevâlikî'ye nisbeti (mensubiyet), bazı atalarının çuval üretimi ve alım satımı ile uğraşmalarındandır.¹⁷⁶ الجوالیق çoğul olup tekili

¹⁷⁴ Şihâbuddîn Yâkût b. 'Abdullâh el-Hamevî er-Rûmî el-Bağdâdî, *Mu'cem'l-udebâ*, Üçüncü baskı, Beyrut, Dâru'l-fikr, 1400/1980, XIX/205; Ebu'l-'Abbâs Şemsuddîn b. Muḥammed Ebû Bekir b. Ḥallikân, *Vefeyâtu'l-a'yân*, Thk. İhsân 'Abbâs. Beyrut, Dâr Şâdir, 1397/1977, V/342; ez-Ziriklî, Hayreddin, *el-A'lâm Kâmusu't-terâcim*, Beyrût, 1979, VII/335; İsmâ'îl Bâşâ el-Bağdâdî, *Hediyetu'l-'ârifîn esmâu'l-muellifîn ve âşâru'l-muşannifîn*, Bağdat, Mektebetu'l-muşennâ, 1955, II/483; 'İzzuddîn İbnu'l-Eşîr el-Cezerî, *el-Lubâb fî tehzîbi'l-ensâb*, Beyrut, Dâr Şâdir, I/301; *Meydan Larousse*, "Cevâlikî", İstanbul, Meydan Yayınevi, 1969, II/875; Zeydân, a.g.e., II/40; Ferrûh, a.g.e., III/281; Şemsuddîn Muhammed b. Ahmed 'Uşman ez-Zehabî, *el-'İber fî haberî men ğaber*, Thk. Ebû Hâcer Muḥammed es-Sa'îd b. Besyûnî, Zeğlûl, Beyrut, Dâru'l-kutubi'l-'ilmiyye, Tsz., II/458, *Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtu'l-meşâhîr ve'l-e'lâm*, Thk. Ömer 'Abdusselâm Tedmurî, Beyrut, Dâru'l-kutubi'l-'Arabî, 1423/2003, 521-530, 531-540 yılları cildi/549; Ebu'l-Fidâ' el-Ḥâfiz İbn Keşîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, İkinci baskı, Beyrut, Mektebetu'l-me'ârif, 1411/1990, XII/220; Ömer Ridâ Keḥhâle, *Mu'cemu'l-mu'ellifîn terâcimu muşannifi'l-kutubi'l-'Arabîyye*, Dimeşk, Maṭba'atu't-terâkî, 1380/1961, XIII/53; Butrus Bustânî, *Kitâbu dâirati'l-me'ârif Encyclopedie Arabe*, Beyrut, Dâru'l-ma'rife, Tsz. VI/576; Şihâbuddîn Ebu'l-Fellâh 'Abdulhayy Aḥmed b. Muḥammed el-'Akerî, *Şuzurâtu'z-zeheb fî 'ahbâri men zeheb*, Thk., Thr. 'Abdulkâdir el-Arnâvût, Thk., Alk. Maḥmûd el-Arnâvût, Birinci baskı, Beyrut, 1411/1991, VI/207; Ebû sa'd 'Abdulkerîm b. Muḥammed b. Manşûr et-Temîmî es-Sem'ânî, *el-Ensâb*, Tkd., Alk. 'Abdullâh Ömer el-Bârûdî, Birinci baskı, Beyrut, Dâru'l-Cinân, 1408/1988, II/105; Şihâbuddîn Ebî'l-'Abbâs Aḥmed b. Ḥasen b. Raceb, *Zeylu Ṭabaḳâti'l-Ḥanâbile*, Beyrut, Dâru'l-ma'rife, Tsz. III/205; Şihâbuddîn Aḥmed b. Aybek el-Ḥusâmî ed-Dimyâtî, *el-Mustefâd min Zeyli târihi Bağdâd*, Thk. Muḥammed Mevlûd Ḥalef, Knt. Beşşâr 'Avvâd Ma'rûf, Beyrut, Muessesetu'r-risâle, Tsz. s. 402; Mes'ûd Bûbû, "el-Cevâlikî (Ebû Manşûr)", *el-Mevsû'atu'l-'Arabîyye*, Dimeşk, 2003, VII/765; 'Abdulbâkî b. 'Abdulmecîd el-Yemânî, *İşâratu't-ta'yîn fî terâcimi'n-nuḥât ve'l-luğaviyyîn*, Thk. 'Abdulmecîd Diyâr, Tsz, s. 357; Meşâyih Ferîndî, *Dâyiretu'l-Me'ârifî Teşeyyu'*, Cild Puḥsem, Tahran, 1375, s. 505; Muharrem Çelebi, "Ebû Manşûr el-Cevâlikî", *Atatürk Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi Dergisi*, Ankara, Sy. 3, F. 1-2, 1979, s. 190; Ebu'l-Berekât Kemâluddîn Abdurrahmân b. Muḥammed el-Enbârî, *Nuzhetu'l-elibbâ' fî ṭabaḳâti'l-udebâ'*, Thk. İbrâhim es-Sâmerrâ'î, Ürdün, Mektebetu'l-Menâr, 1405/1985, s.293; 'İzzuddîn et-Tenûhî, "Kitâbu tekmeleti işlâhi mâ teğalleṭa fihî'l-'âmmeh", *Mecelletu'l-mu'cemi'l-'ilmi'l-'Arabî*, 1936, C.14, Sy. 5-6, s. 164; *el-Kutubu'l-'Arabîyyetu'l-maṭbû'atu fî Ūrubâ*, s.270.

¹⁷⁵ Keḥhâle, a.g.e., XIII/53.

¹⁷⁶ *El-Mevsû'atu'l-'Arabîyyetu'l-'âlemiyye*, Suudi Arabistan, Muessesetu a'mâli'l-mevsû'ati li'n-neşr ve't-tevzî', 1419/1999, VIII/571; İbn Ḥallikân, a.g.e., V/344; el-Cezerî, I/301; ez-Ziriklî, a.g.e., VII/335; Bûbû, a.g.m., VII/765; Ferîndî, a.g.m., s. 505; Fikrî el-Cezzâr, *Medâhilu'l-mu'ellifîn ve'l-*

حَوَالِقِ veya حَوَالِقِ şeklindedir. Arapça dil kaidelerine göre nisbet kelimenin tekiline yapılır.

Bu nedenle âlimler bu nisbetin kural dışı (şâz) olduğunu söylemişlerdir.¹⁷⁷ الجواليقي

lakabıyla birçok âlim meşhur olmuştur.¹⁷⁸ Bu kelimenin aslı Farsça olup mu'arrabdır.

İçine hububat konan büyük heybe, harar gibi bir kaptır. Farsça aslı كَوَالَة dir.¹⁷⁹

1.1. Doğumu

Bağdat'ta doğan el-Cevâlîkî'nin doğum tarihi hakkında farklı kanaatler hasıl olmuştur. Bazı kaynaklara göre 465/1073 yılında Zi'l-hicce ayında doğmuştur.¹⁸⁰ Bazılarına göre ise 466/1074 yılında doğmuştur.¹⁸¹ Diğer bir görüşe göre ise, el-Cevâlîkî'ye doğumu sorulduğunda, 465/1073'ün sonunda, 466/1074'ün başında doğduğunu söylemiştir.¹⁸²

e'lâmi'l-'Arab hattâ 'âm: 1215/1800, Riyad, 1991, I/308; Muharrem Çelebi, "el-Cevâlîkî'nin el-Muhtasar'da Metodu ve Kaynakları", *D.E.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, İzmir, Sayı:VI, 1989, s. 121.

¹⁷⁷ İbn Hallikân, a.g.e., V/344; Bustânî, a.g.e., VI/576; Muhsin el-Emîn, *E'yânu'sh'â*, Thk., Thr. Hasen el-Emîn, Beyrut, Dâru't-te'aruf li'l-ma'tbû'ât, 1406/1986, X/195; Çelebi, a.g.m., *D.E.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, s. 121.

¹⁷⁸ Çelebi, a.g.m., *D.E.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, s. 121.

¹⁷⁹ Bûbû, a.g.m., VII/765.

¹⁸⁰ Muharrem Çelebi, "Cevâlîkî, Mevhûb b. Ahmed", *DİA*, VII/438; *Meydan Larousse*, "Cevâlîkî", II/875; el-'Akerî, a.g.e., VI/207; Ebu'l-Ferec 'Abdurrahmân b. 'Alî b. Muḥammed İbnu'l-Cevzî, *el-Muntaẓam fî târîhi'l-mulûk ve'l-umem*, Thk. Muḥammed 'Abdulkâdir 'Atâ-Muḥtafâ 'Abdulkâdir 'Atâ, Beyrut, Dâru'l-kutubi'l-'ilmiyye, 1412/1992, XVII/46; İbn Raceb, a.g.e., III/205; Bûbû, a.g.m., VII/765.

¹⁸¹ İbn Hallikân, a.g.e., V/344; Yûsuf İlyân Serkîs, *Mu'cemu'l-ma'tbû'âti'l-'Arabîyyeti ve'l-mu'arraba*, Mısır, Serkîs Matbaası, 1928, I/719; Çelebi, a.g.m., *DİA*, VII/438; el-Hamevî, a.g.e., XIX/207; C. Brockelmann, *Geschichte der Arabischen Litteratur*, Leiden, E.J.Brill, 1937, I/492; ez-Ziriklî, a.g.e., VII/335; İsmâ'il Bâşâ el-Bağdâdî, a.g.e., II/483; el-Cezerî, I/301; ez-Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nubelâ*, Thk. Şu'ayb el-Arnâvût, Muḥammed Nu'aym, Na'im el-Arḳasûsî, Yedinci baskı, Beyrut, Mu'essesetu'r-risâle, 1410/1990, XX/89; C. Brockelmann, "Cevâlîkî" *M.E.B. İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, 1963, III/113; Ferrûh, a.g.e., III/281; es-Sem'ânî, a.g.e., II/105; el-Emîn, a.g.e., X/195; ed-Dimyâfî, a.g.e., 403; İbn Faḍlullâh el-'Umerî Şihâbuddîn Ahmed b. Yahyâ, *Mesâliku'l-ebşâr fî memâlikî'l-emşâr*, Yayınlayan: Fuâd Sezgin, Almanya, Frankfurt Üniversitesi Ma'hedu târîhi'l-'ulûmi'l-'Arabîyyeti ve'l-İslâmiyye, 1408/1988, s. 38-39; Târiḳ el-Cenâbî, "Cevâbu mes'eletin suile 'anhâ Ebû Mansûr b. el-Cevâlîkî", *Mecelletu kulliyeti usûli'd-dîn*, Birinci sayı, Bağdat, Ma'tba'atu'l-me'ârif, 1975, s. 255; el-Cezzâr, a.g.e., I/308.

¹⁸² İbn Raceb, a.g.e., III/205.

1.2. Yetişmesi

El-Cevâlikî, ilim ehli bir ailedendi. Babası eğitim almasını sağlamıştır.¹⁸³ Çok genç yaştan itibaren ilim meclislerine devam ederek Arap dili ve edebiyatı ile dinî ilimleri öğrenmiş ve bir kültüre sahip olmuştur.¹⁸⁴ Çağının ilim adamlarından hadis ve dil ilimlerini ders almıştır.¹⁸⁵ Edebiyatı Ebû Zekerıyyâ Yahyâ el-ĤaĤib et-Tebrîzî'den (on yedi yıl) ders alarak öğrendi ve dalında üstün bir başarı elde edinceye kadar onun peşinden ayrılmadı.¹⁸⁶ Hadisi Ebu'l-Kâsım b. el-Busrî (veya el-Yusrî), Ebû Tâhir b. Ebi's-Şaqr el-Enbârî, Tîrâd b. MuĤammed, İbnu'l-BaĤar, Ca'fer es-Serrâc, Ebû Tâhir b. Suvâr, İbnu't-Ťuyûrî ve daha başka âlimlerden aldı.¹⁸⁷ Hocası Tebrîzî'nin (ikinci) halefi olarak Nizâmiye Medresesi'nde müderrislik yaptı.¹⁸⁸ Ölünceye kadar yaklaşık 40 yıl burada hocalık yaptı. Talebeler etrafında toplandı, mevkisi yükseldi.¹⁸⁹

1.2.1. Hocaları

El-Cevâlikî hem edebiyatta hem de başta hadis olmak üzere dini ilimlerde büyük bir birikime sahip oldu. Bunda içinde bulunduğu ilim çevresinin büyük etkisi vardır. Kendisini ders aldığı veya hadis dinlediği âlimler pek çoktur. Dil ve edebî ilimleri dilci ve edebiyatçı âlimlerden alırken, başta hadis olmak üzere din ilimlerini ise zamanın büyük din âlimlerinden aldı. Bu âlimlerden bazıları şunlardır:

Ebû Zekerıyyâ Yahyâ b. 'Alî b. MuĤammed eş-Şeybânî el-ĤaĤib et-Tebrîzî (421/1030/-502/1109)¹⁹⁰ Aslen Tebrizli olup Bağdat'ta yetişmiştir. Dil ve edebiyatta

¹⁸³ El-Cevâlikî, *ŞerĤu edebi'l-kâtib li'l-Cevâlikî*, Thk. Ťaybe Ĥamd Bûdî, Kuveyt, Kulliyetu'l-âdâb, 1995, s. -c-.

¹⁸⁴ Ćelebi, a.g.m., *DİA*, VII/438; FerrûĤ, a.g.e., III/281; Bûbû, a.g.m., VII/765.

¹⁸⁵ FerrûĤ, a.g.e., III/281; 'Alî RiĤâ Karabulut, *Mu'cemu'l-maĤtûĤati'l-mevcûdeti fi mektebâti İstânbûl ve ÂnâĤûli*, Tsz. III/1608.

¹⁸⁶ El-Ĥamevî, a.g.e., XIX/205; İbn Ĥallikân, a.g.e., V/342; Bustânî, a.g.e., VI/576; İbn Raceb, a.g.e., III/205; ed-DimyâĤî, a.g.e., s. 402; el-Yemânî, a.g.e., s. 357; el-Enbârî, a.g.e., s. 293; *el-Kutubu'l-'Arabiyyetu'l-maĤbû'atu fi Ūrubâ*, s. 270.

¹⁸⁷ El-Ĥamevî, a.g.e., XIX/205; el-'Akerî, a.g.e., VI/207; ez-Zehebî, *TârĤu'l-İslâm*, s. 550; İbn Raceb, a.g.e., III/205; ed-DimyâĤî, a.g.e., s. 402-403; Bûbû, a.g.m., VII/765.

¹⁸⁸ Ćelebi, a.g.m., *DİA*, VII/438; el-Ĥamevî, a.g.e., XIX/205; C. Brockelmann, a.g.e., I/492; Brockelmann, a.g.m., III/113; *Meydan Larousse*, "Cevâlikî", II/875; İbn Keřîr, a.g.e., XII/220; KeĤĤâle, a.g.e., XIII/53; el-'Akerî, a.g.e., VI/207; el-Cevâlikî, *ŞerĤu edebi'l-kâtib*, (Thk. Ťaybe Ĥamd Bûdî), s. -c-; İbn Raceb, a.g.e., III/205; Bûbû, a.g.m., VII/765; et-TenûĤî, a.g.m., s. 164.

¹⁸⁹ El-Cevâlikî, *ŞerĤu edebi'l-kâtib*, (Thk. Ťaybe Ĥamd Bûdî), s. -d-.

¹⁹⁰ Serkîs, a.g.e., I/719; el-Ĥamevî, a.g.e., XIX/205; el-Cezerî, I/301; Zeydân, a.g.e., II/40; ez-Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nubelâ*, XX/89, *el-'İber fi Ĥaberi men ġaber*, II/458; KeĤĤâle, a.g.e., XIII/53; Bustânî,

ileri gelenlerdendir. Suriye'ye seyahat etmiş, Ebu'l-'Alâ el-Ma'arrî'den, el-Ezherî'nin *Tehzîbu'l-luġa* adlı eserini okudu. Daha sonra Bağdat'a döndü ve Nizâmiye Medresesinde kütüphane sorumlusu oldu. Ölünceye kadar bu göreve devam etti.¹⁹¹ El-Cevâlîkî, kendisine on yedi yıl¹⁹² talebe olmuş ve kendisinden edebî ilimleri okumuştur.¹⁹³

Eserleri: *Şerhu Dîvâni'l- Hamâse li'Ebî Temmâm, Tehzîbu İşlâhi'l-mantîk li'bni's-Sukeyt, Tehzîbu'l-elfâz li'bni's-Sukeyt, Şerhu Sikti'z-zend li'l-Me'arrî, Şerhu'l-mufaddali'd-dabî, el-Vâfi fi'l-'arûd ve'l-kavâfi, Şerhu'l-Kaşâ'idi'l-'aşr, el-Mulahhas fi i'râbi'l-Kur'an, Şerhu'l-Muşkil min dîvâni Ebî Temmâm, Şerhu şî'ri'l-Mutenebbî, Şerhu'l-luma' li'bn Cinnî, Şerhu'l-mağşûrati'd-Dureydiyye, Şerhu Bânet Su'âd ve Muġâtilu'l-fursân* gibi kitapları vardır.¹⁹⁴

Ebû Tâhir Muhammed b. Aġmed b. Muhammed b. İsmâ'îl b. Ebi's-Şakr el-Ĥaġîb el-Enbârî¹⁹⁵ Şam'da 'Abdurrahmân b Ebî Naşr et-Temîmî, Ebû Naşr b el-Ĥibbân, 'Abdulvehhâb b. 'Abdullâh el-Merî gibi bir grubu; Mısır'de Ebû 'Abdullâh b. Nazîf, İsmâ'îl b. 'Amr el-Ĥaddâd, Şila b. el-Mu'ellif gibi bir topluluġu; Bağdat'ta Muhammed b. el-Ĥuseyn eş-Şan'ânî, Ebu'l-'Alâ' el-Ma'arrî, Ebû Muhammed el-Cevherî gibi âlimleri dinlemiştir. Ebû Bekir el-Ĥaġîb, 'Abdullâh b. 'Abdurrezzâk b. el-Faġl, İsmâ'îl b. es-Semerġandî, Ebu'l-Fetġ Muhammed b. Aġmed el-Enbârî, 'Abdulvehhâb el-Enmâfî, Mevhûb b. Aġmed el-Cevâlîkî, Ebû Bekir b. ez-Zâġûnî ve İbn Nâşir gibi âlimler de ondan rivayette bulunmuşlardır.¹⁹⁶

a.g.e., VI/576. Bustânî bu konuda bir isim karışıklığı yapmış olmalı. El-Ĥaġîb et-Tebrîzî yerine el-Ĥaġîb el-Baġdâdî'yi (463/1071) el-Cevâlîkî'nin hocalarından saymış. Halbuki el-Cevâlîkî doğmadan önce el-Baġdâdî vefat etmiştir; el-Cevâlîkî, *Şerhu edebi'l-kâtib*, (Thk. Taybe Ĥamd Bûdî), s. -c-; el-Emîn, a.g.e., X/197; Bûbû, a.g.m., VII/765; Ĥarabuluġ, a.g.e., III/1608.

¹⁹¹ Ez-Ziriklî, a.g.e., VIII/157.

¹⁹² İbnu'l-Cevzî, a.g.e., XVII/47; et-Tenûhî, a.g.m., s. 164.

¹⁹³ Es-Sem'ânî, a.g.e., II/105; et-Tenûhî, a.g.m., s. 164.

¹⁹⁴ Ez-Ziriklî, a.g.e., VIII/157-158.

¹⁹⁵ Çelebi, a.g.m., *DİA*, VII/438; el-Ĥamevî, a.g.e., XIX/205; Keġġâle, a.g.e., XIII/53; el-Emîn, a.g.e., X/197; es-Sem'ânî, a.g.e., II/105; İbnu'l-Cevzî, a.g.e., XVII/47; Ĥarabuluġ, a.g.e., III/1608; et-Tenûhî, a.g.m., s. 164.

¹⁹⁶ Ez-Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nubelâ*, XVIII/578-579.

İbnu't-Ṭuyûrî¹⁹⁷: El-Mubârek b. 'Abdulcebbâr b. Aḥmed Ebu'l-Ḥasen (Ebû'l-Huseyn) el-Bağdâdî eş-Şayrafî, İbnu't-Ṭuyûrî olarak bilinir. İbn Mâkûlâ ona İbn Hamâmî demiştir. 411/1020'de doğmuş, 500/1107'te vefat etmiştir. Sıka ve mukşirûndan (binden fazla hadis rivayet edenler) olup takva sahibidir.¹⁹⁸

İbn Kâdiş¹⁹⁹ **Ebu'l-İzz Aḥmed b. 'Ubeydullâh b. Muḥammed es-Sulemî el-'Ukberî**: 432/1040 yılında doğdu. Hadis öğrendi, âlimlerden ders aldı. Ebu't-Ṭayyib eş-Ṭaberî, Ebu'l-Ḥasen el-Mâverdî, Ebû Muḥammed el-Cevherî, Ebû 'Ali Muḥammed b. el-Huseyn el-Câzerî, Ebû Ṭâlib el-'Aşârî, Ebu'l-Huseyn b. en-Narsî ve birçoklarını dinledi. Kendisinden de İbn Nâşir, es-Selefî, Ebû'l-'Alâ' el-Hemezânî, İbn 'Asâkîr, Ma'mer b. el-Fâhîr, Ebû Mûsâ el-Medînî, Hibetullâh İbnu'l-Bast, 'Abdullâh b. 'Abdurrahmân b. Eyyûb el-Ḥarbî ve başkaları dinledi. Âlimler sağlam bir râvî olmadığı, bazen hadis uydurduğu, dinlediği hocaları iyi dinlemediği, hadis uydurmakla övüldüğü, doğum yılı kendisine sorulduğunda değişik tarihler verdiği görüşündedir.²⁰⁰

Ebu'l-Fevâris Ṭirâd b. Muḥammed İbn 'Alî el-Hâşimî el-'Abbâsî ez-Zeynebî²⁰¹: 398/1008'de doğmuş, 491/1098'de vefat etmiştir. Baş kadıydı (veya askerî bir rütbe sahibiydi). Asrında Iraklıların başvuru kaynağıydı. Halifenin çok değer verdiği birisiydi. Çok kişiden hadis dinlemiş, çok kişi de kendisinden hadis rivayet etmiştir.²⁰²

Ebû Muḥammed Ca'fer b. Aḥmed b. el-Ḥuseyn es-Serrâc²⁰³: El-Ḳâri' olarak bilinir. 419/1028'de Bağdat'ta doğmuş, Mekke, Şam ve Mısır'a gitti, Şûr şehrine birçok defa gelip-gitmıştır. Sonra Bağdat'a dönmüş ve orada Ebû 'Alî 'Alî b. Şâzân'ı, Ebu'l-Ḳâsim et-Tenûhî'yi ve bir topluluğu dinlemiştir. Kendisinden de es-Selefî rivâyet etmiştir. Ḥaṭîb el-Bağdâdî kendisi için beş ciltte *Fevâid* nakletmiştir. *Nazmu't-tenbîh*,

¹⁹⁷ Çelebi, a.g.m., *DİA*, VII/438; et-Tenûhî, a.g.m., s. 164.

¹⁹⁸ Ez-Ziriklî, a.g.e., V/271; el-'Askalânî, Ahmed b. Ali b. Hacer Ebû'l-Fazl eş-Şâfi'î, *Lisânu'l-mûzân*, Thk. Dâiratu'l-Muarri'î'n-Nizâmiyye/Hindistan, Beyrut, 1406/1986, V/9-10; Keḥhâle, a.g.e., XIII/172.

¹⁹⁹ Ez-Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nubelâ*, XX/91.

²⁰⁰ Ez-Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nubelâ*, XIX/558-560.

²⁰¹ Ferrûḥ, a.g.e., III/281; el-Emîn, a.g.e., X/197; es-Sem'ânî, a.g.e., II/105; Bûbû, a.g.m., VII/765; et-Tenûhî, a.g.m., s. 164.

²⁰² Ez-Ziriklî, a.g.e., III/225; Ez-Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nubelâ*, XIX/37-39.

²⁰³ Ferrûḥ, a.g.e., III/281.

Nazmu'l-menâsik, *Maşâri'u'l-'uşşâk* ve *Zuhdu's-Sûdân* gibi eserleri vardır. 500/1106'da vefat etmiştir.²⁰⁴

İbn Mûşalâyâ El'Alâ' b. el-Hasen b. Vehb el-Bağdâdî Ebû Sa'd²⁰⁵: 412/1021 yılında doğdu. Abbâsî dönemindeki büyük âlim ve kâtiptir. Altmış beş yıl halifelere hizmet etmiştir. Önceleri Hıristiyan iken 484/1091 yılında Müslüman oldu. Ömrünün sonunda gözleri kapandı. Anî bir şekilde Bağdat'ta 497/1104 yılında öldü.²⁰⁶

Ebu'l-Muzaffer Muhammed b. Aḥmed b. Muhammed el-Ḳuraşî el-Emevî el-Ebyûrdî: Meşhur şair²⁰⁷, tarihçi ve edebiyatçıdır. Ebyurd'da (Horasan'da bir yer) doğmuş, 507/1113 yılında zehirlenerek İsfahan'da ölmüştür. "*Târîhu Ebyûrd*", "*el-Muhtelif ve'l-mu'telif*", "*Ṭabaḳâtu'l-'ulemâ' fî kulli fen*", "*Ensâbu'l-'Arab*" gibi kitapları vardır.²⁰⁸

Bunların yanı sıra, **Ebu's-Şaḳr el-Vâsîfî**²⁰⁹, **'Alî b. Aḥmed İbnu't-Tusterî**²¹⁰, **Ebu'l-Me'âlî Şâbit b. Bendâr (498/1104-1105)**²¹¹, kendisinden edebî ilimler okuduğu²¹²; **Ebu'l-Ferec el-Başrî**²¹³, **Ali b. Ahmed b. 'Abdulḡaffâr Ebu'l-Hasen b. Ebî Ṭâhir**²¹⁴, kendisinden hadis aldığı²¹⁵ **İbnu'l-Ḥuşayn**²¹⁶, yine hadis aldığı²¹⁷ **Ebu'l-Ḳâsim b. el-Busrî**²¹⁸ hocalarındandır.

²⁰⁴ Serkîs, a.g.e., I/1016.

²⁰⁵ El-Cevâlîkî, *Şerhu edebi'l-kâtib*, (Thk. Taybe Ḥamd Bûdî), s. -c-; Bûbû, a.g.m., VII/765.

²⁰⁶ Ez-Ziriklî, a.g.e., IV/245.

²⁰⁷ El-Cevâlîkî, *Şerhu edebi'l-kâtib*, (Thk. Taybe Ḥamd Bûdî), s. -c-.

²⁰⁸ Ez-Ziriklî, a.g.e., V/316.

²⁰⁹ El-Emîn, a.g.e., X/197.

²¹⁰ Aynı yer.

²¹¹ Bûbû, a.g.m., VII/765.

²¹² Es-Sem'ânî, a.g.e., II/105; el-Emîn, a.g.e., X/197.

²¹³ El-Cezerî, I/301; ez-Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nubelâ*, XX/89.

²¹⁴ Muḥibbuddîn Ebû 'Abdillâh Muhammed b. Maḥmûd İbnu'n-Neccâr el-Bağdâdî, *Zeylu Târîhi Bağdâd*, Thk. Mustafâ 'Abdulḡâdir 'Aṭâ', Beyrut, Dâru'l-kutubi'l-'ilmiyye, Tsz. III/73.

²¹⁵ İbnu'l-Cevzî, a.g.e., XVII/47.

²¹⁶ Ez-Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nubelâ*, XX/91.

²¹⁷ Es-Sem'ânî, a.g.e., II/105; İbnu'l-Cevzî, a.g.e., XVII/47; Ḳarabuluṭ, a.g.e., III/1608; et-Tenûhî, a.g.m., s. 164.

²¹⁸ Ez-Zehebî, *el-'İber fî haberî men ḡaber*, II/458; Keḥḥâle, a.g.e., XIII/53; Bûbû, a.g.m., VII/765.

1.2.2. Öğrencileri

Kendisinden çok kimse ders almıştır. Onlar arasında meşhur olanlar şunlardır:

Oğlu İsmâil b. Mevhûb Ebû Muhammed (el-Cevâlîkî)²¹⁹ Zamanında edebiyatın ileri gelenlerindedir. Halifelerin çocuklarını eğitmiştir. İbnu'l-Cevzî der ki: Yürümesi dahil, babasına bu kadar benzeyen bir kimse görmedik. 575/1179 yılında ölmüştür.²²⁰

Ebû Sa'd 'Abdulkerîm b. Muhammed İbn Mansûr et-Temîmî es-Sem'ânî el-Mervezî²²¹: 506/1112 veya 1113 yılında Merv'de doğdu. Tarihçi, uzak ülkelere seyahatler eden ve hadis hâfızıdır. Âlimler ve muhaddislerle karşılaştı. Onlardan ilim aldı, onlar da ondan ilim aldılar. Sem'ân, Temîm kabilesinden bir koldur. 562/1167'de Merv'de vefat etti. Kitaplarından bazıları “*el-Ensâb*”, “*Târîhu Merv*”, “*Tezyîlu Târîhi Bağdât*”, “*Târîhu'l-vefât li muteahhirîn mine'r-ruvât*”tır.²²² El-Cevâlîkî'den hadis dinlemiş²²³ ve *Emâlî's-şûlî* ile Ebû 'Ubeyde'ye ait *Ğarîbu'l-hadîs*'i okumuştur.²²⁴

Ebu'l-Berekât 'Abdurrahmân İbn Muhammed İbnu'l-Enbârî²²⁵: 513/1119 yılı Rebî'u'l-âhîr ayında doğdu. Çocukluğundan 577/1181 yılı 9 Şa'bân Cuma gecesinde ölünceye kadar Bağdat'ta yaşadı. Kemâluddîn el-Enbârî olarak bilinir. Dil, edebiyat ve tarih âlimlerindedir. Zâhid, iffetli, sıradan giyinen ve basit bir hayat yaşayan, hiç kimseden hiçbir şey kabul etmeyen birisiydi.²²⁶ Nizâmiye Medresesinde Şâfi'î mezhebinin öğrenimini gördü ve orada nahiv okutmada hocalık etti. Dil ilimlerini el-Cevâlîkî'den ders aldı, edebiyatta söz sahibi oldu. Hayatının sonunda evine çekilerek ilim ve ibadetle meşgul olup, dünyaya ait her şeyi terk etti. Ölünceye kadar övgüye

²¹⁹ Çelebi, a.g.m., *DİA*, VII/438; el-Emîn, a.g.e., X/197; et-Tenûhî, a.g.m., s. 164.

²²⁰ Bûbû, a.g.m., VII/765; et-Tenûhî, a.g.m., s. 165.

²²¹ Çelebi, a.g.m., *DİA*, VII/438; el-Cezerî, I/301; Ferrûh, a.g.e., III/281; ez-Zehabî, *Târîhu'l-İslâm*, s. 550; el-Emîn, a.g.e., X/197; Ferîndî, a.g.m., s. 505; et-Tenûhî, a.g.m., s. 165.

²²² İbn Hâlikân, a.g.e., III/209-211; ez-Ziriklî, a.g.e., IV/55.

²²³ İbn Raceb, a.g.e., III/206.

²²⁴ Bûbû, a.g.m., VII/765.

²²⁵ Serkîs, a.g.e., I/719; Çelebi, a.g.m., *DİA*, VII/438; el-Hamevî, a.g.e., XIX/205; Ferrûh, a.g.e., III/281; el-Emîn, a.g.e., X/197; Ferîndî, a.g.m., s. 505; et-Tenûhî, a.g.m., s. 165.

²²⁶ Ez-Ziriklî, a.g.e., III/327; İbn Hâlikân, a.g.e., III/139.

layık bir hayat sürdü.²²⁷ Nisbetini aldığı Enbâr Fırat kenarında bir yer olup orasıyla Bağdat arası 10 fersahtır. Kisra'nın orayı tahıl anbarı olarak kullanmasından bu ismi almıştır.²²⁸

Arap dili konusunda “*Nuzhetu'l-elibbâ fî Tabakâti'l-udebâ*”, “*el-Eğrâb fî cedeli'l-A'râb*”, “*Esrâru'l-'Arabiyye*” ve “*Lum'atu'l-edille*”; Kûfeliler ve Basralıların nahivdeki ihtilafları konusunda “*el-İnşâf fî mesâ'ili'l-hilâf*”; Nahiv konusunda ise “*el-Beyân fî ğarîbi i'râbi'l-Ķur'ân*”, “*Umdetu'l-udebâ fî ma'rifeti mâ yuktebu bi'l-elifi ve'l-yâ'i*” ve “*el-Mîzân*” kitapları vardır.²²⁹

İbnu'l-Cevzî Ebu'l-Ferec 'Abdurrâhmân b. 'Alî b. Muḥammed el-Cevzî el-Ķuraşî el-Bağdâdî²³⁰ 508/1114 yılında Bağdat'ta doğdu. Çağının tarih ve hadis âlimidir. Ceviz yetiştirip sattığı için “el-Cevzî” nisbetini almıştır. Üç yüz kadar eser telif etmiş, 597/1201'de Bağdat'ta vefat etmiştir.²³¹ Soyu Hz. Ebû Bekir eş-Şiddîk'a dayanıyor. Hanbelî mezhebinin fakîhlerinden, müfessir, vâ'iz ve çağının hadis ilimlerinden öncüsüdür. Tefsirde “*Zâdu'l-mesîr fî 'ilmi't-tefsîr*”, tarihte “*el-Muntazam*”, hadis ilminde de “*el-Mevdû'ât*” en meşhur eserlerindedir.²³² Kendi hattıyla birçok eser yazmış, insanlar onların fiyatlarını yükseltmişlerdir. Kendisine ait güzel şiirleri de mevcuttur. Vaazlarında zor sorulara cevaplar verirdi. Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer ve Hz. Ali'nin üstünlükleri konusunda Şi'îlerle tartışmaya girmiş ve onları kendi görüşünü kabul etmeye mecbur bırakmıştır.²³³ Ramazan ayında 597/1201 yılında Bağdat'ta vefat etmiştir.²³⁴ El-Cevâlîkî'den hadis rivayet etmiştir.²³⁵

²²⁷ İbn Ḥallikân, a.g.e., III/139.

²²⁸ İbn Ḥallikân, a.g.e., III/140.

²²⁹ Ez-Ziriklî, a.g.e., III/327.

²³⁰ Çelebi, a.g.m., *DİA*, VII/438; Ferrûh, a.g.e., III/281; Keḥḥâle, a.g.e., XIII/53; ez-Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, s. 550; el-Emîn, a.g.e., X/197; Bûbû, a.g.m., VII/765; Ferîndî, a.g.m., s. 505; et-Tenûhî, a.g.m., s. 165.

²³¹ Ez-Ziriklî, a.g.e., III/316.

²³² İbn Ḥallikân, a.g.e., III/140.

²³³ İbn Ḥallikân, a.g.e., III/141.

²³⁴ İbn Ḥallikân, a.g.e., III/142; ez-Ziriklî, a.g.e., III/316.

²³⁵ El-Hamevî, a.g.e., XIX/205; ez-Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nubelâ*, XX/89; İbn Raceb, a.g.e., III/206.

Zeyd b. el-Ḥāsen b. Zeyd b. Sa‘îd el-Ḥumeyrî Ebu’l-Yumn Tâcuddîn el-Kindî²³⁶: Bağdat’ta 520/1126 yılının Şaban ayında doğdu, yetişti. Haleb’e ve Suriye’ye seyahat etti. Şam’da ikamet etti. İnsanlar kendisinden ders aldılar. Şam’da 613/1217 yılında vefat etti.²³⁷ Küçükken Kur’ân’ı ezberledi, on yaşındayken meşhur kıra’ât imamlarından ders alarak kıra’âti ‘aşere ile okudu. Nahiv ve dil ilimlerini ise zamanında o dalda meşhur olmuş âlimlerden almış, birçok âlim kendisine hadis rivayeti için icazet vermiştir. Fıkıh ve nahivde de kendisini yetiştirmiş, birçok kimse ondan rivayette bulunmuştur.²³⁸

İbn Nâşir: Hicrî 467 yılında doğmuş, 550 yılında vefat etmiştir. Ebû Manşûr’dan hadis rivayet etmiştir.²³⁹

Bunların dışında, **Kızı Ḥadîce** (kendisinden hadis rivayet etmiştir)²⁴⁰, **Oğlu İshâk b. Mevhûb Ebû Tâhir (575/1179)**²⁴¹, **Yûsuf b. Kâmil**²⁴² (Kendisinden hadis rivayet etmiştir)²⁴³, **‘Ubeydullâh b. Aḥmed el-Manşûrî**²⁴⁴ ve **Ebû’l-Feth Muhammed b. el-Meydânî**²⁴⁵ gibi âlimler de bilinen öğrencilerindendir.

1.3. Vefatı

Bazı kaynaklara göre (15 Muharrem) 540/1145 yılında²⁴⁶, bazılarına göre ise (15 Muharrem) 539/1144 yılında²⁴⁷ vefat etmiş, Bâbu’l-ḥarb’e²⁴⁸ defnedilmiştir. Namazı el-

²³⁶ El-Emîn, a.g.e., X/197; el-Ḥamevî, a.g.e., XIX/205; ez-Zehebî, *Siyeru a‘lâmi’n-nubelâ*, XX/89, *Târîhu’l-İslâm*, s.550; İbn Raceb, a.g.e., III/206; Bûbû, a.g.m., VII/765; et-Tenûhî, a.g.m., s. 165.

²³⁷ Ez-Ziriklî, a.g.e., III/57.

²³⁸ Ez-Zehebî, *Siyeru a‘lâmi’n-nubelâ*, XXII/34,35.

²³⁹ İbn Raceb, a.g.e., III/206.

²⁴⁰ Ez-Zehebî, *Siyeru a‘lâmi’n-nubelâ*, XX/89, *Târîhu’l-İslâm*, s. 550.

²⁴¹ Bûbû, a.g.m., VII/765

²⁴² Ez-Zehebî, *Siyeru a‘lâmi’n-nubelâ*, XX/89.

²⁴³ Ez-Zehebî, *Siyeru a‘lâmi’n-nubelâ*, XX/89.

²⁴⁴ Ez-Zehebî, *Târîhu’l-İslâm*, s. 550

²⁴⁵ El-Emîn, a.g.e., X/195.

²⁴⁶ Çelebi, a.g.m., *DİA*, VII/438; ez-Zehebî, *Siyeru a‘lâmi’n-nubelâ*, XX/89, *Târîhu’l-İslâm*, s. 550, *el-İber fî ḥaberi men ğaber*, II/458; İbn Raceb, a.g.e., III/206; ed-Dimyâtî, a.g.e., 403; el-Cezzâr, a.g.e., I/308.

²⁴⁷ İbn Ḥallikân, a.g.e., V/344; el-Ḥamevî, a.g.e., XIX/207; Serkîs, a.g.e., I/719; Brockelmann, a.g.e., I/492; İsmâ‘îl Bâşâ el-Bağdâdî, a.g.e., II/483; el-Cezerî, I/301; Brockelmann, a.g.m., III/113; Bustânî, a.g.e., VI/576; es-Sem‘ânî, a.g.e., II/105; el-Emîn, a.g.e., X/195; el-Cenâbî, a.g.m., s. 255.

Kaşır Camiinde Kâdi'l-kuğât ez-Zeynebî tarafından kılınmıştır.²⁴⁹ Cenazesinde devlet adamları, fakihler, âlimler hazır bulunmuş ve babasının yanına defnedilmiştir.²⁵⁰

2. İlmî Durumu

El-Cevâlîkî çağdaşı olan âlimlerden ders almış ve onları dinlemiştir. Bağdat'ta ilmin öncüsü durumuna geldi. Cuma günleri el-Kaşır Camiinde oturur ve insanlar ondan ilim alırlardı.²⁵¹ O, hem dilci hem de edebiyatçıydı. Nahiv, hadis ve fıkıh ilimlerine de sahipti.²⁵² Nahivde ilgi çekici yöntemleri tercih ederdi.²⁵³ Gramer konusunda Basra ekolünün görüşlerini benimsemekle beraber bazı konularda Kûfe ekolünün dilcileri gibi düşünmüştür. Arap dili ve edebiyatının yanı sıra dinî ilimlerde de devrinin otoritesi sayılırdı.²⁵⁴ Sadece Bağdat'ta değil bütün Irak Bölgesinin kendisiyle iftihar ettiği alçak gönüllü, şahsiyet sahibi, dindar ve sevilen bir ilim adamıydı.²⁵⁵ Yazısı çok güzel olup bir müstensih olarak tanınmıştır. İstinsah ettiği eserleri yüksek fiyatlarla elde edebilmek için birçok kimse birbiriyle rekabet ederlerdi.²⁵⁶ Herhangi bir konuda inceleme yapmadan fikir beyan etmez, kendisine bilmediği bir şey sorulduğunda bilmediğini rahatlıkla söylerdi.²⁵⁷ Kelimeleri/terimleri ifade etme yönü nahiv bilgisinden üstündü.²⁵⁸ Okunan şiir beyitlerindeki kelimeleri tahlil eder etrafındakilerle de müzakere ederdi. Bir defasında el-Harîrî kendisine makâmattan okuyordu.

ولیحشرون أذل من فقح الفلا ویحاسبین علی النقیصة والشغا

²⁴⁸ İbn Hâlikân, a.g.e., V/344; el-Cezerî, I/301; Keĥhâle, a.g.e., XIII/53; es-Sem'ânî, a.g.e., II/105; İbnu'l-Cevzî, a.g.e., XVII/47; el-Emîn, a.g.e., X/195; İbn Raceb, a.g.e., III/206; ed-Dimyâţî, a.g.e., s. 403; Ferîndî, a.g.m., s. 505.

²⁴⁹ İbn Hâlikân, a.g.e., V/344; el-Cezerî, I/301; es-Sem'ânî, a.g.e., II/105; İbnu'l-Cevzî, a.g.e., XVII/47; el-Emîn, a.g.e., X/195; İbn Raceb, a.g.e., III/206; Ferîndî, a.g.m., s. 505.

²⁵⁰ İbnu'l-Cevzî, a.g.e., XVII/47; İbn Raceb, a.g.e., III/206.

²⁵¹ İbn Hâlikân, a.g.e., V/343; İbn Keşîr, a.g.e., XII/220.

²⁵² Ferrûĥ, a.g.e., III/281.

²⁵³ Serkîs, a.g.e., I/719.

²⁵⁴ Çelebi, a.g.m., *DİA*, VII/438; el-Hamevî, a.g.e., XIX/205; İbn Hâlikân, a.g.e., V/342; Ferrûĥ, a.g.e., III/281.

²⁵⁵ Çelebi, a.g.m., *DİA*, VII/438.

²⁵⁶ Aynı yer.

²⁵⁷ Çelebi, a.g.m., *DİA*, VII/438; et-Tenûĥî, a.g.m., s. 164.

²⁵⁸ İbn Hâlikân, a.g.e., V/342.

“Sahranın en şerhilerinden ayak takımı mutlaka toplatılarak
Eksiklikleri ve dişlerinin düzensizliğinden hesaba çekilecek”

Beytine geldiği zaman el-Cevâlîkî kendisine الشعا nedir? diye sorar. “Fazlalıktır” diyen el-Ḥarîrî’ye şu cevabı verir: “الشعا” dişlerin çapraşık şekilde çıkmasıdır. Bu beyitte ise bir anlamı yoktur.”²⁵⁹

Kendisine az miktarda şiir atfedildiği²⁶⁰ gibi, başkalarına ait beyitler de naklederdi. Onlardan birisi de Kûbâ Mescidinde bir kadının yakarışları arasında içtenlikle söylediği şu beyitlerdir:

يا منزل القطر بعدما قنطوا ويا ولي النعماء والمنن
يكون ما شئت إن يكون وما قدرت أن لا يكون لم يكن

“Ey yağmur indiren! insanlar ümitsizliğe kapıldıktan sonra
Ey lutufların ve iyiliklerin sahibi!

Eğer bir şey olacaksa senin dilediğin olur
Olmasın diye takdir ettiğin ise olmaz.”²⁶¹

Çok eser tasnif etmiş ve ünü yayılmıştır.²⁶² Arap dili grameri (nahiv) ile sözlüğüne dair çok önemli eserler yazmıştı.²⁶³ Eserlerinin çoğunun dilde büyük bir önemi vardır.²⁶⁴ Hayatını yazanlar, onun ilminin çokluğu, dindarlığı, tevazuu ile kendisini geniş ve kapsayıcı bir kültürde yetiştirdiği; ancak dil, nahiv, edebiyata ve bilgiye daha büyük önem verdiği hususunda ittifak etmişlerdir.²⁶⁵

2.1. Eserleri

1) El-Mu‘arrab mine’l-keîmi’l-a‘cemi²⁶⁶ Bundan ilerde bahsedeceğiz.

²⁵⁹ El-Emîn, a.g.e., X/196.

²⁶⁰ İbn Ḥallikân, a.g.e., V/343.

²⁶¹ el-Emîn, a.g.e., X/196-197; el-Enbârî, a.g.e., s. 293.

²⁶² El-Cezerî, I/301.

²⁶³ *Meydan Larousse*, “Cevâlîkî”, II/875.

²⁶⁴ Zeydân, a.g.e., II/40.

²⁶⁵ El-Cevâlîkî, *Şerhu edebi’l-kâtib*, (Thk. Taybe Hamd Bûdî), s. -d-.

²⁶⁶ Serkîs, a.g.e., I/719; Çelebi, a.g.m., *DîA*, VII/438-439; el-Hamevî, a.g.e., XIX/207; İbn Ḥallikân, a.g.e., V/342; *el-Mevsû‘atu’l-‘Arabîyyeti’l-‘âlemiyye*, VIII/571; İsmâ‘îl Bâşâ el-Bağdâdî, a.g.e., II/483; Brockelmann, a.g.m., III/113; *Meydan Larousse*, “Cevâlîkî”, II/875; Zeydân, a.g.e., II/40; Ferrûh, a.g.e., III/281; Keḥhâle, a.g.e., XIII/53; Bustânî, a.g.e., VI/576; el-Emîn, a.g.e., X/197; Bûbû, a.g.m.,

2) **Et-Tekmiletu fimâ yelhanu fihî'l-‘âmmeh**²⁶⁷: Hartwig Derenbourg tarafından bir Alman mecmuası olan “Morgenländische Forschungen”da Leipzig’de 1875 yılında yayınlanmıştır.²⁶⁸ Bu kitap bazı kaynaklarda *Kitâbu tekmeleti İşlâhi mâ tağlatu fihî'l-‘âmmeh*²⁶⁹ ve *Tekmiletu Durreti’l-ğavvâs*²⁷⁰ olarak da zikredilir. 1355/1936 yılında ‘İzzuddîn et-Tennûhî tarafından Dimeşk’ta yayınlanmış, bunun baskısı da Tahran’da 1966 yılında *el-Mu‘arrab* ile birlikte ofset baskıyla yeniden basılmıştır.²⁷¹ Tahkik edilmiş bir baskısı da Beyrut’ta 1960 yılında basılmıştır.²⁷² Üzerinde birçok hâşiye, tekmile, muhtasar çalışması yapılan el-Ĥarîfî’ye ait “*Durretu’l-ğavvâs fî evhâmi’l-havvâs*”ın bir tekmelesi de el-Cevâlîkî’ye ait bu eserdir.²⁷³ Bu kitapta kendi asrında avamın olduğu gibi dilcilerin ve geçmişteki âlimlerin (mütekaddimîn) yaptığı hataları toplamıştır. Şiirle, Kur’ân’la ve hadîsle çokça istişhâd etmiştir (mahalli şahid olarak getirmiştir).²⁷⁴ Bu eser Muhammed Sıddîk Ĥân’ın tahkîkiyle Haydarâbâd’ta da basılmıştır.²⁷⁵

3) **İhtîşâru şerhi emsileti Sîbeveyh**²⁷⁶: Sîbeveyh’in *el-Kitâb*’ında verilen örnek kelimeleri açıklamak amacıyla Ebû’l-Feth Muhammed b. Îsâ el-Attâr’ın (400/1010) yazdığı şerhin el-Cevâlîkî tarafından yapılmış bir özetidir. Şâbir Bekr Ebû’s-Su‘ûd

VII/765; el-Yemânî, a.g.e., s. 357; Ferîndî, a.g.m., s. 505; Karamulû, a.g.e., III/1609; el-Enbârî, a.g.e., s. 293; et-Tenûhî, a.g.m., s. 166; John A Haywood, *Arabic Lexicography*, Leiden, 1960, s. 97-98.

²⁶⁷ İbn Ĥallîkân, a.g.e., V/342; Serkîs, a.g.e., I/719; Çelebi, a.g.m., *DİA*, VII/439; el-Ĥamevî, a.g.e., XIX/207; *el-Mevsû‘atu’l-‘Arabîyyeti’l-‘âlemiyye*, VIII/571; Brockelmann, a.g.m., III/113; *Meydan Larousse*, “Cevâlîkî”, II/875; Zeydân, a.g.e., II/40; Ferrûh, a.g.e., III/282; el-Emîn, a.g.e., X/197; M. G. Carter, “el-Jawâlîqî”, *Encyclopedia Of Arabic Literature*, London, 1998, Volume: 1, s. 414; el-Yemânî, a.g.e., s. 357; Ferîndî, a.g.m., s. 505; Karamulû, a.g.e., III/1608; el-Enbârî, a.g.e., s. 293; et-Tenûhî, a.g.m., s. 166.

²⁶⁸ Çelebi, a.g.m., *DİA*, VII/439; Serkîs, a.g.e., I/719; Brockelmann, a.g.m., III/113; Zeydân, a.g.e., II/40; Ferrûh, a.g.e., III/282; *Zehâ’iru’t-turâsi’l-‘Arabîyyeti’l-İslâmiyye*, 1401/1981, I/456; el-Cenâbî, a.g.m., s. 255; Muhammed ‘Îsâ Şâlihiyye, *el-Mu‘cemu’s-şâmil li’turâsi’l-‘Arabî*, Kahire, 1993, II/86.

²⁶⁹ Keĥhâle, a.g.e., XIII/53; Bûbû, a.g.m., VII/765.

²⁷⁰ Bustânî, a.g.e., VI/576.

²⁷¹ Çelebi, a.g.m., *DİA*, VII/439; İsmâ‘îl Bâşâ el-Bağdâdî, a.g.e., II/483; Ferrûh, a.g.e., III/282; Şâlihiyye, a.g.e., II/86.

²⁷² Şâlihiyye, a.g.e., II/86.

²⁷³ El-Ĥabeşî, a.g.e., “*Durretu’l-ğavvâs fî evhâmi’l-havvâs*” md., II/892-894.

²⁷⁴ El-Cenâbî, a.g.m., s. 256.

²⁷⁵ Ebû ‘Ubeyde Meşhûr b. Ĥasan b. Selmân ve Ebû Ĥuzeyfe Râ‘id b. Şabrî, *Mu‘cemu’l-muşannefâti’l-vârideti fî Fethî’l-Bârî*, Riyâd, 1412/1991, s. 340.

²⁷⁶ Çelebi, a.g.m., *DİA*, VII/439.

tarafından yayınlanmıştır. (Asyût, Mektebetu't-tâlib, 1979, 238 sayfa). Def'ullâh Abdullah Suleymân tahlilî bir tantma yazısı yazmıştır.²⁷⁷ Ayrıca eseri inceleyen bir makale Muhammed Ahmed ed-Dâli tarafından,²⁷⁸ bir makale de Def'ullâh tarafından²⁷⁹ tarafından yazılmıştır. Bu eser 1410/1989 yılında, Melik Su'üd Üniversitesi Araştırma Merkezi tarafından Riyad'da Def'ullâh Abdullâh Suleymân'ın tahkîk ve ta'lîkiyle yeniden yayınlanmıştır.²⁸⁰

4) Şerhu edebi'l-kâtib²⁸¹: İbn Kuteybe'nin (276/889) *Edebu'l-kâtib* adlı eseri üzerine birçok şerh (yaklaşık 25) yazılmıştır. Bunlardan birisi de Ebû Mansûr'un *Şerhu edebi'l-kâtib*'idir.²⁸² Mustafâ er-Râfi'î'nin tahkikiyle Kahire'de 1350/1931 yılında yayınlanmıştır.²⁸³ Bu eser ofset baskıyla 1970 yılında Tahran'da²⁸⁴ ve Mustafâ Şâdik er-Râfi'î'nin sunumuyla Beyrut'ta²⁸⁵, Taybe Hamd Bûdî'nin tahkîkiyle Kuveyt'te 1995 yılında yayınlanmıştır.²⁸⁶

5) Mâ câ'e 'alâ fe'altu ve ef'altu bi ma'nen vâhid: Bir sözlük çalışmasıdır. Bu eserinde sülâsî ile if'âl babına nakledilmiş kalıplardan, aynı manada kullanılanları tesbit etmiştir. Eser alfabetik olup Mâcid ez-Zehbî açıklama ve notlar ilave ederek yayınlamıştır (Dimeşk, 1982).²⁸⁷

6) Şerhu Maqşûreti'bni Dureyd el-Ezdî: İbn Dureyd'in (321/933) *el-Maqşûre* adlı manzumesinin şerhidir. Köprülü Kütüphanesinde bir nüshası bulunmaktadır.²⁸⁸ İbn

²⁷⁷ Şâlihiyye, a.g.e., II/86; Çelebi, a.g.m., *DİA*, VII/439.

²⁷⁸ Muhammed Ahmed ed-Dâli, "Nazarât fî Muhtaşari şerhi emşileti Sîbeveyh li'l-Cevâlîkî", *Mecelletu Ma'hedi'l-mahtûâtî'l-'Arabiyye*, Cilt: 42, Sayı: 2, 1419/1998, s. 171-193.

²⁷⁹ Def'ullâh 'Abdullâh Suleymân, "Muhtaşaru emşileti Sîbeveyh li'l-Cevâlîkî", *ed-Dâre*, Riyad, Cilt: XII, Sayı: 3, 1986, s. 71-98.

²⁸⁰ 'Âlemu'l-kutub, er-rabî'ân (Rebî'u'l-evvel ve Rebî'u'l-âhîr)/1413, XIII/574.

²⁸¹ Serkîs, a.g.e., I/719; Çelebi, a.g.m., *DİA*, VII/439; el-Hamevî, a.g.e., XIX/207; İbn Hallikân, a.g.e., V/342; *el-Mevsû'atu'l-'Arabiyyeti'l-'âlemiyye*, VIII/571; Brockelmann, a.g.m., III/113; *Meydan Larousse*, "Cevâlîkî", II/875; Zeydân, a.g.e., II/40; Ferrûh, a.g.e., III/282; Keħhâle, a.g.e., XIII/53; Bustânî, a.g.e., VI/576; el-Emîn, a.g.e., XI/197; Bûbû, a.g.m., VII/765; el-Yemânî, a.g.e., s. 357; Ferîndî, a.g.m., s. 505; Karabuluğ, a.g.e., III/1608; et-Tenûhî, a.g.m., s. 166.

²⁸² El-Habeşî, a.g.e., "Edebu'l-kâtib" md., I/109-111.

²⁸³ Çelebi, a.g.m., *DİA*, VII/439; Ferrûh, a.g.e., III/282; M. G. Carter, a.g.m., s. 414; *Zehâ'iru't-turâsi'l-'Arabiyyeti'l-'İslâmiyye*, I/456; el-Cenâbî, a.g.m., s. 256; Şâlihiyye, a.g.e., II/86.

²⁸⁴ *Zehâ'iru't-turâsi'l-'Arabiyyeti'l-'İslâmiyye*, I/456; Şâlihiyye, a.g.e., II/86.

²⁸⁵ El-Cevâlîkî, *Şerhu edebi'l-kâtib*, Tkd. Mustafâ Şâdik er-Râfi'î, Beyrut, Dâru'l-kutubi'l-'Arabî, Tsz.

²⁸⁶ El-Cevâlîkî, *Şerhu edebi'l-kâtib li'l-Cevâlîkî*, (Thk. Taybe Hamd Bûdî), s. -d-

²⁸⁷ Çelebi, a.g.m., *DİA*, VII/439.

²⁸⁸ Çelebi, a.g.m., *DİA*, VII/439; Ferrûh, a.g.e., III/282; Karabuluğ, a.g.e., III/1608.

Dureyd'in bu eseri üzerine, şerh, fevâid, hâşiye olmak üzere yazılmış birçok eser vardır. Onlardan birisi de el-Cevâlîkî'ye ait olan bu eserdir.²⁸⁹

7) El-Muhtaşar fi'n-naḥv: Nahve dair olan bu eserin yazma nüshaları vardır.²⁹⁰ Muḥarrem Çelebî tarafından 1975 yılında Bağdat Üniversitesinde Arap Dili bölümünde 237 sayfadan ibaret master tezi olarak tahkik edilmiştir.²⁹¹

8) Muhtaşaru Şihâhi'l-luğa: Cevherî'nin *eş-Şihâh*'ı üzerinde birçok çalışma yapılmıştır. Bunlardan bir kısmı şerh, bir kısmı muhtaşar ve diğer çalışmalardır. El-Cevâlîkî'nin Muhtasarı da bu cümledendir. Yazma nüshası vardır.²⁹²

9) Ğalâtu'd-du'afâ mine'l-fukahâ'²⁹³

10) Kitâbu'l-'arûz: Halife el-Muktefî liemrillâh için yazdığı aruz ile ilgili zarf bir kitaptır.²⁹⁴

11) Kitâbu esmâ'i ḥayli'l-'Arabi ve fursânihâ'²⁹⁵

12) Şerḥu'l-Mu'allekâti's-seb': Mu'allekâtu's-seb' birçok şerhe sahiptir. Bunlardan birisi de Paris'te Fuad Sezgin Kütüphanesi 3279-2/52 numarada²⁹⁶; yine

²⁸⁹ El-Ḥabeşî, a.g.e., "Maḫşûratu'bnü Dureyd" md., III/1825.

²⁹⁰ Çelebi, a.g.m., *DİA*, VII/439; İsmâ'il Bâşâ el-Bağdâdî, a.g.e., II/483; Brockelmann, a.g.m., III/113; el-Cenâbî, a.g.m., s. 256-257; Karabulut, a.g.e., III/1608.

²⁹¹ *Zehâ'iru't-turâsi'l-'Arabiyyeti'l-İslâmiyye*, I/456; el-Cenâbî, a.g.m., s. 256-257.

²⁹² Çelebi, a.g.m., *DİA*, VII/439; *Meydan Larousse*, "Cevâlîkî", II/875; el-Ḥabeşî, a.g.e., "es-Sihâh" md., II/1133-1138.

²⁹³ Çelebi, a.g.m., *DİA*, VII/439; Brockelmann, a.g.m., III/113; el-Cenâbî, a.g.m., s. 257; et-Tenûhî, a.g.m., s. 166.

²⁹⁴ Serkîs, a.g.e., I/719; Çelebi, a.g.m., *DİA*, VII/439; el-Ḥamevî, a.g.e., XIX/207; İbn Ḥallikân, a.g.e., V/342; *el-Mevsû'atu'l-'Arabiyyeti'l-'âlemiyye*, VIII/571; İsmâ'il Bâşâ el-Bağdâdî, a.g.e., II/483; Ferrûh, a.g.e., III/282; Keḫhâle, a.g.e., XIII/53; Bustânî, a.g.e., VI/576; el-Emîn, a.g.e., X/197; Bûbû, a.g.m., VII/765; el-'Umerî, a.g.e., s. 39; el-Cenâbî, a.g.m., s. 257; Ferîndî, a.g.m., s. 505; et-Tenûhî, a.g.m., s. 166; *el-Kutubu'l-'Arabiyyetu'l-maḫbû'atu fî Ūrubâ*, s. 270.

²⁹⁵ *el-Mevsû'atu'l-'Arabiyyeti'l-'âlemiyye*, VIII/571; Brockelmann, a.g.m., III/113; Zeydân, a.g.e., II/40; Keḫhâle, a.g.e., XIII/53; Ferîndî, a.g.m., s. 505.

²⁹⁶ El-Ḥabeşî, a.g.e., "el-Mu'allekâtu's-seb'" md., III/1752.

Fuad Sezgin'in zikrettiği ve Irak'ta bulunan "el-Muthafu'l-İrâkî" Kütüphanesi²⁹⁷ 27113 numarada²⁹⁸ bulunan yazma nüshalarının olduğu el-Cevâlîkî'ye ait olan şerhtir.

13) Cevâbu mes'eletin suile 'anhâ Ebû Mansûr İbn el-Cevâlîkî: Târih el-Cenâbî tarafından tahkik edilerek, 1975 yılında Bağdat'ta *Mecelletu kulliyeti usûli'd-dîn* dergisinde bir mukaddimeyle beraber yayınlanmıştır.²⁹⁹

14) Kitâbu Muhtârin fî ba'di mesâ'ili'n-naĥv³⁰⁰ Adından anlaşıldığına göre, nahiv konularından bazı problemleri içeren bir kitaptır. Kaynaklarda hakkında açıklayıcı bilgiye ulaşamadık.

15) Kitâbun fi'l-luġa³⁰¹ isimli bu eser, **Câmi'u't-Ta'rîb-fi'l-luġa** ismini taşıyan eserle aynı olabileceği gibi, bu ikisi farklı kitaplar da olabilir. Bu ikinci kitap Ĥamidiye kütüphanesinde bulunmaktadır.³⁰²

16) Ķaşîdetun fîmâ yuġâlu bi'zâ'i'l-mu'ceme adlı eseri III. Ahmed Kütüphanesinde bulunmaktadır.³⁰³

17) Laĥnu'l-'avâm adlı eseri Râġip Paşa Kütüphanesi ve İstanbul Üniversitesinde bulunmaktadır.³⁰⁴

3. Kişiliği

Ebû Mansûr sika (sağlam, güvenilir), samimi, çok akıllı,³⁰⁵ ve vakarlıydı.³⁰⁶ O, Bağdat'ın gururuydu.³⁰⁷ Giyiminde mütevaziydi.³⁰⁸ Uzun süre sessiz durur, bir şeyi

²⁹⁷ Ez-Ziriklî, a.g.e., I/316

²⁹⁸ Ĥuseyn b. Ķâsim b. Muĥammed en-Nu'aymî-Ĥamza b. Ĥuseyn b. Ķâsim en-Nu'aymî, *el-Mustedrekât 'alâ târîhi't-turâsi'l-'Arabî: Ķismu's-şi'r ve fiġhu'l-luġa*, Cidde, 1422, VII/46-47; el-Ĥabeşî, a.g.e., "el-Mu'alleġâtu's-seb'" md., III/1752.

²⁹⁹ *Zehâ'iru't-turâsi'l-'Arabîyyeti'l-İslâmiyye*, I/456; el-Cenâbî, a.g.m., s. 257; Şâlihîyye, a.g.e., II/86.

³⁰⁰ El-Cenâbî, a.g.m., s. 257.

³⁰¹ Aynı yer.

³⁰² Ķarabuluġ, a.g.e., III/1608.

³⁰³ Ķarabuluġ, a.g.e., III/1609.

³⁰⁴ Aynı yer.

³⁰⁵ El-Ĥamevî, a.g.e., XIX/205; İbn Ĥallikân, a.g.e., V/342; el-Cezerî, I/301; Bustânî, a.g.e., VI/576; es-Sem'ânî, a.g.e., II/105; el-Enbârî, a.g.e., s. 293; et-Tenûĥî, a.g.m., s. 164.

³⁰⁶ Ez-Zehabî, *el-'İber fî ĥaberi men ġaber*, II/458.

³⁰⁷ Serġîs, a.g.e., I/719; İbn Ĥallikân, a.g.e., V/342; Zeydân, a.g.e., II/40; Bustânî, a.g.e., VI/576; es-Sem'ânî, a.g.e., II/105.

³⁰⁸ İbn Keşîr, a.g.e., XII/220.

incelemeden onun hakkında konuşmazdı.³⁰⁹ “Bilmiyorum” demeyi de çok kullanırdı.³¹⁰ Hattı güzeldi. İnsanlar onun hattıyla yazılmış eserleri elde etmede ve fiyatını yükseltmede yarışlırdı.³¹¹ Birçok kitap nüshası yazdı.³¹² Ahlâkî faziletleri ve ilminden dolayı Halife el-Muḳtefî liemrillâh’ın yakın ilgi ve iltifatlarına mazhar oldu. Halife ona vakit namazlarında kendisine imam olması için özel görev vermiş, aynı zamanda kendisinden bazı kitaplar okumuştı.³¹³ Halifenin icraatlarında onun tesirleri görülmüştür.³¹⁴ Dili bazen tutukluk yapar, söyleyeceği şeyi ifade edemezdi. Dili daha çok tutukluluk yapan ve meclisinde uyuklayan rüya tabircisi el-Mağribî de onun yan tarafında otururdu. İkisinin bu durumu şairlerin beyitlerinde dile getirilmiştir.³¹⁵ Onun ilginç/ender yönleri çoktur.³¹⁶

O, Ehl-i Sünnetten ve onu savunanlardan olup³¹⁷ Hanbeli mezhebine mensup³¹⁸ olduğu bilinmekle beraber Şi‘a Mezhebinin İmâmiye kolundan olduğu da söylenmiştir. Bu mezhebe ait *du‘â’u’s-semât* adlı kitabın bazı nüshalarıyla Yezid’i yeren şu beyitler kendisine atfedilmiştir:

احتال بالكبر على ربه يقرع بالعود ثناياه
بحيث قد كان نبي الهدى يلثم في قبلته فاه

“Kibirle rabbine karşı büyüklendi

Odunla ön dişlerine vuruyor

³⁰⁹ İbn Keşîr, a.g.e., XII/220; el-Ḥamevî, a.g.e., XIX/205; Ferrûḥ, a.g.e., III/281; el-Cenâbî, a.g.m., s. 256.

³¹⁰ El-Ḥamevî, a.g.e., XIX/205; Ferrûḥ, a.g.e., III/281; el-Cenâbî, a.g.m., s. 256.

³¹¹ El-Ḥamevî, a.g.e., XIX/205; İbn Ḥallikân, a.g.e., V/342; el-Yemânî, a.g.e., s. 357.

³¹² Ez-Zehebî, *Siyeru a‘lâmi’n-nubelâ*, XX/89; ed-Dimyâfî, a.g.e., s. 403.

³¹³ Serkîs, a.g.e., I/719; Çelebi, a.g.m., *DÎA*, VII/438; el-Ḥamevî, a.g.e., XIX/205; İbn Ḥallikân, a.g.e., V/342; ez-Ziriklî, a.g.e., VII/335; *el-Mevsû‘atu’l-‘Arabîyyeti’l-‘âlemiyye*, VIII/571; Ez-Zehebî, *el-‘İber fi ḥaberi men ḡaber*, II/458; İbn Keşîr, a.g.e., XII/220; Keḥḥâle, a.g.e., XIII/53; el-‘Akerî, a.g.e., VI/207; İbn Raceb, a.g.e., III/205; Bûbû, a.g.m., VII/765; el-Yemânî, a.g.e., s. 357; el-Enbârî, a.g.e., s. 293; et-Tenûḥî, a.g.m., s. 165; *el-Kutubu’l-‘Arabîyyetu’l-maḥbû‘atu fi Ūrubbâ*, s. 270.

³¹⁴ El-‘Akerî, a.g.e., VI/207; İbn Raceb, a.g.e., III/205; Bûbû, a.g.m., VII/765; et-Tenûḥî, a.g.m., s. 165.

³¹⁵ İbn Keşîr, a.g.e., XII/220

³¹⁶ İbn Ḥallikân, a.g.e., V/344.

³¹⁷ El-Ḥamevî, a.g.e., XIX/205; el-‘Akerî, a.g.e., VI/207; İbn Raceb, a.g.e., III/205; Bûbû, a.g.m., VII/765; et-Tenûḥî, a.g.m., s. 164.

³¹⁸ Çelebi, a.g.m., *DÎA*, VII/438; el-‘Akerî, a.g.e., VI/207; et-Tenûḥî, a.g.m., s. 164.

Halbuki Hidayet Peygamberi
Onu ağzından öpüyordu”³¹⁹

3.1. Olaylar Karşısındaki Tavrı

Olaylar karşısındaki serin kanlılığı, takındığı isabetli tavırları dikkate şayandır. Meselâ kendisine sataşanlara uygun cevap verir ve onları sustururdu. Buna örnek bir hadise, tarih kitaplarında yer alan kendisiyle İbnu't-Tilmîz en-Naşrânî diye bilinen tabip Hibetullâh b Şâ'id arasında geçen şu hadisedir: El-Cevâlîkî halifenin makamına kendisine namaz kıldırmak için ilk defa girdiğinde “esselâmu ‘alâ emîri’l-mu’minîn ve rahmetullâhi Te’âlâ” diyerek selam verdi. O esnada halifenin huzurunda ayakta duran ve (halifeye) hizmet ve arkadaşlık etmekle övünen İbnu't-Tilmîz, el-Cevâlîkî’ye: “Şeyh! Emîru’l-mu’minîn’e nasıl selam veriyorsun?” dedi. El-Cevâlîkî ona iltifat etmeksizin halifeye: “Emîru’l-mu’minîn! Benim selamım Hz. Peygamber’in (S.A.S.) sünnetinin getirdiği şekildedir.” dedi ve selamın verilmiş şekliyle ilgili bir hadis rivayet etti. Sonra da: “Emîru’l-mu’minîn! Eğer birisi bir Hıristiyan veya Yahudî’nin kalbine hoşnutluk verici bir bilginin ulaşmadığına yemin ederse, kendisine yemin kefareti gerekmez. Çünkü Allah Te’âlâ onların kalplerini mühürlemiş, o mührü de iman olmadan çözmeyecektir.” Bunun üzerine halife kendisine: “Doğru söyledin, iyi ettin.” dedi. Böylece halifenin yanında özel bir yeri olan İbnu't-Tilmîz’i susturmuştur.³²⁰

3.2. Hakkında Söylenenler

İbnu'l-Enbârî: “Ben ondan ders aldım. O, dindarlığından ve güzel ahlâkından faydalanılan biriydi.³²¹ El-Cevâlîkî terimleri ifade (sözlük) konusunda nahivden daha

³¹⁹ El-Emîn, a.g.e., X/197; Ferîndî, a.g.m., s. 505.

³²⁰ İbn Hâllikân, a.g.e., V/342-343; el’Akerî, a.g.e., VI/207; ez-Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, s. 550; el-Emîn, a.g.e., X/196; İbn Raceb, a.g.e., III/205; el-‘Umerî, a.g.e., s. 39.

³²¹ Ez-Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nubelâ*, XX/90-91; el-Emîn, a.g.e., X/196; el-Enbârî, a.g.e., s. 293; et-Tenûhî, a.g.m., s. 165.

mükemmeldi.³²² İsmîn, “لولا”dan sonra Kûfelilerin düşündükleri şekilde ziyadeleşmediği; “نعم الرجل للعهد” cümlesindeki “ال”ın da alimlerin düşündüğü şekilde cins için olmadığı görüşündeydi. Bir gün onun ilim halkasında kendisine İbn Dureyd’in *el-Cemhere*’si okunuyordu. Onda, bazı nahivcilerin, “لا أيس”nin aslının “ليس”nin olduğunu³²³ naklettikleri anlatılıyordu. Ben, sanki bu tasavvufçuların sözüdür dedim. Hoca da sanki bu iddiamı inkâr etti fakat bu durumda bir şey de söylemedi. Birkaç gün sonra derse gelince dedi ki, “لا أيس”nin aslının “ليس”nin olduğunu inkar eden nerede? “ليس يكون” manasında değil mi? Dedim ki, “لا” “ليس يكون” manasında ise neden “ليس”nin aslı “لا أيس” oluyor? Bunun üzerine bir şey söylemedi ve sustu.³²⁴

El-Cevâlîkî’nin oğlu Ebû Muhammed İsmâ’îl: Bir Cuma günü el-Kaşr câmiinde insanlar durmuş ondan okurken babamın ilim halkasındaydım. Bir genç yanında durdu ve dedi ki: Efendim, ben şiirden manasını anlamadığım iki beyit işittim. Onları benden duymanı ve bana manalarını öğretmeni istiyorum. El-Cevâlîkî “Söyle bakalım” deyince genç şu beyitleri okudu:

وَصَلُّ الْحَبِيبِ حِنَانَ الْخُلْدِ أَسْكُنْهَا وَهَجْرُهُ النَّارِ يُصَلِّبِنِي بِهِ النَّارَا

فَالشَّمْسُ بِالْقَوْسِ أَمْسَتْ وَهِيَ نَازِلَةٌ إِنَّ لَمْ يَزُرْنِي وَبِالْجَوَازِءِ إِنَّ زَارَا

“Sevgilinin vuslatı, içinde kaldığım ebedî cennettir

Ondan ayrılık ise beni cehenneme ulaştırır

Ziyaretime gelmediğinde güneş yay burcunda akşamlar

Beni ziyaret ettiğindeyse ikiz burcunda olur.”

İsmâ’îl dedi ki, babam bunları dinleyince dedi ki: Evlat! Bu, astronomi ilmiyle ilgili bir manadır. Onların hareketleri ise edebiyatçıların işi değildir. Bunun üzerine

³²² El-Ĥamevî, a.g.e., XIX/205-206; Ez-Zehebî, *Siyeru a’lâmi’n-nubelâ*, XX/91; Bûbû, a.g.m., VII/765; et-Tenûhî, a.g.m., s. 165.

³²³ Ebû ‘Abdurrahmân el-Ĥalîl b. Aĥmed el-Ferâhîdî, *Kitabu’l-‘ayn*, Thk. Meĥdî el-Maĥzûmî ve İbrâhîm es-Sâmerrâ’î, İkinci baskı, Tahran, Muessesetu Dâru’l-hicre, 1409/1988, ل-ي-س md., VII/300.

³²⁴ El-Ĥamevî, a.g.e., XIX/205-206; el-Enbârî, a.g.e., s. 293.

genç istifade etmeden döndü. Babam da kendisine bilmediği bir şey sorulmasından utandı. Bunun üzerine astronomi ilmini inceleyip güneş ve ayın hareketlerini öğrenmeden ilim halkasına oturmayacağına kendi kendine yemin etti. Akabinde de bu konuya baktı, sonra insanlar için (ilim halkasına) oturdu. Beyitlerde geçen güneş hareketlerinin anlamı şu şekildedir: “Güneş yay burcunun sonunda olunca geceler oldukça uzun olur. Çünkü bu dönem sonbahar aylarının sonuna denk gelir. Ayrılık gecelerini buna benzetmiş. İkiz burcunda olduğundaysa gece kısa olur. Vuslat gecelerini ise buna benzetmiştir.”³²⁵

İbn Kıffî: O, Bağdat’ın övünç kaynaklarından’dır.³²⁶

İbnu’l-Cevzî: Şeyh Ebû Mansûr el-Cevâlîkî’yle görüşüp konuşmam nasip oldu. O, uzun süre sessiz dururdu. Çok araştırır, inceler ve iyice öğrendikten sonra konuşurdu. Bazen kendisine çocukların daha erken davranarak cevapladığı açık bir soru sorulurdu. Fakat o emin oluncaya kadar beklerdi.³²⁷ On yedi yıl et-Tebrîzî’den edebî ilimler okudu ve dil ilimlerini onun yanında tamamladı. Nizâmiye Medresesinde ders verdi. El-Muktefî bazı kitapları ondan okudu. Mütevazî, uzun süre suskun kalan, araştırmacı ve “bilmiyorum” kelimesini çok söyleyen birisiydi. Babasına oğlu İsmâ’îl’den daha çok benzeyen kimseyi görmedik.³²⁸ *El-Mu‘arrab* kitabıyla daha başka eserlerini ondan ders alarak okudum.³²⁹ O, Ehl-i Sünettendi.³³⁰

Es-Sem‘ânî: Dilde ve gramerde ileri gelen ve Bağdat’ın gurur vesilelerindendi. Et-Tebrîzî’den edebî ilimleri okudu ve ona bağlandı. Üstün bir başarı elde etti. Güvenilir ve takva sahibiydi. Meziyetleri çok, çok akıllı, hattı güzel, hafızası güçlüydü.

³²⁵ El-Hamevî, a.g.e., XIX/206-207; Bustânî, a.g.e., VI/576; el-Emîn, a.g.e., X/196.

³²⁶ *El-Mevsû‘atu’l-‘Arabîyyeti’l-‘âlemiyye*, VIII/571.

³²⁷ İbn Raceb, a.g.e., III/205; *el-Mevsû‘atu’l-‘Arabîyyeti’l-‘âlemiyye*, VIII/571; ez-Ziriklî, a.g.e., VII/335; ez-Zehabî, *Târîhu’l-İslâm*, s. 550; İbnu’l-Cevzî, a.g.e., XVII/47.

³²⁸ Ez-Zehabî, *Siyeru a’lâmi’n-nubelâ*, XX/90-91, *Târîhu’l-İslâm*, s. 550; İbnu’l-Cevzî, a.g.e., XVII/47; İbn Raceb, a.g.e., III/205.

³²⁹ El‘Akerî, a.g.e., VI/207; ez-Zehabî, *Târîhu’l-İslâm*, s. 550; İbnu’l-Cevzî, a.g.e., XVII/47; İbn Raceb, a.g.e., III/205; Bûbû, a.g.m., VII/765; et-Tenûhî, a.g.m., s. 165.

³³⁰ İbn Raceb, a.g.e., III/205.

Birçok kitap tasnif etti ve ünü yayıldı.³³¹ Kendisinden çok hadis duydum, Ebû 'Ubeyde'ye ait *Ğarîbu'l-ğadîş* ile *Emâli's-şûlî* kitabını ondan okudum.³³²

İbnu'n-Neccâr: Dilde çağının önde gelen isimlerindendi. Din ilimlerinde sağlam ve doğru metod sahibi olduğu gibi hattı da güzeldi. Kendi hattıyla birçok kitap yazdı. Güven sahibi, huccet³³³ ve asalet sahibiydi.³³⁴

İbn Şâfi': O, (Ehl-i) Sünneti savunanlardandı.³³⁵

ez-Zehebî: Geride iki oğlunu bıraktı: İsmâ'îl ve İshâk. İkisi de 575 yılında öldüler. İsmâ'îl Arapça'nın ileri gelenlerindendi. Halifelerin çocuklarını dindar, saygın ve engin ilmiyle eğitti.³³⁶

İbn Hâllikân: Ebû Manşûr edebiyatta ve dilde çağının ileri geleni, Bağdat'ın gurur vesilesiydi...³³⁷

Es-Suyûtî: El-Cevâlîkî, dilci, nahivci ve edebiyatta ileri gelen bir âlimdi. Et-Tebrîzî, et-Tusterî (el-Busrî) ve Ebû Tâhir el-Enbârî'den ders aldı. Kendisinden İbnu'l-Cevzî ve el-Kindî gibi âlimler rivayette bulundular. Sıka, dindar, faziletli ve çok akıllıydı... Ehl-i Sünnetten olup incelemeyen bir şey hakkında konuşmazdı.³³⁸

İbnu'l-Munzirî: Ebû Manşûr dilin ve nahvin en iyi âlimlerinden birisi, Bağdat'ın gurur vesilesiydi. Meşhur eserleri vardı...³³⁹

³³¹ Ez-Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nubelâ*, XX/89-90, *Târîhu'l-İslâm*, s. 550; el'Akerî, a.g.e., VI/207-208; el-Emîn, a.g.e., X/196; İbn Raceb, a.g.e., III/205.

³³² Et-Tenûhî, a.g.m., s. 165.

³³³ Huccet hadis ilminde, üç yüz bin hadisi metin ve senedi, râvîlerinin cerh ve ta'dîl bakımından durumlarını ve tarihiyle birlikte hafızasında tutan kimsedir. (İbrahim Mustafa, Ahmed Hasan ez-Zeyyât, Hâmid Abdu'l-Kâdir, Muhammed Ali en-Neccâr, *el-Mu'cemu'l-vasît*, İstanbul, Çağrı Yay., 1996, I/157.)

³³⁴ Ez-Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nubelâ*, XX/90.

³³⁵ Ez-Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nubelâ*, XX/91.

³³⁶ Aynı yer.

³³⁷ El-Emîn, a.g.e., X/196; el-'Umerî, a.g.e., s. 38-39; et-Tenûhî, a.g.m., s. 164.

³³⁸ El-Emîn, a.g.e., X/196.

³³⁹ İbn Raceb, a.g.e., III/206.

Şiir beyitlerinde: Onun ve rüya tabircisi el-Mağribî hakkında bir şairin şu eleştirel beyitlerinin Hays Bays'a ait *Muhtaşaru'l-Harîde* adlı kitapta bulunduğu nakledilmektedir

كُلُّ الذنوب ببلدتي مغفورة إلا اللذين تعاضما أن يغفرا
كونُ الجواليقي فيها ملقياً أديبا، وكون المغربي مُعبِّرا
فأسير لكنته يُملُّ فصاحة وغفول يقظته يعبر عن كرى

“Memleketimde bütün günahlar bağışlanır
Ancak bağışlanmaları çok tehlikeli olan iki suç hariç.
El-Cevâlîkî'nin orada edebiyat sunmasıyla
El-Mağribî'nin rüya yorumcusu olması.
Birinin tutuk oluşu devam ediyor, bıktırıyor fesahati
Öteki de uyanırken gafil ama uykudakini yorumluyor.”³⁴⁰

Bunlardan başka beyitlerde de aynı ifadelerin benzerini görüyoruz:

بغدادُ عندي ذنبها لن يُغفرا وعيوبها مكشوفةٌ لن تسترا
كون الجواليقي فيها مُملياً لغةً وكون المغربي مُعبِّرا
مأسورٌ لكنته يَقُولُ فصاحةً وليوم يقظته يعبر في الكرا

“Bana göre Bağdat'ın günahı bağışlanmaz
Ayıpları da apaçıktır gizlenmez
Cevâlîkî'nin orda dili yazdırması
Mağribî'nin de rüya yorumlaması
Dili tutuk ama fesahatten bahsediyor
Diğeri ise rüya yorumluyor uyanık olduğu gün.”³⁴¹

³⁴⁰ İbn Hâlikân, a.g.e., V/344; el-Emîn, a.g.e., X/196.

³⁴¹ İbn Keşîr, a.g.e., XII/220.

II. BÖLÜM

EL-CEVÂLİKÎ'NİN EL-MU'ARRABI

1. El-Mu'arrab Hakkında Genel Bilgiler

El-Mu'arrab, Arapça'ya başka dillerden giren ve Kur'ân-ı Kerîm'de, hadislerde, şiirde ve haberlerde kullanılan yabancı kelimeleri içine alan sözlük niteliğinde bir eserdir.³⁴² Arapça'ya geçen yabancı kelimelerle ilgili ilk çalışmalar, bazı eserlerin içinde yer alan bölümlerden oluşmaktadır. Bu konuda yazılan ilk kapsamlı ve müstakil eser el-Cevâlîkî'nin *el-Mu'arrabıdır*.³⁴³ Eserde ele alınan kelimelerin anlamlarından çok şekilleri üzerinde durulmuştur.³⁴⁴ Bu eser, neşredenın mukaddimesi ile müellifin açıklamalarının bulunduğu iki bâbdan sonra, ilk harfi esas alan alfabetik bir sıralamayla 26 bölüm içinde 732 maddede mu'arrab kelimeleri açıklamıştır. Bu bölümlerde ض ve ظ ile başlayan kelime olmadığı için bu harflere yer vermemiştir.³⁴⁵

El-Cevâlîkî, *el-Mu'arrab*'da Arapların kendi yöntemleriyle seslendirerek kullandıkları, Kur'ân-ı Kerîm'de yer alan, Rasûlullâh'ın (s.a.s.) hadislerinde vârid olan ve Arab'ın şiir ve haberlerinde kullandıkları yabancı kelimeleri zikretmiştir.³⁴⁶

Eserin elimizde bulunan baskısına baktığımızda, iki ana bölümden oluştuğunu görürüz. Bunlardan birisi nâşirin mukaddimesi, diğeri ise müellifin lugatidir. Neşredenın (F. 'Abdurrahîm) mukaddimesi şu başlıklar altında toplanmaktadır:

- Önsöz (5-8. sayfalar),
- Kaynakları kullanma metodu (9-10. sayfalar),
- Mukaddime (11-88. sayfalar). Bu kısmı incelediğimizde şu konular dikkatimizi çeker: Birinci bâbda mu'arrab, dağıl ve muvelledin incelenmesi ile dağılın bilinmesi için gerekli kuralları içeren başlıklar;

³⁴² Zeydân, a.g.e., II/40; Serkîs, a.g.e., I/719; Brockelmann, a.g.m., III/113; Çelebi, a.g.m., *DİA*, VII/438-439; Ferrûh, a.g.e., III/282; M. G. Carter, a.g.m., s. 414; *Zehâ'iru't-turâşî'l-'Arabîyyeti'l-İslâmîyye*, I/456; Şâlihîyye, a.g.e., II/86; Hüseyin Elmalı, "el-Muarrab", *DİA*, XXX/327; Ferrûh, a.g.e., III/282.

³⁴³ Elmalı, a.g.m., XXX/327; Mehmet Yavuz, "Mu'arrab Kelimelere Dâir Yazılan Eserler Sözlükler", s. 113; Muğammed Reşâd Hâmzevî, *el-Mu'cemu'l-'Arabî: İşkâlât ve muğarrabât*, Kartaca, 1991, s. 265; el-Hamevî, a.g.e., I/65.

³⁴⁴ Ferrûh, a.g.e., III/282.

³⁴⁵ Elmalı, a.g.m., XXX/327; el-Hamevî, a.g.e., I/65.

³⁴⁶ *El-Kutubu'l-'Arabîyyetu'l-matbû'atu fî Ürubba*, s. 270.

ikinci bâbda Arapların kelime aldığı diller ki bunlar: Farsça, Yunanca, Latince, Süryanca, Habeşçe ve Hintçedir; üçüncü bâbda alınan kelimelerin (mu‘arrab) zorunlu olan ve olmayan değişikliklere uğraması ele alınmıştır.³⁴⁷

Müellif ise almış olduğu kelimeler için kurallar ve esaslar belirlemiş, kitabın şu konuları kapsadığını ifade etmiştir:

- ✓ Arabın konuştuğu yabancı kelimeler,
- ✓ Kur‘ân‘da geçen yabancı kelimeler,
- ✓ Rasûlullâh, sahabe ve tâbiîn‘in haberlerinde geçen yabancı kelimeler,
- ✓ Arabın şiir ve haberlerinde zikrettiği kelimeleri zikredeceğiz ki dahîl kelimeler şarîh olanlardan ayrılınsın.³⁴⁸

Bu arada müellifin Kur‘ân‘da mu‘arrab kelimelerin bulunup bulunmadığı tartışmalarına değindiği ve kabul edenlerle inkâr edenler arasında orta bir yol tuttuğunu da belirtmek yerinde olacaktır. O, Kur‘ân‘daki mu‘arrab kelimelerin asılları itibarıyla yabancı olduklarını, ancak artık Arapçalaştıkları için de bu dilden sayılması gerektiğini belirten Ebû ‘Ubeyd el-Ğâsim b. Sellâm‘ın görüşünü desteklediğini belirtiyor.³⁴⁹

Bu girişten sonra, ilk iki bâbda şu konuları ele almıştır: “Yabancı kelimeleri kullanan Arap ekolleri” ve “Bazı harflerin birlikte kullanılmasıyla bilinen yabancı kelimeler”.³⁵⁰

Bu iki bâbdan sonra, kelimeler alfabetik olarak sıralanmış ve gerekli açıklamalar yapılmıştır. Nâşir ise; müellif zikrettiği malumatın kaynağını açıklamamışsa, onu açıklayarak, zikretmişse ona ilave bilgiler ekleyerek tahkîk etmeye başlar. Bunun dışında, kelimenin ele alındığı diğer kaynakları ve bu kaynakların görüşlerini de sıraladıktan sonra, onun geldiği dilde telaffuz şekliyle yazılışını belirtir.

³⁴⁷ El-Cevâlikî, *el-Mu‘arrab*, s. 5-88.

³⁴⁸ El-Ğamevî, a.g.e., I/65-66; *el-Mu‘arrab*, s. 91.

³⁴⁹ El-Ğamevî, a.g.e., I/66.

³⁵⁰ El-Cevâlikî, *el-Mu‘arrab*, s. 94-101; *el-Kutubu‘l-‘Arabiyyetu‘l-matbû‘atu fi ‘Urubbâ*, s. 270.

1.1. El-Mu‘arrab’ın Nüshaları

El-Mu‘arrab’ın el yazması nüshalarının sayısı hakkında kesin bir şey söylemek zordur. Ancak Anadolu’nun çeşitli yerlerinde bulunduğu göre sayılarının çokluğu hakkında bir tahminde bulunmak mümkün olabilir.

El-Mu‘arrab’ın el yazması nüshaları, Anadolu’da şu kütüphanelerde bulunmaktadır.: Kayserili Râşid Efendi (21535), Cârullâh Efendi (2045), Vehbî Efendî (1913, 1111), Bayezîd (1071/1, 1096), Ayasofya (4277), Atıf Efendi (2758), Laleli Mecmu’a (3591, 3629) ve Feyzullâh Efendi (2180/2) kütüphaneleri sayılabilir.³⁵¹

Edward Sachau, el-Mu‘arrab’ı ilk olarak³⁵², Almanca bir inceleme kısmı, çeşitli indeks ve düzeltmelerle Leipzig’de 1867 yılında yayımlamıştır. 70 sayfalık bir girişten sonra, kitabın el yazmaları ve şerhleri hakkında da bilgi veren Sachau, gerçekleştirdiği bu baskıyı³⁵³, eski ve eksik bir nüshadan³⁵⁴ ortaya koymuştur. Bu baskıdaki eksiklikler Wilhelm Spitta tarafından, 1879 yılında Leipzig’de³⁵⁵ kenarında Abdullah b. Berrî’nin şerhinin bulunduğu³⁵⁶ Kahire nüshasına dayanılarak giderilmiş ve eserin ofset baskısı Tahran’da 1966 yılında yapılmıştır.³⁵⁷

Ahmed Muhammed Şâkir Kahire’de 1361/1942 yılında³⁵⁸ değişik nüshalardan yararlanarak, eserin nüshaları ve yazarının hayatı hakkında bilgi verdiği 42 sayfalık bir mukaddime ve ‘Abdulvehhâb Azzâm’ın takdim yazısıyla yeniden yayımlamıştır. Bunun ofset baskısı da, Tahran’da 1966 yılında,³⁵⁹ müellifin *Tekmiletu işlâhi mâ teğallağa fîhi’l-‘âmme* kitabıyla beraber yapılmıştır. Gözden geçirilmiş ilaveli ikinci baskısı da Kahire’de 1389/1969’da yapılmıştır.³⁶⁰

Ahmed Muhammed Şâkir’in taḥkîki, büyük emek mahsulü en güzel taḥkîklerden sayılır. Faydalı notlar ilave etmiştir. Ancak ona da dinî bir meyil ve

³⁵¹ Karabulut, a.g.e., III/1609.

³⁵² Zeydân, a.g.e., II/40; Serkîs, a.g.e., I/719; Brockelmann, a.g.m., III/113; Çelebi, a.g.m., *DİA*, VII/438-439; Ferrûh, a.g.e., III/282; M. G. Carter, a.g.m., s. 414; *Zehâ’iru’t-turâsi’l-‘Arabîyyeti’l-İslâmiyye*, I/456; Şâlihiyye, a.g.e., II/86.

³⁵³ *El-Kutubu’l-‘Arabîyyetu’l-matbû‘atu fî Ūrubâ*, s. 270.

³⁵⁴ El-Ḥamevî, a.g.e., I/67.

³⁵⁵ Aynı yer.

³⁵⁶ Ferrûh, a.g.e., III/282.

³⁵⁷ Elmalı, a.g.m., XXX/327.

³⁵⁸ Ferrûh, a.g.e., III/282; Çelebi, a.g.m., *DİA*, VII/438-439; *Zehâ’iru’t-turâsi’l-‘Arabîyyeti’l-İslâmiyye*, I/456; el-Cenâbî, a.g.m., s.255; Şâlihiyye, a.g.e., II/87; el-Ḥamevî, a.g.e., I/67..

³⁵⁹ El-Ḥamevî, a.g.e., I/67; Elmalı, a.g.m., XXX/327.

³⁶⁰ Elmalı, a.g.m., XXX/327.

Kur'an'da mu'arrab kelimelerin bulunmayışı kanaati baskın gelmiş, bu nedenle bazı kelimelerin asıllarını dil bakımından garip tevillerle açıklamış, bunda taassub göstermiş ve kısmen de olsa manaları saptırmıştır. Böylece dilcilerin mu'arrab dediği kelimelerin Arapça olduğunu, mu'arrab olmayışlarını Kur'ân'da geçmesine bağlamış, ve Arapça'nın (örneğin) İbranca'dan uzun asırlar önce mevcut olduğunu iddia etmiştir.³⁶¹

F. 'Abdurrahîm, Aḥmed Muḥammed Şâkir'in neşrini mükemmel bulmakla beraber, kelimelerin asıllarının açıklanmasında ve her yabancı kelimenin orijinal alfabetiyle yazılmasında eksiklik görerek³⁶² Şam'da (Dimşk) 1990 yılında yeniden yayımlamıştır.³⁶³

Ayrıca Tahran'da 1966 yılında (yapılan baskılardan birisi) *Tekmiletu işlâhi mâ tağlaṭa bihi'l-âmm*e ile birlikte yayımlanmıştır.³⁶⁴

1.2. Tahkik Edenler ve Üzerinde Yapılan Çalışmalar

El-Mu'arrab'ı tahkik edenler arasında, baskılarında üzerinde çalışan Edward Sachau, Wilhelm Spitta, Aḥmed Muḥammed Şâkir ve F. 'Abdurrahîm'i saymak mümkündür. Bunlardan özellikle Aḥmed Muḥammed Şâkir ve F. 'Abdurrahîm eserin anlaşılması, kelimelerin kaynakları, bu kelimelerin diğer kaynaklarda ele alınma şekilleri gibi pek çok konuda incelemelerde bulunmuşlardır.

Eser, İbn Berrî ile el-Biṣṣî tarafından ikmal ve tashih edilmiş, Ḥasen b. 'Ali el-Gûrî ve Ḥanîf İbrâhîm Efendi tarafından da ihtisar edilmiştir.³⁶⁵

Ebû Muḥammed 'Abdullah b. Berrî (582/1187), *Hâşiyetu İbn Berrî 'ale'l-Mu'arrab* ismiyle bir çalışma yapmış, el-Cevâlîkî'nin vermiş olduğu kelimelere ilavelerde bulunmuş, bazı hataları düzeltmiş, gerekli yerlerde bir kısım açıklamalarda bulunmuştur. Bu eser, *el-Mu'arrab* esas alınarak, onun hakkında yapılan ilk çalışmadır.³⁶⁶ İbn Berrî önce el-Cevâlîkî'nin sözlerini nakleder daha sonra onlardan kapalı kalanları açıklar ve bazı ilavelerde bulunur, bazen de hatalarını düzeltir.³⁶⁷

³⁶¹ El-Ḥamevî, a.g.e., I/67-68.

³⁶² Elmalı, a.g.m., XXX/327.

³⁶³ Çelebi, a.g.m., *DİA*, VII/438-439.

³⁶⁴ El-Cenâbî, a.g.m., s. 255; Şâlihiyye, a.g.e., II/87.

³⁶⁵ Elmalı, a.g.m., XXX/327.

³⁶⁶ Elmalı, a.g.m., XXX/327; Yavuz, "Mu'arrab Kelimelere Dâir...", s. 113; el Muḥibbî, a.g.e., I/68.

³⁶⁷ El Muḥibbî, a.g.e., I/68-69.

Cemâluddîn ‘Abdullah b. Muhammed el-Biṣbîṣî el-‘Uzrî (820/1417), *et-Tezyîl ve’t-tekmîl lime’s-tu‘mile mine’l-lafzi’d-dahîl* adlı bir eserini *el-Mu‘arrab* üzerine yazarak, kendinden önceki dilcilerin görüşlerini nakletmiş, yanlış bulduklarını düzeltmiştir.³⁶⁸ Ahmed Muhammed Şâkir’in belirttiği gibi, müellif *el-Mu‘arrab* üzerinde zarif nükteler ve aşırıya kaçan hikâyelerle süslemiş, kendisinde veya başkalarında oluşan şüpheler doğrultusunda düzeltmeler ve uyarılarda bulunarak ekler yazmış, kelimelerin Arapça veya muvelled oluşunu ve tahrifleri açıklamıştır.³⁶⁹

1.3. Yararlanılan Kaynaklar

El-Mu‘arrab’ın F. ‘Abdurrahîm baskısının kaynakları şunlardır:³⁷⁰

1. Ebû Reyhân el-Bîrûnî, *el-‘Âṣâru’l-bâkiye*
2. Ahmed b. Muhammed ed-Dimyâtî, *İthâfu’l-fudalâ’i’l-beşer fi kıra’âti erbe‘a ‘aşer*
3. Celâluddîn es-Suyûtî, *el-İtkân fi ‘ulûmi’l-Kur’ân*
4. İbn Ecdâbî, *el-Ezminetu ve’l-envâ*
5. İbn Kuteybe, *Edebu’l-kâtib*
6. ez-Zemaşerî, *Esâsu’l-belâğ*
7. İbn Dureyd, *el-İştikâk*
8. Edî Şîr el-Keldânî, *el-Elfâzu’l-Fârisiyyetu’l-mu‘arrabe*
9. Ebû Hâyyân, *Baḥru’l-muḥîṭ fi’t-tefsîr*
10. Ağnatyûs Ya‘kûb, *el-Berâhînu’l-hissiyye ‘alâ tekâriḍi’s-Suryâniyyeti ve’l-‘Arabiyye*
11. Ez-Zebîdî, *Tâcu’l-‘arûs*
12. El-Cevherî, *Tâcu’l-luğ* ve *şihâhi’l-‘Arabiyye*
13. Taberî, *Târîhu’l-umemi ve’l-mulûk*

³⁶⁸ Elmalı, a.g.m., XXX/327; Yavuz, “Mu‘arrab Kelimelere Dâir...”, s. 113.

³⁶⁹ El Muḥibbî, a.g.e., I/70.

³⁷⁰ El-Cevâfîkî, *el-Mu‘arrab*, s. 655-659.

14. Filib Hittî, *Târîhu Sûriyâ ve Lubnân ve Filistîn*
15. Tûbyâ el-'Uneysî, *Tefsîru'l-elfâzi'd-dahîleti fi'l-luğati'l-'Arabiyyeti me'a zikri aşlihâ bi hurûfih*
16. Ez-Zemaḥşerî, *el-Keşşâf*
17. El-Cevâlîkî, *Tekmiletu işlâhi mâ teğalleḩe fihî'l-'âmme*
18. Eş-Şağânî, *et-Tekmiletu ve'z-zeylu ve's-şiletu li kitâbi Tâci'l-luğa*
19. El-Ezherî, *Tehzîbu'l-luğa*
20. Ebû 'Amr ed-Dânî, *et-Teysîr fi'l-ķirâ'âti's-seb'*
21. İbnu'l-Bayṯâr, *el-Câmi'u'l-mufredâti'l-edviyeti ve'l-eğziye*
22. Ebû Reyḩân el-Bîrûnî, *el-Cemâhir fi ma'rifeti'l-cevâhir*
23. İbn Dureyd, *Cemheretu'l-luğa*
24. Ed-Demîrî, *ḩayâtu'l-ḩayevân*
25. El-Câḩiz, *el-ḩayevân*
26. 'Abduķâdir el-Bağdâdî, *ḩizânetu'l-edeb ve lubbi lubâbi lisâni'l-'Arab*
27. Müsteşriklere ait, *Dâiretu'l-me'ârifi'l-İslâmiyye*
28. El-'Ucâc, *Dîvânu'l-'Ucâc*
29. 'İmrân Mûsâ el-İsrâ'îlî, *Şerḩu esmâ'i'l-'akât*
30. Ebû Luvîs Şeyḩû el-Yesû'î, *Şu'arâ'u'n-Naşrâniyye*
31. El-ḩafâcî, *Şifâ'u'l-ğalîl fimâ fi kelâmi'l-'Arabi mine'd-dâḩîl*
32. Ebû Muḩammed el-Hemedânî, *Şifatu cezâirati'l-'Arab*
33. İbn 'Abduḩakîm, *Futûḩu Mışr*
34. Ebu Henrîk Ramens el-Yesû'î, *Ferâidu'l-luğa fi'l-furûķ*
35. Muḩammed 'Îd, *Fi'l-luğati ve dirâsâtiḩâ*

36. Fîrûzâbâdî, *Ḳâmûsu'l-muḥîṭ*
37. Ebû Hâtîm er-Râzî, *Kitâbu'z-zîneti fi'l-kelimâti'l-İslâmiyyeti'l-'Arabiyye*
38. Sîbeveyh, *el-Kitâb*
39. Hâlîl b. Aḥmed, *Kitâbu'l-'Ayn*
40. İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*
41. Cûrcî Zeydân, *el-Luġatu'l-'Arabiyyetu kâinun ḥayyun*
42. El-Meydânî, *Mecme'u'l-emşâl*
43. İbn Sîde, *el-Muḥkem*
44. İbn Sîde, *el-Muḥaşşaş*
45. Es-Suyûtî, *el-Muzḥir fi 'ulûmi'l-luġa ve envâ'ihâ*
46. El-Ġazâlî, *el-Mustesfâ*
47. El-Feyyûmî, *el-Miṣbâḥu'l-munîr fi ġarîb's-şerḥi'l-kebîr*
48. Aḥmed Ḳudâme, *Me'âlim ve e'lâm fi bilâdi'l-'Arab*
49. Mecma'u'l-luġati'l-'Arabiyyeti bi'l-Ḳâhire, *el-Mu'cemu'l-kebîr*
50. Yâḳût el-Ḥamevî, *Mu'cemu'l-buldân*
51. Ebû 'Abdillâh Muḥammed b. Ahmed el-Ḥuvârizmî, *Mefâtîḥu'l-'ulûm*
52. Faḥruddîn er-Râzî, *Mefâtîḥu'l-ġayb*
53. Er-Râġib el-İşfehânî, *el-Mufredât fi ġarîbi'l-Ḳur'ân*
54. Enistâs Marî el-Kermelî, *Nuşû'u'l-luġati'l-'Arabiyyeti ve numuvvuhâ ve ve'ktimâluhâ*
55. Enistâs Marî el-Kermelî, *en-Nuḳûdu'l-'Arabî*
56. İbnu'l-Eşîr, *en-Nihâye fi ġarîbi'l-ḥadîs*
57. Georgii Welhelmi Freytagi, *Lexicon Arabicum-Latinum*
58. Carl Brockelman, *Lexicon Syriacum*

59. Ioannis Augusti Vullers, *Lexicon Persico-Latinum Etymologicum*
60. Willium Gesenius, *Hebrew and English Lexicon of the Old Testament*
61. Henry George Liddle-Robert Scott, *Greek-English Lexicon*
62. Charlton T. Lewis, *Latin-English Dictionary*
63. Ed. Lane, *Madd al-Qamus*
64. Moniere-Williams, *Samscrit-English Dictionary*
65. Ed. Sachau, *Gawaliki's Al-Muarrab*
66. R. Dozy, *Supplément aux Dictionnaires Arabes*
67. S. Fraenkel, *Die Aramaischen Fremdwörter in Arabisch*
68. E. Fagnan, *Additions aux dictionnaires Arabisch*
69. R. Dozy, *Dictionnaire Détaillé des noms des vêtements ches les Arabes*
70. Louis Costaz, *Dictionnaire Syriaque Français*
71. Arthur Jeffrey, *The Foreign Vocabulary of the Quran*
72. Muḥammed Ḥuseyn b. Ḥalef Tebrîzî, *Burhânun kâti'*
73. Muḥammed 'Alî İmâm, *Ferheng vâze hayi Fârîsî der zebâni 'Arabî*

2. El-Mu'arrab'ın Yazılış Metodu

El-Cevâlîkî'nin aldığı kelimelerin büyük bir kısmı İbn Dureyd'in *el-Cemheretu'l-luğa*'sına dayanır. Buradan aldığı kelimeleri belirtirken bazen "İbn Dureyd der ki" ifadesini kullanır. Bazen de naklettiği bilginin senedini İbn Dureyd'de tamamlar. Yer yer de kendisinden bahsetmeksizin kendisinden nakilde bulunur.³⁷¹

Müellif, İbn Dureyd'den başka İbn Kuteybe, Ebû Hilâl el-'Askerî, Ebû 'Ubeyd, hocası Ḥaṭîb et-Tebrîzî ve başkalarından nakilde bulunur.³⁷²

³⁷¹ El-Muḥibbî, a.g.e., I/66.

³⁷² Aynı yer.

El-Cevâlîkî, kitabın başında bazı ölçüler belirlemiştir.³⁷³ Ancak kendisinin koyduğu bu kurallar kendisini bağlamamış, bazen muvelledûn ve muhdeşûnun sözlerini belirtmekle iktifa etmiştir.³⁷⁴

Kitapta dilcilerin mu‘arrab kelimeyi aslına nisbet etmelerinde bazen karışıklık belirtilerine rastlanır. El-Cevâlîkî ise bu gibi kelimeleri belirtirken herhangi bir tercihte bulunmaz, o ihtilafları olduğu gibi nakleder. Örneğin الفطيس kelimesini belirtirken, aslının Rumca mı yoksa Süryanca mı olduğu konusunda İbn Dureyd’in tereddüdünü olduğu gibi nakletmekle yetinir.³⁷⁵

Bazen dilciler kelimenin aslını bilinmeyen eski bir dile dayandırırılar. Meselâ مُسَعًا ve هَيْسُوعًا kelimeleri için İbn Dureyd tereddüt etmiş, el-Cevâlîkî ise onun bu görüşünü olduğu gibi nakletmekle yetinmiştir.³⁷⁶

Kitapta yer isimleriyle şahıs isimleri oldukça çoktur. 86 tane yer ismiyle 100’e ulaşan özel isim alınmıştır. Bunlardan bir kısmı Kur’ân’da geçen peygamber isimleridir.

El-Mu‘arrab alfabetik sıraya göre yazılmıştır. Fakat kelimelerdeki bütün harflerin değil, sadece birinci harfin sıralamasına dikkat edilmiştir. Aynı harfle başlayan bütün kelimeler, o harfin isminin verildiği bâbın altında toplanmıştır. Bu bakımdan bir kelimenin hangi bâbda olduğunu bulmak kolay, fakat bâbın içinde bulmak zordur.

Bazen Arapça asıllı olmadığı halde Araplar arasında yaygın olan kelimelerden bir kısmını şu şekilde ayırt eder: “Şu kelime Araplar arasında yaygın olsa da mu‘cemedir. Çünkü Araplar ص ile ط harflerini aynı kelimedede birlikte kullanmazlar. صراط kelimesindeki ص’ın aslı س’dir.

El-Cevâlîkî bazen kendisinden alıntı yaparak mu‘cem/mu‘arrab kelimeyi tespit ettiği sözlüğün yazarının adını verir. Bazen de isim belirtmez. Elimizdeki “el-Mu‘arrab” baskısının muhakkik ve nâşiri olan F. ‘Abdurrahîm ise onun dahîl kelimeleri nereden aldığını genel olarak açıklar. Bunun yanında kelimelerin Arapça okunuş veya

³⁷³ El-Cevâlîkî, *el-Mu‘arrab*, s. 100-101.

³⁷⁴ El-Muhibbî, a.g.e., I/67; bkz. el-Cevâlîkî, *el-Mu‘arrab*, s. 262-263, 442, 522-523.

³⁷⁵ El-Muhibbî, a.g.e., I/67; el-Cevâlîkî, *el-Mu‘arrab*, s. 475-476.

³⁷⁶ El-Muhibbî, a.g.e., I/67; el-Cevâlîkî, *el-Mu‘arrab*, s. 635.

söylenişini maddenin başında verdikten sonra alındığı dildeki telaffuzu değişik ise onu da belirtir.

Müellif bazı kelimeleri tekrar etmiştir. Okunuşları farklı olan, meselâ ilk harfleri değişen aynı kelimelerin tekrar edilmelerinin yanında, hiç değişiklik olmadığı halde önce zikretmiş olduğu kelimeyi bir az sonra yeniden ele almıştır. Tekrar edilen kelimelerin bir kısmını şu şekilde belirtebiliriz: “إبراهيم”, “هرمز”, “قربز”, “كربق”, “آزر”, “قرمز”.

2.1. Ayetlerden Yapılan İktibas

El-Mu‘arrab’da, Kur’ân’da yer alan yabancı kelimeler ele alınırken, çoğunlukla, gerek asıl metinde gerekse şerh kısmında ayetlere işaret edilmektedir. Bazı yerlerde, kelimenin ayette geçtiği belirtilmekle yetinilmiş, bazı yerlerde de ayetin metni zikredilmiştir. El-Cevâlîkî’nin ayeti zikretmediği yerlerde ise, çoğunlukla F. ‘Abdurrahîm ayetin metnini vermek suretiyle açıklamada bulunur.

Birkaç tanesi istisna edilirse, peygamber isimlerinin ayetlerde geçtiğine değinilmediği gibi, Kur’ân’da mevcut olduğu bilinen bazı kelimelerin de ayetlerde geçtiği belirtilmemiştir. Meselâ “إبليس”, “جهنم”, “جبريل”, “مرجان”, “سندس”, “كنز”, “هاروت”, “ياقوت”, “ورد”, “مدین”, “مأجوج”, “ماروت”, “مریم” kelimeleri gibi.

El-Cevâlîkî, bazen, mu‘arrab olduğunu belirttiği kelimelerin ayette geçtiğini belirtirken, “çünkü onlar bildikleri şeyle muhatap olmuşlardır” diyerek; kelimenin Arapça olmadığını kabul etmekle beraber, Arapların kullanım sahasında olduğunu ve Arapçalaştığını vurguluyor.

“سُرَادِقُ”, “طُوبَى”, “مِسْكُ”, “صَلَوَاتُ”, “سُرَادِقُ”, “سَلْسَبِيْلًا” gibi bazı kelimeler, Kur’ân’da sadece bir yerde geçerken, bazıları da birden fazla yerde geçmektedir. “ميكائيل” kelimesinin ise, bazı kırâ’atlerde “ميكال” şeklinde, bazılarında ise “ميكائيل” şeklinde okunduğu belirtilmekle yetinilmiştir. Bu kelimeye olduğu gibi, müellif bazı kelimelerin ayette geçtiğini dolaylı ifadelerle belirtmiştir.

Tespit ettiğimiz kadarıyla, ayette geçtiği gerek zikredilen, gerekse işaret edilmekle yetinilen mu‘arrab kelime sayısı 20’den fazladır. Bunlardan bir kısmını, içinde geçtikleri ayetin metin ve mealiyle birlikte, mu‘arrab kelimenin belli olması için altını çizerek belirteceğiz.

حَتَّىٰ إِذَا جَاءَ أَمْرُنَا وَفَارَ التَّنُّورُ

“Nihayet emrimiz gelip de Tennur (tandır, kuyu) kaynadığı zaman...”³⁷⁷

فَإِذَا جَاءَ أَمْرُنَا وَفَارَ التَّنُّورُ

“Buyruğumuz gelip tandır kaynayıncı...”³⁷⁸

وَمِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ مَنْ إِنْ تَأْمَنَهُ بِقِنطَارٍ يُؤَدِّهِ إِلَيْكَ

“Ehl-i Kitaptan öylesi vardır ki kendisine yüklerle altın emanet bıraksan onları sana öder...”³⁷⁹

وَلَوْلَا دَفْعُ اللَّهِ النَّاسَ بَعْضَهُمْ بِبَعْضٍ لَهَدَمَتْ صَوَامِعُ وَبِيَعٌ وَصَلَوَاتٌ وَمَسَاجِدُ يُذَكَّرُ فِيهَا اسْمُ اللَّهِ كَثِيرًا

“Eğer Allah insanların bir kısmının zararını diğer bir kısmı ile savmasaydı manastırlar, kiliseler, havralar ve Allahın adının çok anıldığı mescidler yıkılır giderdi...”³⁸⁰

وَلَكِنْ كُونُوا رَبَّانِيِّينَ بِمَا كُنْتُمْ تُعَلِّمُونَ الْكِتَابَ وَبِمَا كُنْتُمْ تَدْرُسُونَ

“...Lakin o insanlara: ‘Öğretmekte ve okuyup okutmakta olduğunuz Kitap sayesinde rabbanî olun’ der.”³⁸¹ Bu ayette rabbânî: Faķîh, ‘âlim, mu‘allim, eğitimci, ilmi ile âmil olan kimse demektir.

إِنَّا أَنْزَلْنَا التَّوْرَةَ فِيهَا هُدًى وَنُورٌ يَحْكُمُ بِهَا النَّبِيُّونَ الَّذِينَ أَسْلَمُوا لِلَّذِينَ هَادُوا وَالرَّابِّانِيُّونَ وَالْأَحْبَارُ بِمَا اسْتُحْفِظُوا مِنْ

كِتَابِ اللَّهِ وَكَانُوا عَلَيْهِ شُهَدَاءَ

“İçinde hidayet ve nûr olan Tevratı biz indirdik. Kendilerini Hakka teslim eden nebilere, yahudilerle ilgili meselelerde onunla hükmederlerdi. Âlimler ve mürşitler de

³⁷⁷ Hûd, 11/40.

³⁷⁸ El-Mu‘minûn, 23/27.

³⁷⁹ Âl-i ‘İmrân, 3/75.

³⁸⁰ El-Hac, 22/40.

³⁸¹ Al-i ‘İmrân, 3/79.

Allahın o Kitabını koruma ile görevlendirilmeleri sebebiyle yine onunla hüküm verirlerdi.”³⁸²

لَوْلَا يَنْهَاهُمْ الرَّبَّانِيُّونَ وَالْأَحْبَارُ عَنْ قَوْلِهِمُ الْإِثْمَ وَأَكْلِهِمُ السُّحْتَ لَبِئْسَ مَا كَانُوا يَصْنَعُونَ

“Bari, onların mürşitleri ve fakihleri onların günah olan şeyler söylemelerini ve haram yemelerini önleselerdi ya! Ama heyhât, ne gezer! Bunların yaptıkları da, ayrıca bir çirkin!”³⁸³

وَكَأَيِّنْ مِنْ نَبِيٍّ قَاتَلَ مَعَهُ رِبِّيُونَ كَثِيرٌ

“Nice peygamberler gelip geçti ki onlarla beraber kendisini Allaha adanmış birçok rabbaniler savaştı.”³⁸⁴

غُلِبَتِ الرُّومُ

“Rumlar yakın bir yerde mağlub oldular.”³⁸⁵

وَالَّذِينَ لَا يَشْهَدُونَ الزُّورَ

“O kullar, yalan şahitlik etmezler.”³⁸⁶

عَيْنًا فِيهَا تُسَمَّى سَلْسَبِيلًا

“Bu içecekler, adı Selsebil olan pınardandır.”³⁸⁷

يَوْمَ تَطُوي السَّمَاءَ كَطَيِّ السَّجِلِّ لِلْكَتُبِ

“Gün gelir, gök sahifesini, tıpkı kâtibin yazdığı kağıdı dürüp rulo yapması gibi düreriz.”³⁸⁸

وَطُورِ سَيْنِينَ

“Sina Dağına (yemin olsun ki)”³⁸⁹

³⁸² El-Mâide, 5/44.

³⁸³ El-Mâide, 5/63.

³⁸⁴ Al-i ‘İmrân, 3/146.

³⁸⁵ Er-Rûm, 30/1.

³⁸⁶ El-Furqân, 25/72.

³⁸⁷ El-İnsan, 76/18.

³⁸⁸ El-Enbiyâ, 21/104.

³⁸⁹ Et-Tin, 95/2.

وَشَجَرَةً تَخْرُجُ مِنْ طُورِ سَيْنَاءَ تَنْبُتُ بِالذَّهْنِ وَصَبِغٍ لِلْكَلْبِينَ

“Sina dağından çıkan bir nebat da yetiştirdik ki o ağaç hem yağ hem de yiyenlere bir katık çıkarır.”³⁹⁰

إِنَّ الْأَبْرَارَ يَشْرَبُونَ مِنْ كَأْسٍ كَانَ مِزَاجُهَا كَافُورًا

“İyi insanlar ise, kâfur suyu ile hazırlanmış içecek kâselerini yudumlarlar.”³⁹¹

إِذَا الشَّمْسُ كُوِّرَتْ

“Güneş dürülüp ışığı söndüğü zaman”³⁹²

قَالُوا لَا طَاقَةَ لَنَا الْيَوْمَ بِجَالُوتَ وَجُنُودِهِ

“Bugün bizim Calut ve ordusuna karşı duracak takatimiz yoktur” dediler.”³⁹³

وَلَمَّا بَرَزُوا لِجَالُوتَ وَجُنُودِهِ قَالُوا رَبَّنَا أَفْرِغْ عَلَيْنَا صَبْرًا وَثَبِّتْ أَقْدَامَنَا وَانصُرْنَا عَلَى الْقَوْمِ الْكَافِرِينَ

“Talut'un beraberindeki müminler ise Calut ile ordusuna karşı çıkınca dediler ki: "Ya Rabbenâ, üstümüze gürül gürül sabır yağdır, Ayaklarımıza sebat ver ve kâfir topluluğa karşı bizi muzaffer eyle!"³⁹⁴

فَهَزَمُوهُمْ بِإِذْنِ اللَّهِ وَقَتَلَ دَاوُودُ جَالُوتَ

“Derken Allahın izniyle onları bozguna uğrattılar. Davud Calut'u öldürdü...”³⁹⁵

وَأَمْطَرْنَا عَلَيْهَا حِجَارَةً مِنْ سِجِّيلٍ مَنْضُودٍ

“...ve üzerlerine pişirilmiş balçıktan yapılp istif edilmiş ve damgalanmış taşlar yağdırdık.”³⁹⁶

فَجَعَلْنَا عَلَيْهَا سَافِلَهَا وَأَمْطَرْنَا عَلَيْهِمْ حِجَارَةً مِنْ سِجِّيلٍ

³⁹⁰ El-Mü' minûn, 23/20.

³⁹¹ El-İnsan, 76/5.

³⁹² Et-Tekvîr, 81/1.

³⁹³ El-Bakara, 2/249.

³⁹⁴ El-Bakara, 2/250.

³⁹⁵ El-Bakara, 2/251.

³⁹⁶ Hûd, 11/82.

“Bir anda şehirlerinin üstünü altına çevirdik. Pişirilmiş çamurdan yapılmış taş yağmuruna tuttuk onları!”³⁹⁷

تَرْمِيهِمْ بِحِجَارَةٍ مِنْ سِجِّيلٍ

“Bunlar onlara pişkin tuğladan yapılmış taşlar atıyorlardı.”³⁹⁸

Kur’ân’da geçen bazı mu‘arrab kelimeleri de nerede geçtiklerini belirterek zikredeceğiz.

“سقر” (el-Kamer, 54/48; el-Muddessir, 74/26, 27, 45), “سرادق” (el-Kehf, 18/29), “صلوات” (el-Hacc, 22/40), “طوبى” (er-Ra‘d, 13/29), “طالوت” (el-Bakara, 2/247, 249), “الغساق” (Şâd, 38/57; en-Nebe’, 78/25), “قسطاس” (el-İsrâ, 17/35; eş-Şu‘arâ, 26/182), “مسك” (el-Mu‘affifîn, 83/26), “مقاليد” (ez-Zumer, 39/63; eş-Şu‘arâ, 42/12), “اليم” (el-A‘râf, 7/136; Tâhâ, 20/39, 78, 97; el-Kaşaş, 28/47, 40; ez-Zâriyât, 51/40), “آزر” (el-En‘âm, 7/74, 164), “قرطاس” (el-En‘âm, 6/7), “محوس” (el-Hacc, 22/17), “هامان” (el-Kaşaş, 28/6, 8, 38; el-‘Ankebût, 29/39; Ğâfir, 40/24, 36), “هود” (el-Bakara, 2/111, 135, 140), “يهود” (el-Bakara, 2/ 113, 120; Al-i ‘İmrân, 3/ 67; el-Mâ‘die, 5/18, 51, 64, 82; et-Tevbe, 9/30), “ميكائيل” (el-Bakara, 2/98), “فردوس” (el-Kehf, 18/107; el-Mu‘minûn, 23/11).

2.2. Hadislerden Yapılan İktibas

El-Mu‘arrab’da, hadislerle istişhâd edilen birçok kelime vardır. bunları tespit etmeye çalıştığımızda 40’ın üzerinde kelime görebiliyoruz. Hadisler, Hz. Peygamber’in (s.a.s.) sözlerini, fiillerini ve sahabenin sözleriyle fiillerini içerir. Çoğunlukla hadis metninin bir kısmı zikredilerek belirtilmiştir.

Bunların bir kısmını metinleri, mealleri ve kaynaklarıyla belirtirken, diğerlerini ise kelime olarak zikretmekle yetineceğiz.

³⁹⁷ El-Hicr, 15/74.

³⁹⁸ El-Fil, 105/5.

عن أنس قال: رأيت النبي صلى الله عليه وسلم يجمع بين الخبز والرطب

Enes (r.a.) “Rasûlullâh’ın taze hurma ile kavunu birlikte yediğini gördüm.” dedi.³⁹⁹

في حديث ابن عباس: نزل آدم عليه السلام من الجنة بالبأسنة

İbn ‘Abbâs hadisinde “Hz. Âdem’in (a.s.) cennetten sanat âletleriyle indiği” mevcuttur.⁴⁰⁰

عن سمية أم سلمة العتكية قالت سمعت عائشة تقول لا تشربن في راقود ولا جرة ولا قرعة

Ummu Seleme’nin annesi Sumeyye el-‘Atekiye’den nakledildiğine göre Hz. ‘Âişe şöyle demiştir: “Ziftlenmiş kapta, testide ve kabakta sakın içmeyin.”⁴⁰¹

وأخرج إلينا درعه فإذا هي يمانية رقيقة ذات زرافين فإذا علقت بزرافينها لم تمس الأرض وإذا أرسلت مسّت الأرض

“...ve bize (Rasûlullâh’ın (s.a.s.) zırhını çıkardı. Bir de baktık ki, o Yemen mamulü, ince ve halkaları olan, halkalara asıldığında yere temas etmeyen fakat salıverildiğinde yere değen bir zırh idi.”⁴⁰²

عن عائشة رضي الله عنها: أن النبي صلى الله عليه وسلم قال لها أريتك في المنام مرتين أرى أنك في سرقفة من حرير

ويقال هذا امرأتك فأكشف عنها فإذا هي أنت فأقول إن يكن هذا من عند الله يمضه

Hz. ‘Âişe’den (r.a.) rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber (s.a.s.) ona şöyle demiştir: “Sen iki defa rüyada bana gösterildin. Yani (resmin) ipekli bir kumaş parçasının içindeydi. Ve ‘bu senin zevcendir’ dendi. Ben de ‘eğer şu rüya Allah tarafından ise Allah’ın takdiri yerine getirilir’ diyordum.”⁴⁰³ Hadisin Müslim rivayetinde ise “iki defa” yerine “üç defa” diye geçmektedir.⁴⁰⁴

³⁹⁹ Ahmed b. Hanbel, Ebû ‘Abdillâh eş-Şeybânî, *Musned*, Kâhire, Muessetu Kurtuba, Tsz., III/142, 143, (12472, 12482).

⁴⁰⁰ ‘Alî b. Husâmuddîn el-Mutteki el-Hindî, *Kenzu’l-‘ummâl fi suneni’l-aqvâli ve’l-ef’âl*, Beyrut, Muessesetu’r-risâle 1989, XIII/156 (36544).

⁴⁰¹ Ebû Bekir ‘Abdullâh b. Muhammed b. Ebî Şeybe, *el-Muşannef fi’l-eḥâdîs ve’l-âşâr*, Thk., Kemâl Yûsuf el-Hût, Birinci baskı, Riyâd, Mektebetu’r-ruşd, 1409/1988, V/75 (23822).

⁴⁰² İbn Ebî Şeybe, a.g.e., V/197 (25187).

⁴⁰³ Muhammed b. İsmâ’îl Ebû ‘Abdillah el-Buhârî, *Câmi’u’s-Sahîh*, Thk. Mustafa Deyb el-Buğâ, Üçüncü baskı, Beyrut, 1407/1987, Feḏâ’ilu’s-şahâbe, 73, en-Nikâh, 36, el-Eymân ve’n-nuzûr, 2, et-Ta’bir, 20,

عن أنس بن مالك قال : مَا أَكَلَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَلَى حِوَانٍ وَلَا فِي سَكْرَةٍ وَلَا خَبِرَ لَهُ مُرَقٌّ . قُلْتُ لِقَتَادَةَ عَلَى مَا يَأْكُلُونَ ؟ قَالَ عَلَى السُّفْرِ

Enes b. Mâlik'ten nakledildiğine göre şöyle demiştir: “Peygamber (s.a.s.) masa üzerinde, deriden küçük kapta yemediği gibi yufka ekme de yemedi.” Qatâde, ‘peki neyin üzerinde yerlerdi’ diye sorduğunda “sofra üzerinde” diye cevap vermiştir.⁴⁰⁵

عن قيس بن أبي غرزة قال : كُنَّا بِالْمَدِينَةِ نَبِيعُ الْأَوْسَاقَ وَنَبْتَاعُهَا وَكُنَّا نُسَمِّي أَنْفُسَنَا السَّمَّاسَةَ وَيُسَمِّيْنَا النَّاسُ فَخَرَجَ إِلَيْنَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ذَاتَ يَوْمٍ فَسَمَّانَا بِاسْمِ هُوَ خَيْرٌ مِنَ الَّذِي سَمَّيْنَا أَنْفُسَنَا وَسَمَّانَا النَّاسُ فَقَالَ يَا مَعْشَرَ التُّجَّارِ إِنَّهُ يَشْهَدُ بِبِعْعِكُمُ الْحَلْفُ وَالْكَذِبُ فَشُوبُوهُ بِالصَّدَقَةِ

Qays b. Ebî Ğarze dedi ki: Biz çarşılarda alış veriş yapar ve birbirimizi “simsar” diye adlandırırđık. Rasûlullâh bizim yanımıza çıka geldi ve bize daha hayırlı bir isim vererek “Tüccârlar topluluğu! Sizin alış verişiniz yalana ve boş sözlere şahit oluyor. Onu sadaka ile artın.” dedi.⁴⁰⁶

عَنْ أُمِّ خَالِدِ بِنْتِ خَالِدٍ قَالَتْ : قَدِمْتُ مِنْ أَرْضِ الْحَبَشَةِ وَأَنَا جُوَيْرِيَّةٌ فَكَسَانِي رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ خَمِيصَةً لَهَا أَعْلَامٌ فَجَعَلَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَمْسَحُ الْأَعْلَامَ بِيَدِهِ وَيَقُولُ سَنَاهُ سَنَاهُ

Ümmü Hâlid binti Hâlid'den rivayet edildiğine göre dedi ki, Ben Habeşistandan küçük bir kız iken geldim. Rasûlullâh (s.a.s.) bana üzeri çizgili bir elbise giydirdi ve çizgilerine eliyle dokunarak, (güzel anlamında) “senâhu senâhu” dedi.⁴⁰⁷

عَنْ أُمِّ خَالِدِ بِنْتِ خَالِدِ بْنِ سَعِيدِ بْنِ الْعَاصِ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَتَى بِكَسْوَةٍ فِيهَا خَمِيصَةٌ صَغِيرَةٌ فَقَالَ مَنْ تَرَوْنَ أَحَقَّ بِهَذِهِ فَسَكَتَ الْقَوْمُ فَقَالَ ائْتُونِي بِأُمَّ خَالِدٍ فَأَتِي بِهَا فَأَلْبَسَهَا إِيَّاهَا ثُمَّ قَالَ أَبْلِي وَأَخْلَقِي مَرَّتَيْنِ وَجَعَلَ يَنْظُرُ إِلَى عِلْمٍ فِي الْخَمِيصَةِ أَحْمَرَ أَوْ أَصْفَرَ وَيَقُولُ سَنَاهُ سَنَاهُ يَا أُمَّ خَالِدِ

21, 25; Zeynuddîn Ahmed b. Ahmed b. ‘Abdillaîf ez-Zebîdî, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh*, Trc. Ve Şrh. Kâmil Miras, Yedinci baskı, Ankara, D.İ.B. Yay., 1985, X/80.

⁴⁰⁴ Muslim b. Haccâc Ebû'l-Huseyn el-Kuşayrî en-Nisâbü'rî, *el-Câmi'u's-şahîh*, Thk. Muḥammed Fuâd Abdalbâkî, Beyrut, Tsz., Fedâ'îlu's-şahâbe, 2438.

⁴⁰⁵ El-Buhârî, el-Et'ime, 22.

⁴⁰⁶ Et-Tirmizî, Muhammed b. Îsâ Ebû Îsâ es-Sulemî, *el-Câmi'u's-Sahîh Sunenu't-Tirmizî*, Thk. Ahmed Muhammed Şâkir v.d, Beyrut, Tsz., Buyû', 4; Ahmed b. Şu'ayb Ebû 'Abdirrahmân en-Nesâ'î, *el-Muctebâ mine's-Sünen*, Thk. 'Abdufettâh Ebû Ğudde, İkinci baskı, Haleb, Mektebu'l-maṭbû'âti'l-İslâmiyye, 1406/1986, el-Eymân ve'n-Nuzûr, 21; Suleymân b. el-Eş'aş Ebû Dâvûd es-Sicistânî el-Ezdzî, *Sunenu Ebî Dâvud*, Thk. Muḥammed Muḥyiddîn 'Abduhâmîd, Beyrut, Dâru'l-fikr, Tsz, el-Buyû', 1.

⁴⁰⁷ El-Buhârî, Fedâ'îlu's-şahâbe, 66.

Ümmü Hâlid binti Hâlid b. Sa'îd b. el-'Âş'dan rivayet edildiğine göre; Resulullah'a (s.a.s.) çizgili kare şeklinde küçük ve siyah bir elbise getirildi. "Bu elbiseye en layık kimi görüyorsunuz?" diye sordu. Orada bulunan topluluk cevap vermedi. Bunun üzerine; "Bana Ümmü Hâlid'i getiriniz" buyurdu.

Ümmü Hâlid getirildi ve Hz. Peygamber bu abayı ona giydirdi. Sonra da "Eskit ve yerine yenisini al" diye iki defa duâ etti. (Elbisenin güzelliğini ifade etmek için) "Senâhu senâhu, ey Ümmü Halid" diyerek aba üzerindeki sarı ya da kırmızı çizgiye bakmaya başladı.⁴⁰⁸

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ الْقِنْطَارُ اثْنَا عَشَرَ أَلْفَ أُوقِيَّةٍ كُلُّ أُوقِيَّةٍ خَيْرٌ مِمَّا بَيْنَ السَّمَاءِ
وَالْأَرْضِ...⁴⁰⁹

Ebû Hureyre (r.a.) Hz. Peygamber'den (s.a.s.) naklederek dedi ki: "(Ana-babası için istiğfarda bulunanın ecri) on iki bin ûkiye olan bir qinât kadardır ki, her ûkiye yer ve gök arasındakilerden daha hayırlıdır..."⁴⁰⁹

عَنْ سُلَيْمَانَ بْنِ بُرَيْدَةَ عَنْ أَبِيهِ أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ مَنْ لَعِبَ بِالرُّدْشِيرِ فَكَأَنَّمَا صَبَغَ يَدَهُ فِي لَحْمِ
خَنْزِيرٍ وَدَمِهِ⁴¹⁰

Suleyman b. Burayde babasından Hz. Peygamber'in (s.a.s.) şöyle dediğini nakletmiştir: "Tavla oynayan, elini domuz etine ve kanına batırmış gibidir."⁴¹⁰

Hadislerde yer alan mu'arrab kelimelerin geri kalanlarını zikretmekle yetineceğiz.

جَرَبَانَةٌ، جُلَابٌ، الدَّرَكِلَةُ، رَهْرَهَةٌ، الزُّرْمَانِقَةُ، السُّنْبُكُ، السَّرَقُ، الحُرْدِيقُ، الصَّيْرُ، العُرْبَانُ، العَرَطْبَةُ،
العُبَيْرَاءُ، فَارِسٌ، قَنْطُورَاءُ، قُوقِيَّةٌ، القَيْرَوَانُ، قَسِيٌّ، القَفْصُ، القَبَانُ، الكَفْرُ، الكُورُ، الكُرْكُمُ، المَادِيَانُ،
النَّافُوسُ، الوَاهِفُ، المَرْجُ، هِرْقَلُ، جَهَنَّمُ، فِرْدَوْسُ، جِبْرِيلُ، التُّرَعَةُ

⁴⁰⁸ Ebû Dâvûd, el-Libâs, 2.

⁴⁰⁹ Muḥammed b. Yezîd Ebû 'Abillâh el-Ḳazvîni, *Sunenu'bnû Mâce*, Thk. Muḥammed 'Abdulbâkî, Beyrût, Dâru'l-fikr, Tsz., el-Edeb, 1.

⁴¹⁰ Muslim, Kitâbu'ş-şî'r, 2260; Ebû Dâvûd, el-Edeb, 64; Aḥmed b. Ḥanbel, a.g.e., V/325 (23029), 357 (23075), 361 (23106); Aḥmed b. el-Ḥasen b. 'Alî b. Mûsâ Ebû Bekir el-Beyheḳî, *Sunenu'l-Beyheḳî'l-kubrâ*, Thk. Muḥammed 'Abdulḳâdir 'Atâ, Mekketu'l-Mukerrame, Dâru'l-Bâz, 1414/1994, eş-Şehâdât, 59.

2.3. Şiirden Yapılan İktibas

El-Mu‘arrab’da şiirin mahall-i şâhid gösterilmesi oldukça çoktur. şiirler daha çok metinde müellif tarafından ifade edilmiştir. Müellifin almadığı veya beytinin bir bölümünü alıp bir bölümünü almadığı şiirleri ise şârih bazen zikretmiştir.⁴¹¹

Daha çok şairlerin adlarını söyleyerek beyitlerini nakleden müellif, bazen de şairi belirtmeden “قال شاعر” demekle yetiniyor. Peş peşe iki şairin ismini zikretmeksizin beyitleriyle istişhâd ettiğinde birincisine “قال شاعر”, ikincisine ise “وقال الآخر” demekle ifade eder.⁴¹²

Bazen de müellifin “قال شاعر” diyerek sadece şiiri zikrettiği yerlerde, şârih şairi belirtir.⁴¹³ Bazen de bir beyit birden çok kimse tarafından aktarılarak, senet zinciri ilk söyleyen kimseye kadar ulaştırılır.⁴¹⁴

El-Cevâlîkî, pek çok şairden beyitler nakletmiştir. Bu şairlerin kimler olduğuna baktığımız zaman, birçoğunun sadece isimlerinin veya künyelerinin zikredildiğini görürüz. bunların hepsini sağlıklı bir şekilde tespit etmek de zordur. Ancak kimlerden şiir aldığına bakmak için, sayıları 100’den fazla olan bu şairlerin adlarını/künyelerini sıralamak bize bir fikir verebilir. Kitabı baştan sona incelediğimizde kendilerinden şiir nakledilen şairleri şu şekilde sıralayabiliriz.

ابنُ أَحْمَرَ، ابنُ أَعْرَابِي (231/845)، ابنُ بَابَك (410/1020)، ابنُ بُرْهَانَ النَّحْوِي (456/1064)،
ابنُ حَبِيب (328/940)، ابنُ دُرَيْد (321/933)، ابنُ سُكَيْت، ابنُ سِيَاءِ الْمَلِك، ابنُ عَمَّارِ الْأَسَدِي
(157/774)، ابنُ مُقْبِل (37/657)، ابنُ مِيَادَةَ (149/766)، أَبُو الْعُطَمَّشِ بْنِ عَمْرٍو بْنِ عَطِيَّةِ الْحَنْفِي، أَبُو
بَكْرٍ، أَبُو حَنِيفَةَ (150/767)، أَبُو الْمِقْدَامِ، أَبُو الْهَمْدِي، أَبُو تَمَّامِ حَبِيبُ، بَنُ أَوْسِ الطَّائِي (231/836)،
أَبُو حَاتِمِ السَّجِسْتَانِي (248/862)، أَبُو خَلِيفَةَ الْحُصَيْنِي، أَبُو دَهْبَلِ الْجَمَحِي (63/682)، أَبُو دُوَادِ

⁴¹¹ El-Cevâlîkî, *el-Mu‘arrab*, s. 150, 169, 190, 198, 209, 211, 223, 305, 524, v.d.

⁴¹² El-Cevâlîkî, *el-Mu‘arrab*, s. 137.

⁴¹³ Aynı yer.

⁴¹⁴ El-Cevâlîkî, *el-Mu‘arrab*, s. 145, 167.

الإيادي (240/854)، أبو ذؤيب (27/648)، أبو زكرياء، أبو زيد⁴¹⁵، أبو عثمان الأشنانداني (256/870)، أبو فراس (357/968)، أبو النجم (130/747)، أبو نجيم، أبو نصر⁴¹⁶، أحمد شوقي، الأخط، الأخنس بن سريق (35/656)، الأصمعي (216/831)، أعشى (7/629)، الأغلب، الأغلب العجلي (21/642)، الأقرع بن معاذ القشيري، امرؤ القيس (H.Ö. 80/545)، أمية، أوس، أوس بن حجر، الإيادي، الباهلي، البريق الهدلي، البريق بن عياض، بشار، ثعلب، جرير بن عطية (110/728)، جندل، جندل بن المثنى الطهوي (90/709)، جهمة (أو: جهينة) بن جندب، حاتم (237/851)، حجر بن خالد، الحرابي، حسان (50/674)، حصين بن الحمام، حصين بن المنذر (97/715)، الحطيئة (45/665)، حميد، حميد بن ثور (30/650)، حندج بن حندج، دكين، ذو الرمة (117/735)، رؤبة (145/762)، الزفيان، الزفيان السعدي، زهير بن أبي سلمى (H.Ö.13/609)، سحيم، سراقه الباهلي، السمؤال (H.Ö.65/560)، شربمة بن الطفيل، شقيق بن سليل الأسدي، شماخ بن ضرار العطفاني، شمر، صفوان الأسدي، طرفة بن العبد (H.Ö.60/564)، الطرماح بن حكيم (125/743)، عارق الطائي، عبد الرحمن بن حسان، عبد الله بن سبرة الحرشي، عبيد الله بن فيس الرقيات (85/704)، العجاج (90/709)، عدي بن زيد (95/714)، علي بن سليمان التحوي، عمران بن حطان (84/703)، عمرو بن حسان، عمرو بن ملقط الطائي، عنترة (H.Ö.22/600)، الفراء (207/822)، الفرزدق (110/728)، القطامي (130/747)، الفلاح، بن حزن، كماخ، الكميت (136/753)، لبيد (41/661)،

⁴¹⁵ Edebiyatçı ve şair olan Ebû Zeyd, bir kişiden çok tespit edildi. Bunlardan el-Cevâlfîkî'den önce yaşamış olanları şu şekilde sıralayabiliriz: أبو زيد الأنصاري (134/751)، أبو زيد التميمي (332/934)، أبو زيد البلخي (170/876) مُحَمَّدُ بْنُ أَبِي الْخَطَّابِ الْقُرَشِيُّ أَبُو زَيْدٍ (215/830).

⁴¹⁶ Birden fazla edebiyatçı ve şair olan Ebû Naşr tespit edildi. Bunlardan el-Cevâlfîkî'den önce yaşamış olanları şu şekilde sıralayabiliriz: أَحْمَدُ بْنُ الْحُسَيْنِ الْبَاخَرَزِيِّ أَبُو نَصْرٍ (231/846) أَحْمَدُ بْنُ حَاتِمِ الْبَاهِلِيِّ أَبُو نَصْرٍ (435/1044) مُحَمَّدُ بْنُ الْحُسَيْنِ التَّمِيمِيِّ (420/1030) سَهْلُ بْنُ الْمُرْزُبَانِ أَبُو نَصْرٍ (437/1045) أَحْمَدُ بْنُ يُونُسَ الْمُنَازِرِيِّ أَبُو نَصْرٍ (487/1094) أَبُو نَصْرٍ ابْنِ التُّحَّاسِ هَبَةُ اللَّهِ بْنُ الْحَسَنِ بْنِ (510/1116) مَنْصُورُ بْنُ الْمُسْلِمِ بْنِ عَلِيِّ بْنِ أَحْمَدَ بْنِ أَبِي الْخُرَجِيِّ أَبُو نَصْرٍ (401/1011) هَارُونُ بْنُ مُوسَى أَبُو نَصْرٍ (498/1105) عَلِيُّ أَبُو نَصْرٍ

اللَّيْثُ، الْمَازِنِيُّ، مَالِكُ بْنُ الرَّيْبِ، التَّمِيمِيُّ (60/680)، مَالِكُ بْنُ نُؤَيْرَةَ الْيَرْبُوعِيُّ، الْمُتَلَمِّسُ
(H.Ö.50/569)، الْمُتَّقِبُ الْعُبْدِيُّ، (H.Ö.35/588)، مُحَمَّدُ بْنُ السَّرِيِّ (316/928)، الْمُفْضَلُ بْنُ مُحَمَّدٍ
بْنِ يَعْلَى بْنِ عَامِ الضَّبِّيِّ (168/784)، مُلْحَةُ الْجَرْمِيِّ، مُلِيحُ الْهَدَلِيِّ، الْمُنْخَلُ، النَّابِغَةُ⁴¹⁷، نَابِغَةُ الْجَعْدِيِّ
(50/670)، التُّعْمَانُ، النَّمِرُ بْنُ تَوْلَبٍ (14/635)، هَانِيَةُ بْنُ قَبِيصَةَ (69/688)، هَمِيَانُ، وَرَقَةُ بْنُ نَوْفَلٍ،
(H.Ö.12/611)، يَزِيدُ بْنُ مُفَرَّغِ الْحَمِيرِيِّ

El-Mu‘arrab’da geçen bazı beyitler ve Türkçe anlamları:

‘Abdulmuttalib’den beyitler:

عُدْتُ بِمَا عَادَ بِهِ إِبْرَاهِيمُ مُسْتَقْبِلَ الْقِبْلَةِ وَهُوَ قَائِمٌ

“İbrâhîm’in ayakta durup ve kibleye yönelmiş olarak sığındığına ben de sığındım.”⁴¹⁸

نَحْنُ آلُ اللَّهِ فِي كَعْبَتِهِ لَمْ يَزَلْ ذَاكَ عَلَى عَهْدِ إِبْرَاهِيمَ

“Biz Allâh’ın Ka‘besi’nde O’nun taraftarlarıyız, bu (durum) İbrâhîm’den beri sürmektedir.”⁴¹⁹

‘Adîy b. Zeyd’den beyitler:

أَيْنَ كِسْرَى كِسْرَى الْمَلُوكِ أَنْوَشِرَ وَأَنْ أَمِ أَيْنَ قَبْلَهُ سَابُورُ

“Nerde kisra, kralların kisrasi Nûşîrvân, yoksa ondan önce Sâbüur nerde?”⁴²⁰

ودعا بالصَّبُوحِ يَوْمًا فَجَاءَتْ قَيْنَةً فِي يَمِينِهَا إِبْرِيْقُ

“(Hanımefendi) Bir gün kahvaltı istedi, sağ elinde bir ibrikle bir kadın hizmetçi geliverdi.”⁴²¹

⁴¹⁷ Bu isimde iki ihtimal tespit edilebildi: النَّابِغَةُ الدُّبْيَانِيَّةُ (H.Ö.18/604) ve النَّابِغَةُ الشَّيْبَانِيَّةُ (125/743).

⁴¹⁸ El-Cevâlîkî, *el-Mu‘arrab*, s. 104.

⁴¹⁹ Aynı yer.

⁴²⁰ El-Cevâlîkî, *el-Mu‘arrab*, s. 116.

Bir şâirin beyti:

أَلْفَا مُسْلِمٍ فِيمَا زَعَمْتُمْ وَيَقْتُلُهُمْ بِأَسْكَ أَرْبَعُونَ

“Yoksa, iddia ettiğiniz, Âsek’te kırk kişinin öldürdüğü Müslüman iki bin midir?”⁴²²

Muhammed b. es-Seriyy’in bir beyti:

أَرَادَ اللَّهُ أَنْ يَجْزِيَ عُمَيْرًا فَسَلَّطَنِي عَلَيْهِ بِأَرْجَانِ

“Allâh ‘Umeyr’i cezalandırmak istedi, beni Errecân’da ona musallat etti.”⁴²³

A‘şâ’nın bir beyti:

وَجَلْنَدَاءَ فِي عُمَانَ مُقِيمًا ثُمَّ فَيْسًا فِي حَضْرَمَوْتَ الْمُنِيفِ

“Culendâ’ Umân’da oturur, Kays ise mükemmel Hâdramevt’te”⁴²⁴

Varağa b. Nevfel’den beyitler:

إِنْ يَكُ حَقًّا يَا حَدِيثِيَّةُ فَاعْلَمِي حَدِيثُكَ إِيَّانَا فَأَحْمَدُ مُرْسَلُ

وَجِبْرِيلُ يَأْتِيهِ وَمِيكَالُ مَعَهُمَا مِنْ اللَّهِ وَحِيٌّ يَشْرَحُ الصَّدْرَ مُنْزَلُ

“Hatîce! Eğer bize anlattığın hadise doğruysa bil ki, Muhammed elçidir

Cibrîl ve Mîkâîl, beraberinde indiği göğsü açan vahiy olduğu halde O’na gelmişlerdir.”⁴²⁵

قَدْ عَلِمَتْ فَارِسُ وَحَمِيرُ وَالْأُ عَرَابُ بِالْدَّسْتِ أَيْكُمْ نَزَلَا

“Fâris, Hîmyer ve A‘râb hanginizin ovada indiğini bilmiştir.”⁴²⁶

Ru’be’nin bir beyti:

⁴²¹ El-Cevâlîkî, *el-Mu‘arrab*, s. 120.

⁴²² El-Cevâlîkî, *el-Mu‘arrab*, s. 134.

⁴²³ El-Cevâlîkî, *el-Mu‘arrab*, s. 136.

⁴²⁴ El-Cevâlîkî, *el-Mu‘arrab*, s. 249.

⁴²⁵ El-Cevâlîkî, *el-Mu‘arrab*, s. 258.

⁴²⁶ El-Cevâlîkî, *el-Mu‘arrab*, s. 288.

فَاخْتَرْتُ مِنْ جَيْدِ كُلِّ طَرْزٍ
جَيْدَةَ الْقَدِّ جِيَادَ الْحَرْزِ

“Ben her tarzın iyisini seçtim, incinin en güzeli olan (vucut) yapısı güzel kadını.”⁴²⁷

El-Ğuṭâmî'nin bir beyti:

نَفْسِي الْفِدَاءُ لِأَقْوَامٍ هُمْ خَلَطُوا
يَوْمَ الْعُرُوبَةِ أَوْرَادًا بِأَوْرَادِ

“Cuma günü virdleri birbirine karıştıran topluluklara canım fedâdır.”⁴²⁸

İmru'ul-Ğays'ın bir beyti:

وِغَارَةَ ذَاتِ قَيْرَوَانَ
كَأَنَّ أَسْرَابَهَا الرَّعَابُ

“Ve büyük ordu ile yapılan bir saldırı, sanki boş kesimleri zırhlı birliklerdi.”⁴²⁹

Bir şaire ait beyit:

أَفْلَحَ مَنْ كَانَتْ لَهُ فَوْصَرَةٌ
يَأْكُلُ مِنْهَا كُلَّ يَوْمٍ مَرَّةً

“Hurma sepeti olup da ondan günde bir defa yiyenin işi iyi gider.”⁴³⁰

Ferazdağ'a ait bir beyit:

أَتَبْكِي امْرَأً مِنْ أَهْلِ مَيْسَانَ كَافِرًا
كَكَسْرِي عَلَى عِدَانِهِ أَوْ كَقَيْصَرَا

“Meysan'dan kâfir bir adama mı ağlıyorsun ki zamanında kisrâ veya kayşer gibidir.”⁴³¹

Bir şairin beyti:

وَدِينِكَ هَذَا كَدِينِ الْحِمَا
رَبِّ بَلِّ أَنْتَ أَكْفَرُ مِنْ هُرْمَزِ

“Senin bu dinin eşeğin dini gibidir, bilakis sen Hürmüzden de kâfirsin.”⁴³²

⁴²⁷ El-Cevâlîkî, *el-Mu'arrab*, s. 441.

⁴²⁸ El-Cevâlîkî, *el-Mu'arrab*, s. 459.

⁴²⁹ El-Cevâlîkî, *el-Mu'arrab*, s. 493.

⁴³⁰ El-Cevâlîkî, *el-Mu'arrab*, s. 531.

⁴³¹ El-Cevâlîkî, *el-Mu'arrab*, s. 593.

⁴³² El-Cevâlîkî, *el-Mu'arrab*, s. 634.

2.4. Meşelden Yapılan İktibas

Meşel, bir şeye benzetilip onun gibi olan şey olup⁴³³ herhangi bir şeyin, hükmünde bir şeye benzetilmesi, soyut olanın somut bir şeye yaklaştırılması, ya da iki somut şeyden birinin diğerine yaklaştırılması, benzetilmesi; bir şeyin başka bir şeyle algılanması, fark edilmesidir.⁴³⁴ Meşel, Arapça’da, belli bir kaynaktan çıkmış olmakla birlikte zamanla yaygınlaşarak halka mal olan anonim özdeyiş ve atasözlerine verilen addır. Çoğulu “emsâl”dır. Benzeyen anlamına gelir.⁴³⁵

El-Mu‘arrab’da meşeller de kullanılmıştır. bunlardan bazıları şunlardır:

وَمَأْوَلِقٍ أَنْضَجَتْ كَيْفَةَ رَأْسِهِ وَتَرَكْتُهُ ذَفِرًا كَرِيحِ الْجَوْرَبِ

Zihinsel engellinin kafasının sıcaklığıyla piştim.

Onu çorap kokusu gibi ağır bir koku içindeyken bıraktım.

Keskin, ağır kokular insanları itici etkiye sahiptir. Çorab kokusu bunların başında gelir. Bu gibi kokular şiirlere konu olmuş, darb-ı meşellerde yerini almıştır.

“جَزَاءُ سِنِمَّارٍ”

“Sinimmâr’ın cezası” demektir. Bunun meselesi değişik şekillerde anlatılır.

Birincisi: Sinimmâr Bizanslı meşhur bir duvar ustasıydı. Nu‘mân b. İmru’u’l-
Kays’a Kûfe’nin üst tarafında “الخورنق” (Havarnağ) isimli bir köşk inşa etmiştir.

Nu‘mân başkasına da aynı binadan yapmasın diye Sinimmâr’ı köşkün üstünden aşağı atıp öldürmüştür. Becerikliliğinin karşılığında cezaya çarptırılması üzerine şu beyit söylenmiştir:

جَزَيْنَا بَنُو سَعْدٍ بِحُسْنِ بَلَائِنَا جَزَاءَ سِنِمَّارٍ وَمَا كَانَ ذَا ذَنْبٍ

⁴³³ İbn Manzûr, a.g.e., XI/610.

⁴³⁴ İbn Kâyyim el-Cevziyye, *el-Emsâl fi’l-Ḳur’ân*, Birinci baskı, Tanta, Mektebetu’ş-Şahâbe, 1406/1986, s. 9.

⁴³⁵ İsmail Durmuş, a.g.m., XXIX/293).

“Benî Sa‘d, gösterdiğimiz yararlılık karşılığında, günahsız olduğumuz halde Sinimmâr’a yapılan gibi karşılık verdiler.” Yani, “Besle kargayı, oysun gözünü” meselesindeki gibi hareket ettiler.

İkincisi: Sinimmâr’ın, yaptığı binada, Nu‘mân’a bir taş göstererek; ‘bu taşı çıkardığın zaman bütün bina yıkılır’ dediği, Nu‘mân da kendisinden başka kimsenin bu sırrı bilmemesi için onu öldürmüştür. Bureyķ b. ‘ÿyâd şu beyti söylemiştir:

حَزَنِّي بُوَ لِحْيَانٍ حَفَنَ دِمَائِهِمْ جَزَاءَ سِنْمَارٍ بِمَا كَانَ يَفْعَلُ

“Benî Lihyân, kanlarını akıtmamak için beni, günahsız olduğumuz halde Sinimmâr’a yapılan gibi karşılık verdiler.”

Üçüncüsü: Sinimmâr, Uhayya b. el-Culâh el-Enşârî’nin hizmetçisiymiş. Ona yüksek bir bina inşa etmiş ve ‘bu binada bir taş vardır ki, o çıkarıldığında bütün bina yıkılır’ demiştir. Uhayya, kendisine o taşı göstermesini istemiş, o da göstermiştir. Bunun üzerine kimse bu taşı bilmesin diye Sinimmâr’ı öldürmüştür.⁴³⁶

“أَحْزَمُ مِنْ قِرْلَى وَأَخْطَفُ مِنْ قِرْلَى وَأَحْذَرُ مِنْ قِرْلَى”

“Kırillâ (çaylak, su kırlangıcı, dölengeç, yalı çapkını veya iskele kuşu)’dan daha keskin görüşlü, ondan daha süratli alan, ondan daha dikkatli.”

“Bir menfaat gördü mü yaklaşır, iyice aşağı iner; bir tehlike gördü mü döner uzaklaşır” anlamındadır. Bu kuş su yüzünde küçük balıkları avlayan, bir gözüyle suyun içine, bir gözüyle de yukarıya, çevresine bakar. Hem avını gözetler, hem de tehlikelere karşı uyanık olur.

Araplardan bir adam bu kuşa benzediği için bu isimle anılmıştır. Hiçbir yemekten veya faydadan geri durmayan bu adam, bir tehlikeyle karşılaşınca da orayı derhal terk edermiş.⁴³⁷

“أَكْفَرُ مِنْ هُرْمُزٍ”

Araplara ve İslâmiyet’e Hürmüz’den daha çok düşmanlık eden yoktu. Hz. Hâlid b. Velîd onu Kâzime savaşında mübarezeye davet etmiş, o da kabul etmiştir. Bu

⁴³⁶ El-Cevâlîkî, *el-Mu‘arrab*, s. 387.

⁴³⁷ El-Cevâlîkî, *el-Mu‘arrab*, s. 510-511.

mübarezede Hz. Hâlid onu öldürmüştür. Büyük bir orduya ve desteğe sahipti. Onun bu aşırı düşmanlığı Araplar tarafından darb-ı meşel yapılmıştır. Şair beytinde bunu şu şekilde dile getirir:

وَدِينُكَ هَذَا كَدِينِ الْحَمَا رِبَلٍ أَتَتْ أَكْفَرُ مِنْ هُرْمُزِ

“Senin bu dinin eşeğin dini gibidir, bilakis sen Hürmüz’den de kâfirsin.”⁴³⁸

3. El-Mu‘arrab’ın Arap Dilindeki Yeri

El-Mu‘arrab’ın Arap dilinde önemli bir yere sahip olduğunu âlimlerin onun hakkında söylediklerinden anlıyoruz.

Mesela Serkis şöyle demiştir: “Konusunda ondan daha büyüğü çalışılmadı.”⁴³⁹

El-Hafâcî de: “Allah Ebû Mansûr’a rahmet etsin. Onun kitabı ta‘rîb konusunda tasniflerin en büyüklerindedir. Ancak o kabuğu özden ayırt edememiş”⁴⁴⁰ demiştir.

Ömer Ferrûh: El-Mu‘arrab, el-Cevâlîkî’nin, kendi görüşüne göre, asılları yabancı diller olan Arapça kelimeleri içinde toplamış, sonra da onların iştişkâk vecihlerini göstermeye çalışmıştır. Bu kitapta bazı hatalar vardır ki şu başlıklar altında toplanabilir:

1. Kelimenin şekline/yapısına anlamından daha çok önem vermiştir.
2. Yabancı kelimelerin çoğunu Farsça’ya dahil etmeye çalışmıştır.
3. Bazen de sahih Arapça kelimeyi Farsça’ya dahil etmiştir. Örneğin البَارِح ve بَيَان kelimesi gibi.
4. Bazen de bir kelimeyi şeddeli (muza‘af) kılarak, tek sâmi asıldan indiği halde, onu Süryânî veya Arapça olmayan bir kelime saymıştır.⁴⁴¹

Mes‘ûd Bûbû: El-Mu‘arrab dalında ilk çalışmadır. Ancak başka dillerden Arapça’ya geçen bütün kelimeleri kapsamamaktadır. El-Cevâlîkî bunların çoğunu almaktan kaçınmıştır. Buna karşılık kelimelerin aslının bulunduğu dili açıklamakta

⁴³⁸ El-Cevâlîkî, *el-Mu‘arrab*, s. 634.

⁴³⁹ Serkis, a.g.e., I/719.

⁴⁴⁰ el-Hafâcî, a.g.e., s.22.

⁴⁴¹ Ferrûh, a.g.e., III/282.

hırslı davranmıştır ki bu kelimelerin asılları onun ilmini aşmamıştır. Bunun gibi dil âlimlerinin kelimeler hakkındaki sözlerine de atıfta bulunmuştur. Onun bu ikili lugat çalışması, dahîl kelimeleri sayma metoduna uygun sıralamaya tahsis etmesinin ötesinde mana bakımından da dalında ilktir. Bunlara ilaveten el-Cevâlîkî'nin ta'rib şartları ve metodunu dilcilerin belirlediği şekle uygun dizayn etmesi de anılmaya değer üstünlüklerindedir.⁴⁴²

Târih el-Cenâbî: Ebu'l-Hilâl el-'Askerî'ye ait *Et-Telhîş fî ma'rifeti esmâ'i'l-eyyâ'* kitabını tahkik eden yazar, el-Cevâlîkî'nin kaynağının bu kitap olduğunu, bu kaynaktan beslendiğini iddia etse de *el-Mu'arrab* konusunda kendi asrına kadar en yeterli kitap idi. Öyle görünüyor ki, el-Cevâlîkî kelimeleri belgelendirmek, Arapça olup olmadıklarını tashih etmek için anılan kitaba başvurmamıştır. Çünkü o kitap, tümüyle Arapça'dan başka bir şey bilmeyen âlimlerden nakledilmiştir. O âlimler sanki kelimeyi denemiş, yabancı kelime olup olmadığına hükmetmişler ve gayri ilmî bir yolla onu bir millete nisbet etmişlerdir.⁴⁴³

Ebû Mansûr çoğu zaman kelimenin yabancı olduğunu söylüyor fakat kime ait olduğunu açıklamıyor. Bazen, okuyucuya tarif etmeksizin, kesin bir cihetten kelimenin yabancı aslını ve nisbetinin sahihliğini bir milletten diğer bir millete tercih ediyor veya yaklaştırıyor. Bu da onun metodudur. Ancak yazar bu metodu da sağlıklı ve doğru bulmuyor.⁴⁴⁴

El-Enbârî: Türünde kendisinden daha büyük bir kitap yazılmamıştır.⁴⁴⁵

Mehmet Yavuz: “El-Mu'arrab, bu sahada daha sonra yazılan eserler için temel bir referans olduğu gibi, günümüzde yapılan bu yöndeki çalışmalar için de hala bu özelliğini korumaktadır.”⁴⁴⁶

4. El-Mu'arrab'ta Ele Alınan Dahîl Kelimeler, Asılları ve Manaları

“HEMZE” KISMI

⁴⁴² Bûbû, a.g.m., VII/765.

⁴⁴³ El-Cenâbî, a.g.m., s.255.

⁴⁴⁴ Aynı yer.

⁴⁴⁵ El-Enbârî, a.g.e., s.293

⁴⁴⁶ Mehmet Yavuz, “Mu'arrab Kelimelere Dâir...”, s. 113.

صَالِحٌ، شُعَيْبٌ، مُحَمَّدٌ hariç olmak üzere Kur'ân'da geçen diğer peygamber isimleri mu'arrabdır. أَيُّوبُ، إِسْرَائِيلُ، إِدْرِيسُ، إِيَّاسُ، إِسْحَاقُ، إِسْمَاعِيلُ، إِبْرَاهِيمُ peygamberler (a.s.) isimleri gibi.

1- إِبْرَاهِيمُ : Hakkında farklı lehçeler vardır. *Baba, yüksek ve yüce* anlamındadır. Aslı İbrancadır.

2- إِسْمَاعِيلُ : *Allah'ı dinleyen* anlamında olup يَسْمَعُ anlamındaki يَشْمَعُ ve أَيْل anlamındaki أَيْل kelimelerinin sentezinden oluşur. Es-Subkî'den yapılan rivayete göre *Allah'ın hediyesi* anlamında, Fîrûzâbâdî'ye göre ise *Allah'a İtaat eden* anlamındadır. Aslı İbrancadır.

3- إِسْحَاقُ : Gülen, gülüyor, gülmek anlamlarına gelir. Aslı Süryancadır.

4- إِسْرَائِيلُ : Değişik lehçelerde/şekillerde okunur. Hz. Ya'kûb'un lakabı olup İbrancadır. “Allah hükmeder” veya “Allah haberdardır” anlamındadır.

5- أَيُّوبُ : Anlamı kesin olarak bilinmemekle beraber “Muttakî, dindar” veya “kendisine (şeytan tarafından) baskı uygulanan” demektir. İbrancadır.

6- أَزْرُ : Hz. İbrâhîm'in babasının adıdır. Tevrat'ta تَارَحُ geçmesi, kendisinin iki isminin olduğu ihtimalini güçlendirir. Aḥmed Muḥammed Şâkir أزر'in özel isim olup lakap olmadığını kesin delillerle ispatlamıştır. Anlamı ise “kınamak” veya “ey hata eden” anlamında hitaptır. İbrancadır.

7- الْإِسْتَبْرَقُ : Kalın ipek için kullanılır. Farsçadır

8- الْأَرْنَدَجُ وَالْيَرْنَدَجُ : Siyah deri. Farsçadır.

9- ^{هُوبٌ} الأُوبَلَةُ : هوب veya هوبا isimli bir kadının adıdır. Çalışan işçiler gece hayvanlarını ona teslim etmişler, fakat ertesi gün geldiklerinde kadını bulamamışlar ve هوب لنا “kadın gitmiş” demişler. Bir görüşe göre ise هوب isimli şarapçı bir kadının adıdır. Ölümünden sonra insanlar onu sorduklarında هوب ليكا “Hûb yoktur” anlamında olan bu deyişi İranlılar galat ederek هوب لت demişler. Bu kelime değişime uğrayarak ^{هُوبٌ} الأُوبَلَةُ şeklinde telaffuz edilmiştir. Bir görüşe göre ise “hurmadan bir kısım” demektir. Bir liman veya Basra yakınlarında Dicle üzerinde Basra’dan daha eski bir şehir olduğu da söylenmiştir. Nabatçadır.

10- ^{إِسْفَنْطُ} الإسْفَنْطُ و ^{إِسْفَنْدُ} الإسْفَنْدُ و ^{إِسْفَنْدُ} الإسْفَنْدُ : Şarabın (hamr) ismidir. Üzüm suyuna da denmiştir. Arapça olduğu da rivayet edilmiştir. Rumcadır.

11- ^{الأُرْجُوَانُ} الأُرْجُوَانُ : Kırmızı. Farsça, İbranca ve Arâmîce’den alınmıştır.

12- ^{الإِصْطَبَلُ} الإِصْطَبَلُ : Hayvanların toplandığı yer, ahır. Latince’dir.

13- ^{الأُرْبَانُ} الأُرْبَانُ و ^{الأُرْبُونُ} الأُرْبُونُ : Kapı. Farsçadır.

14- ^{الإِيوَانُ} الإِيوَانُ : Kapı. Farsçadır.

15- ^{الأَبْزَارُ} الأَبْزَارُ : Edat veya vasıta. Farsçadır.

16- ^{الأَنْبَارُ} الأَنْبَارُ : Ambar. Farsçadır.

17- ^{أَبْرَهَةَ} أَبْرَهَةَ : Habeşçe ’أبراهام’ın bir sigasıdır. Yemen krallarından bir kısmının

adıdır. Ka’be’yı yıkmaya gelen fil ordusunun komutanı ^{أبرهة بن الصباح} أبرهة بن الصباح de bu krallarındadır.

Diğer bir kral da ^{أبرهة بن الحارث} أبرهة بن الحارث ismini taşır. Habeşçe’dir.

- 18- أَنُوشِرَوَانُ : Adaletiyle meşhur İran kirasının lakabıdır. “Ölümsüz ruhun sahibi” demektir. Farsçadır.
- 19- الإِقْلِيدُ : Anahtar. Farsçadır.
- 20- الإِسْوَارُ : Halka, bilezik, halhal, atı süren, iyi ok atan, atın sırtında iyi duran, atlı savaşçı, acemlerin komutanı, büyük kral anlamlarına gelir. Farsçadır.
- 21- إِرْمِيَاءُ : Benî İsrâillilerden bir peygamber adıdır. Allah atıyor (الله يرمي) anlamına gelir. İbrancadır.
- 22- الآجُرُّ : Tuğla, kiremit. Farsçadır.
- 23- الإِبْرِيْقُ : Asıl anlamı “Suyun yolu” ya da “suyun dökülmesi” demek olup testi, sürahi için kullanılır. Farsçadır.
- 24- الإِقْلِيمُ : Meyil, yer yüzünün güneşe meyli, eğimi, durumudur. Arapça olduğu söylenir, doğrusu (İbn Dureyd’in görüşü olan) Yunanca olduğudur.
- 25- إِبْرِيْزُ (ذَهَبٌ إِبْرِيْزُ) : Saf altın. Arapça olduğu söyleniyor, yabancı kelime olduğu rivayet edilmemiştir. Yunancadır.
- 26- إِبْلِيسُ : “Laf götürüp getiren” veya “düşman” anlamında olup Yunancadır. Arapça olduğu da söylenmiştir.
- 27- إِنْجِيلُ : Kutsal kitaplardan birisidir. Suyun yeryüzünde zuhur etmesi demektir. Arapça olduğu söylendiği gibi mu‘arrab kelime olduğu da söylenmiştir. Ez-Zemaşşerî mu‘arrab kelime olduğunu söylemiştir. Aslı Yunanca olup “Müjde” anlamındadır. Süryanca “évangile”, Fransızca “evangelio” ve “vangelio”, İtalyanca “Evangelium” şeklindedir.

- 28- توكا : Toka, tokça, kemer tokası. Farsçadır.
- 29- الأشنان : Dikenli çöven, kalya taşı. Farsçadır.
- 30- الأستاذ : Öğretmen, muallim veya mahir kimse. Farsçadır.
- 31- أنطاكية : Antakya şehrinin adıdır. Büyük İskender zamanında inşa edilmiştir. Yunancadır.
- 32- أنقرة : Ankara'nın adıdır. Yunancadır.
- 33- الأَطْرِبُونُ : Öne geçen kişi. Rumcadır.
- 34- (أَنْجَرُ السَّفِينَةِ) : Lenger, gemi lengeri denilen çatal demir. Farsçadır.
- 35- الأَشَائِبُ : Karışık insan topluluğu. Farsçadır.
- 36- الأَبْرِيسَمُ : İpek. Farsçadır. “إِبْرِيسَم”, “الْإِبْرِيسَم” ve “الْإِبْرِيسَم” şeklinde de söylenmiştir.
- 37- الأُسْكُرَّجَةُ : İçinde yemek yenen deriden küçük kap. Farsçadır.
- 38- الأَرْدُنُّ : Şehir adı. İbrancadır.
- 39- الإِهْلِيلِجُ : Halile, karahalile. Bilinen ilaçlardandır. Elips anlamına da gelir. Farsçadır.
- 40- آسَكُ : Errecân ile Rânehürmüz arasında Ehvâz'a yakın bir şehir adıdır. Farsçadır.

- 41- أَرَزُّ : Hz. İbrâhîm'in babasının adıdır. İbrancadır. 6. maddede açıklaması geçti. Tekrar edilen kelime.
- 42- الأَنْبَارُ : Birden fazla şehrin adıdır. Hem Belh'e yakın bir şehir, hem de Fırat üzerinde Bağdat'ın batısında 10 fersah mesafede bir şehirdir.
- 43- أَرْفَادُ : Haleb'in kuzeyinde bir köy. Asur süslemelerinde ve Tevrat'ta birkaç yerde geçmektedir. İbrancadır.
- 44- إِرْمِينِيَّةُ : Ermeni. إِرْمِينِيَّةُ şeklinde de nisbet yapılır. Rum yöresinde bir kasaba adı (Lisanu'l-'Arab, XIII/186, رمن maddesi). Pehlevî dilinde "armanik" şeklindedir.
- 45- أَرْجَانُ : Orta çağda İran şehirlerindedir. 7. hicrî asrın sonuna kadar Ehvâz'ın başkentiydi. Şirâz'a 60 km. olup Irak yolu üzerindedir.
- 46- الأَيْلُ : Rahip. Müellif Farsça olduğunu söylemiş fakat Süryancadır.
- 47- أَوْرِي شَلِم : Beytu'l-makdis'in isimlerinden olup İbrancadır.
- 48- إِيلِيَاءُ : Beytu'l-Makdis. İbrancadır.
- 49- أَرْمِيَّةُ : İran'ın Azerî bölgesinde büyük ve eski bir şehirdir. Mecûsîlerin peygamberi olan Zerâdeşt'in (Zerdüş) şehri olduğu iddia edilmiştir. Aslı Rumcadır.
- 50- الأَثْكُ : Kurşun demek olup, İbranca, Süryanca ve Arapça olduğu söylenmiştir.
- 51- آصَفُ : Toplayan kişi. İbrancadır.

- 52- الأرز : Pirinç. Yunancadır.
- 53- الآزاد : Bir çeşit hurma. Farsçadır.
- 54- أسقف : Süryânîlerin lideri anlamında olup Farsçadır.
- 55- أذربيجان : Azerbaycan. “أذربيجان” ve “أذربيجان” şeklinde de

söylenmiştir. Farsça’da آذربایکان ve آذربادکان, Ermenice’de آذربایقان ve آذربادقان, Pehlevî dilinde: “Aturpatakan”dır. Bu da “Atropat”tan türemiştir ki, büyük İskender’in hizmetine girip onun ölümünden sonra imparatorluğun paylaşılmasına iştirak eden İranlı bir hakimin adıdır.

- 56- أندراورد : Paçası sıvanmış pantolon. Farsçadır.
- 57- الأهواز : Şehir adı. Farsçadır.
- 58- إصطخر : Şehir adı. Farsçadır.
- 59- أسبذ : Kisranın komutanlarından birinin adı. Farsçadır.
- 60- إسكندر وأسكندر : Atı seven veya bir dile sahip olan anlamlarındadır.

Yunancadır.

- 61- الإستار : “Dört” (çihâr) anlamındadır. Farsçadır.
- 62- أصطفانوس : Basra’da bir yerin veya Hıristiyan bir kâtibin adıdır.

Yunancadır.

- 63- الأنبيجات : Bir çeşit ilaç. Farsçadır.

64- الألوَّة والألوَّة : Kendisiyle buhurlanılan bir tür odun. Farsçadır. İbn

Manzûr el-Ezherî'den Hintçe olduğunu nakletmiştir.

65- الإصْطَفَلِينَةُ : Suyun döküldüğü, nehrin denize döküldüğü yer.

Yunancadır.

“BE” KISMI

66- البرئْسَاءُ : İnsanoğlu. Süryancadır.

67- البرَسَامُ : Zatulcenb, akciğer iltihabı. Farsçadır.

68- البرَقُ : المحل anlamında olup kuzu veya koç burcu demektir. Farsçadır.

69- البَلَّاسُ : Hata. Farsçadır.

70- البُورِيَاءُ : Elle örülen hasır. Aramîce'den Farsça'ya geçmiştir.

71- البرَدَجُ : Yakalanıp getirilen esir, köle. Farsçadır.

72- البرَدَانُ : Esirlerin yeri, konduğu yer anlamında olup Bağdat'ın

köylerinden birisinin adıdır. Buhtunnasır Yahudileri esir edince buraya yerleştirmiştir.

Farsçadır.

73- البَهْرَجُ : Bâtıl, sahte, bozuk, eğri, kalp para, düşük/değersiz dirhem,

tedavülden kaldırılan para. Aslı Hintçe olup Farsça'ya, ondan da Arapça'ya geçmiştir.

74- البَالَعَاءُ : Sığır ve koyunlarda ayak, insanda dizden aşağı olan kısım.

Farsçadır.

75- البَالَةُ : Misk kabı. Farsçadır.

76- البَالُ : Deniz balıklarından büyük bir tür, balina. Kelime Hint-Avrupa dillerinin çoğunda vardır.

77- البُسْتَانُ : Bahçe. Farsçadır.

78- البِسْتُ : Erbil'de bir vâdi. Kısa boylulara da Arapça dışında verilen bir lakaptır. Hangi dilde oluşu belirtilmemiştir.

79- البُوصِيُّ : Bir çeşit gemi. Farsçadır.

80- البَهْرَمَانُ : Kırmızı renk. Kırmızı yakuta da denmiştir. Farsçadır.

81- البِرْزِيْقُ : Cemaat. Farsçadır.

82- البَرْتَكَانُ : Bir çeşit elbise. Farsçadır.

83- بِسْطَامُ : Emin adam demektir. İranlılardan bir kralın adıdır. Farsçadır.

84- البَخْتُ : Dede, cet, ecdâd demektir. Farsçadır.

85- البَاغُوتُ : Talep, rıza. Süryancadır.

86- البِدَجُ : Gebelik veya koyun yavrusu demektir. Farsçadır.

87- البَاسُورُ : Basur. Süryancadır.

- 88- البَرِيصُ : Şam'de bir yer adıdır. Arapça olduğu söylenmiştir. Arapça olmadığı da söylenmiş ancak hangi dilden olduğu belirtilmemiştir.
- 89- البُنْدُقُ : Fındık, fındık bitkisi. Farsçadır. Yunanca'dan Farsça'ya geçtiği söylenmiştir.
- 90- بُصْرَى : Şam'a 141 km. mesafede bir şehir ismidir. Tevrat'ta geçmekteydi. İbranca'da asıl manası korunmuş, sağlam yapı anlamına gelmektedir.
- 91- البَقْمُ : Kırmızı boya. Farsçadır.
- 92- البَيْرُ : Kaplan. Farsçadır.
- 93- البُهَارُ : İlk bahar. Farsçadır. Başka dillerden olduğu da söylenmiştir. Bu konuda ihtilaf vardır.
- 94- البَاشِقُ : Atmaca. Farsçadır.
- 95- البَطَّةُ : Ördek, kırba. Farsçadır.
- 96- البَارِحُ : Yemen taraflarından esen sıcak bir rüzgâr. Farsça olup aslının بَرِه olduğu söylendiği gibi Arapça olduğu da söylenmiştir.
- 97- البِرْنَدُ : Kılıcın cevheri ve suyu, ipek, elbise, kılıç. Farsçadır. الفرند ile aynı olup bu şekilde de kullanılır.
- 98- البَلْحَمَةُ : At baytarı. Yunancadır.
- 99- البَذْرَقَةُ : Delil demektir. Farsçadır.

100- البُرْشُومُ : Hurma. Arapça olduğu söylenmiştir. Kaynağı belirtilmemiştir.

101- البُرْطَلَّةُ : Şemsiye. El-Leys et-Tehzîb'de "البُرْطَلَّةُ" demiştir. Nabatçadır.

102- البِرْقِيلُ : Kamçı. "ب" ile kullanıldığı gibi "ف" ile de kullanılmıştır.

Tam Arapça değildir. Süryanca'dan alındığı söylendiği gibi, "برق" kelimesinden alınan Arapça olduğu da söylenmiştir.

103- البَرِّكَانُ : Bir çeşit elbise. Farsçadır. Bu kelime tekrar edilmiştir.

104- البِرْزِينُ : İçinde su içilen kap. Farsçadır.

105- بَرِّقَعِيدُ : Cezire'de bir şehrin adıdır. Hangi dilden olduğu ihtilafıdır.

Kuvvetli olan görüşe göre Arapçadır.

106- بَرِّبَعِصُ : Bir önceki madde ile aynı anlamda olup kelime şekli değişmiştir.

107- بُرْجَانُ : Burcân kenti ve bunun sakinleri, Rumların bir boyu, Bulgar, bir hırsız adı. İmru'u'l-Kays'ın mevlâsıdır. Bu son değerlendirmeye göre Arapçadır.

108- البَنَّجَكِيَّةُ : Beş sayısı. Farsçadır.

109- البُرَانِقُ : Aslanın önünde uluyan yırtıcı hayvan, kurt. Farsçadır. "ف" harfiyle "الفرانق" şeklinde de geçer.

110- البَرَبَطُ : Gitar. Kaz göğsü. Yunanca'dan Farsça'ya geçtiği söylenmiştir.

111- يَّانٌ : Eşitlik. Hangi dilden oluşu hakkında ihtilaf vardır. Arapça olduğu söylenmiştir.

112- البَّاجُ : Farsça'daki aslı باها'dır. "Çeşitli yemekler" anlamına gelir. Farsça olduğu söylenmiştir.

113- البِّمُّ : Şiddetli ses. Farsçadır.

114- بِّمُّ : Kirman'da büyük bir şehrin adıdır. Farsçadır.

115- بَعْدَادٌ : put anlamına gelen "بغ" ve hediye anlamına gelen "داد" kelimelerinden oluşmuş, putun hediyesi anlamına gelir. El-Aşma'î bu anlamından dolayı ona "بغداد" demekten hoşlanmamış, "مدينة السلام" demiştir. On üç şekilde telaffuz edilmiştir: "بَعْدَادُ", "بَعْدَادٌ", "بَعْدَادُ", "بَعْدَادُ", "مَعْدَادُ", "مَعْدَادُ", "بَعْدَانُ", "بَعْدَانُ", "بَعْدَيْنُ", "مَعْدَانُ", "بَعْدَامُ", "مَعْدَامُ" ve "بَهْدَادُ". Farsça'ya Pehlevî dilinden geçmiştir.

116- البَّارِجَانُ : Padişahın yanına girmek için beklenen yer, padişahla görüşülen yer. Farsçadır.

117- البَّرَبْرُ : Sudan kabilelerinden birinin adıdır. Berberî bir kelime olduğu söylendiği gibi, Yunanca bir kelime olduğu da söylenmiştir.

118- البَطْرِيقُ : Rum komutanlarından birisinin adı. Latince'dir.

119- البَنْدُ : Büyük bir askeri nişan. Farsçadır.

120- البَيِّزَارُ : Şahin, doğan türü kuşları taşıyan kimse. Farsçadır.

121- بُرْجَمَةٌ : Kale anlamındadır. İzmir’de bulunan Bergama’ya da denmiştir. Yunancadır.

122- بَادُولِي : Irak’ta bir yer adı. Farsçadır.

123- بَنْفَسِحٌ : Menekşe. Farsça aslı بنفشه veya بنفشد’dır. Yunanca olduğu da söylenmiştir.

124- بَيْرَمُ النَّجَار : Kendisiyle büyük kayaların devrildiği büyük bir ağaçtır. Farsçadır.

125- بُخْتُ نَصْرٌ : Bâbil krallarındandır. Beytu’l-makdisi tahrip etmiş ve Yahudîlerin krallarıyla büyüklerini Bâbil’e sürmüştür. İbrancadır.

126- البَيْعَةُ : Kilise, Hıristiyanların mabedi. Süryancadır. Kur’ân-ı Kerîm’de geçmektedir. “البَيْعَةُ” Süryanca’da, “البيضة” Arapça’da yumurta demektir. Arapça’daki “المَرَضُ”, “أَرْعَا”, “أَرْضُ”a “ع”dir. meselâ Süryanca’da “أَرْضُ”a “ع” harfinin karşılığı bu dilde “ع”dir. meselâ Süryanca’da “أَرْضُ”a “ع” harfinin karşılığı bu dilde “ع”dir. meselâ Süryanca’da “أَرْضُ”a “ع” harfinin karşılığı bu dilde “ع”dir. meselâ Süryanca’da “أَرْضُ”a “ع” harfinin karşılığı bu dilde “ع”dir. ise “مرعا” denmiştir. Edî Şîr el-Keldânî, bu ismin mabedlere verilisinin sebebinin, yumurta ile mabedlerin kubbelerindeki benzerlik olduğu görüşündedir.

127- الكَنِيسَةُ : Kilise, sinagog, mabet. Yahûdî veya Hıristiyanların ibadethaneleri. Farsça “كُنْشَتْ” denmiş, Arâmîce’den Farsça’ya geçmiştir. El-Cevherî, “الكَنِيسَةُ Hıristiyanların ma’bedidir” derken, eş-Şağânî Yahûdîlerin mabedi olduğunu söylemiştir. Lisânu’l-‘Arab’da da الكَنِيسَةُ’nin Yahûdîlere ait olup çoğulunun “كنائس” olduğu belirtilmiştir.

128- البَادِقُ : Bir içecek türüdür. Farsçadır.

129- البَرخُ : Bolluk, artış, ucuzluk, bereket gibi anlamlara gelir. Süryancadır.

130- البَلِيحُ : Harran'da bir nehir adı. Hangi dilden Arapça'ya geçtiği belirtilmemiştir.

131- البَيْدَقُ : Yaya olan, yürüyerek giden. Farsçadır.

132- البَاطِيَةُ : Büyük çanak. Camdan, büyük kapaklı şarap kabı. Farsçadır.

133- البَاسِنَةُ : Sanat âletleri, kaba bir tür çuval, dikilmiş elbise gibi değişik anlamlar verilmiştir. Hangi dilden alındığı bilinmemiş ancak Yunanca'da buna benzer bir kelimeye rastlanmıştır. Yunanca lügatte, kelimenin aslının, doğu kökenli olduğu belirtilmiştir.

134- البُدُّ : Put demektir. Farsça aslı "بُتْ" şeklindedir.

"TE" KISMI

135- التَّوْرُ : Tandır, fırın anlamlarına gelmektedir. Bunun yanında yeryüzü, azap vakti, sabah vakti gibi anlamlar da yüklenmiştir. Birçok dilde vardır. Farsça'da, Süryanca'da Âramca'de v.s. Farsça'dan mu'arrabdır.

136- التَّامُورُ : Kırmızı boya, kalbin kanı, gizlilik yeri, aslanın yeri gibi değişik anlamlar verilmiştir. Süryanca'dan alındığı söylenmiştir.

137- التَّوْرُ : Ağzı büyük bir tür su ve abdest kabı, sefir, bir toplumun içindeki elçi. Hem kaba hem de elçiye bu ismin verilmiş sebebi, kabın ödünç verilip alınması, elçinin ise bir o toplumda bir başka toplumda bulunmasındaki benzerliklerindedir.

“تارة” kelimesinden türemiştir. Arapça olduğu söylenmiştir. Farsça lügatlerde böyle bir kelimeye rastlanmamıştır.

138- التَّخْرِيصُ : Elbise, gömlek, genişletmek için elbisenin eteğine konulan parça, elbisenin koltuk altı parçası. Farsçadır. “الدخريص” de denir.

139- التُّخْمُ : Yeryüzü sınırları. Arapça olduğu söylendiği gibi Süryanca olduğu da söylenmiştir.

140- التَّيْرُ : Ahşap yapılarda tavanı kapatmak için küçük ağaçların üzerine konduğu büyük kütük, mertek. Farsçadır.

141- التُّوتِيَاءُ : Sürme yapılan bir taştır. Farsçadır.

142- تُوْمَاءُ : Şam’a yakın bir köy adı. Süryancadır.

143- تَوَّجُ : İran’da bir şehir adı. Farsçadır.

144- التَّأْرِيخُ : Müslümanların ehli kitaptan aldığı, Arapça olup kökünün vakit anlamına gelen “الإرخ”, “التَّأْرِيخُ”in de vakitlendirme olduğu söylenmiştir. Farsça’da ay ve gün anlamlarına gelen “ماه” ve “روز” kelimelerinden mu‘arrab olduğunu el-Hafâcî nakletmektedir.

145- التُّرُّ : Binanın ölçüldüğü ip. Yapı üstüne çekilen, ve binanın düzgün gelmesi için kullanılan ip. Farsçadır.

146- التَّكَّةُ : Uçkur, don bağı, ribât, kemer. Süryancadır. Farsça’da aynı anlamda “تَكُّ بَنْد” kelimesi kullanılır.

- 147- التوت : Dut ağacı, dut. Farsça'ya Süryanca'dan geçmiştir.
- 148- التجفاف : Beden elbisesi. Farsçadır.
- 149- التدرج : Sülün. Farsçadır.
- 150- التستر : Huzistân'da büyük bir şehir. Hangi dilden nakledildiği belirtilmemiştir.
- 151- التلام : Öğrenci. Süryancadır.
- 152- الشرعة : Kapı, havuz, kanal ağzı. Süryancadır.

“ŞE” KISMI

- 153- الشجير : Hurma suyuna denir. Farsçadır. Feyyûmî'den başkası mu'arrab olduğunu söylememiş. Farsça sözlükte de yoktur. Arapça olması daha kuvvetlidir.

“CİM” KISMI

- 154- حلوبق : Benî Sa'd kabilesinden bir adamın ismi, Benî Mehr'den bir hırsız. Hangi dilden olduğu belirtilmemiştir.
- 155- جرندق : İsimdir. Farsça'dan “جرنده”den alınmış. Pehlevî dilinde “جرندك”dir.
- 156- أحوق : Kalın boyunlu, kalın enseli, öküzlerin boyunlarına konan boyunduruk. Farsçadır.

157- الجَوْقُ : İnsanlardan bir topluluk veya hayvanlardan bir küme. Farsça olduğu söylenmişse de “جوخ” veya “حوق” kelimesinden alındığı, “çok” anlamında olduğu, aslının da Türkçe olduğu daha kuvvetlidir.

158- الجَرَامِقَةُ : Musul'dan bir millet. Süryancadır.

159- جَرْدَقٌ : Kaba ekmek, Farsçadır.

160- الجِرْمَاقُ وَالْجِلْمَاقُ : Yaya dolanan kiriş. Farsçadır.

161- الجِرْدَابُ : Su, denizin ortası. Farsçadır.

162- الجُدَادُ : Örülen ipin sonu. Farsçadır. Süryanca olduğu da söylenmiştir.

163- الجِصُّ : Kireç. Farsçadır.

164- الجَرْمُ : Sıcak, sıcaklık. Farsçadır.

165- الجُرْبِزُ : Dolandırıcı, sahtekâr, hilekâr. Bir şivede de “قُرْبِزُ” kullanılır.

Farsçadır.

166- الجُلَاهِقُ : Çamurdan yapılan yuvarlak yassı topaklardır ki çocuklar yay ile atarlar. Farsçadır.

167- الجَوْسَقُ : Köşk. Farsçadır.

168- جَوْهَرٌ : Maddelerin asılları, öz. Farsçadır.

169- الجَوْزُ : Ceviz. Farsçadır.

170- الجَلْوَزُ : Fındık. Farsçadır.

171- الجَوْزِ يَنْقُ وَالجَوْزِ يَنْجُ : Ceviz içiyle yapılan bir tür helva, tatlı. Farsçadır.

172- جَرَبَانَ : Zırhın cebi. Asıl anlamı gömlek cebi. Kırba, seyahat çantası, deriden torba. Farsçadır.

173- الجُمَّلُ : Halat, kalın ip Süryancadır.

174- جَرْمَقُ : Musul'da bir topluluk adı. "الجَرَامِقَةُ"nin tekilidir. Süryancadır.

175- جُرْهُمُ : Yemen'de bir kabile. Arapların ilk kabilelerinden birisi.

Mekke'ye konaklamış ve yerleşmişler. Hz. İsmâ'îl onlardan evlenmiş. Arapça olduğunu söyleyenler olduğu gibi, mu'arrab olduğunu söyleyenler de vardır.

176- جَلِقُ : Şam için kullanılmıştır. Şam'a yakın bir köy olduğu da söylenmiştir. Şam'a yakın bir köyde ağızından su akan bir kadın sureti olduğu da söylenmiştir. Şam'ın kendisi olduğu da söylenmiştir. Hangi dilden geldiği belirtilmemiştir.

177- الجَوْرَبُ : Çorap. Farsçadır.

178- الجَرِيَالُ : Kırmızı boya, altın suyu, kırmızı şarap. Rumcadır. Bir görüşe göre Yunancadır.

179- الجَامُوسُ : Camız. Farsçadır.

180- جَالُوتُ : Kur'ân'da ismi geçen ve Tâlût tarafından mağlup edilen ve Hz. Dâvûd (a.s.) tarafından öldürülen kral. İbrancadır.

181- الجُوذُرُ : Bunda 7 lehçe (lügat) vardır. bunlar “جُوذُرُ”, “الجُوذُرُ”, “الجُوذُرُ”, “الجُوذُرُ”, “الجُوذُرُ”, “الجُوذُرُ”, “الجُوذُرُ” şeklindedir. Sığır yavrusu, yabanî sığır yavrusu. Farsçadır.

182- الجَوْلَانُ : Bir köyün veya dağın adı. İbrancadır.

183- الجُلْسَانُ : Beyaz gül, gül bahçesi, bir tür kokulu bitki, çiçek serpiştirmek. Farsçadır.

184- الجُلَابُ : Gül suyu. Farsçadır.

185- جُلْنَدَاءُ : Ummân krallarından birisinin ismi. Kaynağı belirtilmemiştir.

186- جَهَنَّمَ : “جهنم” bir adamın lakabıdır. “جهنم”in iştikakının da ondan olduğu sanılmıştır. Farsça olduğu söylenmişse de doğru olan İbranca olduğudur.

187- الجَادِيُّ : Safran (za‘ferân). Farsçadır.

188- جُدَّةُ النَّهْرِ : Nehir kıyısı. Arapça olduğu söylenmiştir.

189- الجُوَالِقُ : Çuval. Farsça’da “كوال”, eski Farsça’da da “كوالك” denmiştir. Farsçadır.

190- الجُوَخَانُ : Harman yeri, havan, dibek, çiftlik ambarı, buğday ambarı, havuz. Farsçadır. İbranca’da “الجرين” ve “المسطح” denmiştir.

191- الجَرْدَبَانُ : Ekmeği koruyan. Sağ elle yiyen ve sol elle de (kimse ekmeğini kapmasın diye) örten, kapatan. Bunun ekmeği koruyan anlamında değil,

bekçi, anlamında olduğunu da söylemişler ve önceki anlamı veren el-Cevherî'nin dediği gibi olmadığı vurgulanmıştır. Farsçadır.

192- الجَرِيْبُ : Yer ölçüsü olarak fincanın yarısı. Tahıl ölçüsü olarak 4 kaffz.

60x60 zirâ'. Süryanca, Farsça ve Arâmîce'de kullanılır.

193- الجُودِيَاءُ : Yünden yapılmış kürk. Farsça veya Nabatçadır.

194- الجَلْفَاطُ : Bir tür macundur. Latince'dir.

195- الجُوفِيُّ : Bir tür balık. Arapça olup mu'arrab değildir.

196- جَبْرَائِيلُ : İbnu'l-Enbârî'ye göre “جَبْرَيْلُ”, “جَبْرَيْلُ”, “جَبْرَيْلُ”, “جَبْرَائِيلُ”,

“جَبْرَائِيلُ”, “جَبْرَيْلُ”, “جَبْرَيْلُ” ve “جَبْرَيْنُ” olmak üzere 7 şekli vardır. İbranca anlamı “Allah'ın adamı” (Allah dostu) demektir. Seferdanyâl (8/16, 9/21) ve Lûka (1/19)'da geçmektedir. Süryanca'da da geçmektedir.

197- الجُلُّ : Çiçek. Farsçadır.

198- الجَرْدَقُ وَالْجَرْدَقَةُ : Kaba ekmek. Farsçadır. “جرذق” ile aynıdır.

199- الجُمَانُ : Gümüşten boncuk. İnci gibi gümüşten yapılan boncuk.

Farsça'da “كمان” olan aslı “her gördüğünü inci sanmak”tan gelir. Farsçadır.

“HA” KISMI

200- حَرَزَقَ : Hapsetmek. “مُحَرَزَقٌ” : Mahpus, hükümlü. Nabatçadır.

201- حَيَّا : Özel isim. Diri ve muttakî anlamları da vardır. Süryancadır.

202- الحُرْدِيُّ : Kamıştan çit, parmaklık veya ağılın sıkı bağlandığı kayış, kemer veya kuşak. Nabatçadır. Frenkl'e göre Aramcadır.

203- الحَرَبَاءُ : Bukalemun. Farsçadır. Mu'arrab olduğunu ilk söyleyen el-Cevâlîkî'dir. el-Hafâcî'de ona tabi olmuştur.

204- الحِرْدُونُ : Kertenkele. “ذ” ile “الحِرْدُونُ” şeklinde de gelmiştir. Süryancadır.

205- حِمَصُ : Şam'ın kasabalarından birisidir. Sakinleri Yemenlilerdir.

Yunanlılar ve Rumlar “Emesa” demişler. Bizanslılar zamanında ismi “خميسا” imiş.

206- الحِمَصُ : Şam'de yer ismidir. Arapça olduğu söylenmiştir.

207- الحَنْدَقُوقُ : Kokulu yonca, sarı yonca. Bir tür bakla. Nabatçadır.

208- الحُبُّ : Büyük küp. Türkçedir.

209- الحَيْقَارُ : İran/Pers krallarından biri.

210- حُلْوَانُ : ‘Acem şehirlerinden birisidir. Yunancadır.

211- حَمِيَاطَا : Hak ile bätülü ayıran demektir. Hz. Peygamber'in ismi geçmiş kutsal kitaplarda “محمد”, “أحمد”, ve “حمياطا” olarak geçer. Bu anlamda Faraklit Yuhanna İncil'inde geçmektedir.

212- حَرَّانُ : Harran şehri, Urfa. Azer'in oğlu, Hz. İbrahim'in kardeşi, Hz. Lut'un babasının adı. Yunanca Harân, Rûmca Kârân'dır.

“HI” KISMI

- 213- الحَنْدَرِيسُ : Şarap eskidiğinden bu şekilde nitelendirilmiştir. Yıllanmış şarap denmektedir. Eski şarap, eski buğday. Rûmcadır. Yunanca olup aslı Latince'dir.
- 214- الحَوْرَنْقُ : Hurengâh olarak isimlendirilen ve içme mekanı anlamında olan yapı. Kisrâ'nın bazı çocukları için bina edilmiş olan içme yeri. Kisra hastalandığında kendisine çöl ile yeşil alan arasındaki hava tavsiye edilmiş, o da bunu inşa etmiştir. Günümüze kadar ayakta kalmıştır. Farsçadır.
- 215- الحَزْرَانِقُ : Bir tür beyaz giysidir. Bir yıllık (özellikle deve ve keçi) derisi. Farsçadır.
- 216- الحُرْدِيقُ : Çorba. Farsçadır.
- 217- الحَوْرُ : Denizin karada olan uzantısı, haliç, delta. Farsçadır.
- 218- الحَيْرُ : Cömertlik, şeref, üstünlük. Bazılarına göre Farsçadır. İbn Dureyd, Feyyûmî gibi âlimlere göre doğru olan Arapça olmasıdır.
- 219- الحَوْزُ : İnsanlardan bir millet. “حوزستان” bu kelimedendir. Farsçadır.
- 220- حَمَّنَ (تَحْمِينًا) : Zannetmek, tahminde bulunmak. Farsçadır.
- 221- الحَوَانُ : Üstünde yemek yenen masa. “إخوان” da bu kelimedenden türemiştir. Farsçadır.
- 222- حُرْمٌ (عَيْشٌ حُرْمٌ) : Mutlu, müreffeh, mesrûr yaşam. Farsçadır.
- 223- الحَنْدَقُ : Hendek, çukur. Şehirlerin etrafındaki surların dışına kazılan derin ve geniş çukurlar. Farsçadır.

- 224- الحَنَدَقُ : Cürcân'da bir yer, Kahire'de ve Kûfe'de köy ismi. Kaynağı belirtilmemiş.
- 225- خُوَارِزْمُ : Türkistan'ın aşağısında Âmûderyâ nehri üzerinde bir şehir. Farsçadır.
- 226- خُسْرُسَابُورُ : Fars kralları Husr ve Sâbûr'a nisbet edilen bir acem şehri. “خسرو”in kısra, “سابور”un ise kral anlamına geldiği görüşü de mevcuttur. Avamın dediği “خسَّابور” ise, Vâsit'a yakın bilinen bir köydür.
- 227- خَزَاقُ : İsbahân'ın bir köyü. Kum'a komşudur. Hangi dilde olduğu belirtilmemiştir.
- 228- الخَبَاءُ : Kıl ve yünden mamul çadır, otağ. A'râb'ın evleri. Farsça olduğu söylenmiştir. Ancak Arapça oluşu daha doğrudur.
- 229- الحُشْكَنَانُ : Şeker, kaymak, ceviz içi ve fıstık içi karıştırılarak yapılan hilâl şeklinde bir tür ekmek. Farsçadır.
- 230- خِرَاسَانُ : Horasan. “Doğu” anlamında. Doğuda olduğu için bu adı almıştır. Farsçadır.
- 231- الخَيْمُ : Ahlâk, huy, tabiat. Farsçadır.
- 232- الخُسْرُوَانِيُّ : Büyük kistrâlara nisbet edilen bir tür elbise, güzel yapılı ince ipek. Eş-Şağânî, bir tür içecek olarak açıklamıştır. Farsçadır.
- 233- الخَزُّ : İpek, ipek kumaş. Üç tür elbiseye bu isim verilmiştir. Hayvan tüyünden elde edilen elbise, yün ve ipekten dokunmuş elbise, ipek elbise. Farsçadır.

234- الخَلْنَجُ : Ağaç, funda, süpürge çalısı, süpürge otu. Ağaçtan kap kacak.

Farsçadır.

235- خَارَكُ : İran denizinin ortasında bir ada. İran'ın şehirlerinden birisi.

236- الخَرِبُ : Kavun. Farsçadır.

“DÂL” KISMI

237- الدَّسْتُ : Sahra, ova. Farsça'da “دشت” denmiştir. Farsçadır.

238- الدِّيَابُودُ : İki hatla/çizgiyle dokunmuş kumaş. Farsçadır.

239- الدِّيَنَارُ : Para birimi. Gümüş para. Aslı Latince'dir. Yunanca'dan

Süryanca'ya geçmiştir. Arapça'ya da Pehlevî dilinden geçmiştir.

240- الدِّيَاجُ : İpek. Farsçadır.

241- الدَّرَابِنَةُ : Kapıcılar. Tekili “دربان”dır. Kapı anlamına gelen “در” ve

koruyucu anlamına gelen “بان” kelimelerinden meydana gelmiştir. Farsçadır.

242- الدَّخْدَارُ : Güzel bir tür elbise. Siyah ve beyaz (renkli) elbise, pijama.

Ez-Zebîdî ve el-Fîrûzâbâdî'ye göre altın. Farsçadır.

243- الدَّيْدَبَانُ : Koruma, gardiyan, nöbetçi, gözcü. Farsça'da bakma

anlamına gelen “ديده” ile koruyucu anlamına gelen “بان” kelimelerinin birleşiminden mürekkeptir. Farsçadır.

244- دَخْتَنُوسُ : Lekî b. Zurâre'nin kızı. Farsçadır.

245- الدَّرِيَّاقُ : Zehiri yok eden ilaç. Gamı kederi giderdiği için Araplar şaraba da tiryak demişlerdir. Rumcadır.

246- الدَّرِيَّاقَةُ : Şarap. Yukarıdaki madde ile aynı.

247- الدُّرَّاقِنُ : Şeftali. Süryanca veya Rumcadır.

248- الدَّيَّجُ : Nakış, süsleme. “ديجاج” kelimesinden türmüştür. Farsçadır.

249- الدَّخْرِيسُ : Elbise, gömlek, genişletmek için elbisenin eteğine konulan parça, elbisenin koltuk altı parçası. Farsçadır. “التخريص” de denir.

250- الدَّنْحُ : Hristiyanların 6 Ocak günü kutladıkları bayramlarından birisi. Süryancadır. Arapça olduğu da söylenmiştir.

251- الدَّرْشُ : Siyah deri, siyah boya. Farsçadır.

252- الدَّاشِنُ : Ücret, hediye. Giyilmeyen yeni elbise, oturulmayan yeni ev. Tüccârın yaptığı ilk anlaşma. Farsça’da bu türden üç kelime vardır: “دَشْنُ” meslek sahibinin yaptığı ilk iş, “دَسْتَارَانُ” İşçiye işten önce verilen ücret, avans; “دَانَشُ” mecûsîlerin bayramlarında verdikleri hediye, ücret ve sadaka. Farsçadır.

253- الدَّوْرُقُ : İçecek ölçüsü. Farsçadır.

254- الدَّانِقُ : Dirhemin 1/6’sı. Yunanlılarda 2 keçiboynuzu çekirdeği kadardır. Çünkü onlarda dirhem 12 keçiboynuzu çekirdeği kadardır. İslâmî dâniğ ise 2,67 keçiboynuzu çekirdeğidir. Çünkü dirhem 16 keçiboynuzu çekirdeğidir. Farsçadır.

- 255- الدُّهْقَانُ : Köyün reisi, ağa, tüccâr, acem çiftliklerinin önderi, bölge, yöre reisi. Farsçadır.
- 256- الدَّفْتَرُ : Defter. Arapçadır, fakat çekimi yoktur. Fenike’ce olup onlardan Yunanlılara geçtiği de söylenmiştir.
- 257- دَارِينُ : Bahreyn’de gemilerin demirlediği bir limandır. Oraya nisbet edilen bir misk türü vardır. hangi dilden olduğu belirtilmemiştir.
- 258- الدُّوَّاجُ : Bir tür elbise, sarınılan örtü, çarşaf. Farsçadır.
- 259- دَهْلَكُ : Bir yer ismi. Yemen denizinde bulunan bir ada. İnsanları sürgün ettikleri yer. Aslı bilinmeyen mu‘arrab bir kelimedir.
- 260- دَمَشَقُ : Şam. Süratli deve anlamındadır. Şehir ismini bundan almıştır. Şehri bina eden “دامشقيوس” veya “دمساق” tan ismini aldığı da söylenmiştir. Tekvin 14/15’de geçer. Asûrca ve İbranca’da geçmektedir. Arapça’ya hangi dilden geçtiği belirtilmemiştir.
- 261- دَرِهَمٌ : Gümüş para. Yunanca’da drahmî diye geçer. Arapça’ya Pehlevî dilinden geçmiştir.
- 262- دَمُوقٌ : Bunaltıcı ve boğucu, sıcak, hastalık harareti. Farsçadır.
- 263- دَاوُدُ . Hz. Dâvûd Peygamber aleyhisselâm. İbranca’da sevgili demektir. İbrancadır.
- 264- الدَّرَفْسُ : Büyük bayrak. Farsçadır. Büyük deve anlamındaki “الدرفس” ise Arapçadır.

265- لَأَ دَهْلٌ : Korku. Nehy “لا”sı ile kullanıldığında “korkma!”

demektir. Nabatçadır. İbranca ve Süryanca’da da mevcuttur.

266- الدَّسْكَرَةُ : Küçük köy, düz arazi, taverna, rahip hücre, uzlet yeri.

Farsçadır. Süryanca’da büyük köy anlamındadır.

267- دَاهِرٌ : Kuzey Hindistan’da bir şehir ismi. Hangi dilden olduğu

belirtilmemiştir.

268- الدَّمَقْسُ : Ham ipek. Yunancadır.

269- الدَّرَكَلَةُ : Çocukların dans ederek oynadıkları bir oyun. Habeşçe’dir.

270- دَرَهْرَهَةٌ : Parlak beyaz bıçak, tırpan. Hadiste “Rasûlullâh’a getirilen

geniş tas”. Farsçadır.

271- الدَّرَنْوَكُ : Yeşil ve sarı renklerin içinde bulunduğu örtüler, yataklar.

Kürklü bir tür elbise. Habeşçe’dir.

272- الدَّرُوبُ : Kapılar, girişler. Dağlardaki dar geçitler veya iki devlet

arasındaki yer. Farsçadır.

273- دَرَكُونٌ : Arka kapı, katırın kalçası. Farsçadır.

274- دَرَابِجَرْدٌ : Acem şehirlerinden birisi. “دراب” ve “کرد” kelimelerinden

oluşturmuştur. Nisabur’da da bir şehir adı. Hangi dilden geldiği belirtilmemiştir. Ancak kökünü oluşturan kelimelere bakıldığında Farsça’dan geçmiş olabileceği muhtemeldir.

275- الدِّيَوَانُ : İçinde askerlerin isimlerinin yazıldığı defter, kütük. “الديو”

şeytan anlamındadır. Kısra, kâtiplerin işlerine muttali olunca “bu cinlerin işidir” diyerek onları şeytana benzetmiştir. “ن” harfi de çoğul alametidir. Farsçadır.

276- الدَّهْلِيْزُ : Giriş, hol, koridor. Farsçadır.

277- الدُّهَانِجُ : İki hörgüçlü deve, kısa adımlı ve süratli, her şeyden iri yapılı olan. Farsçadır.

278- الدَّوَقُ : Bol süt. Farsçadır.

279- الدَّيُّوْثُ : Deyyus. Karısı tarafından aldatılan veya karısını kötü yola sevk eden erkek, pezevenk. İbranca veya Süryancadır.

“ZÂL” KISMI

280- الذَّمَاءُ : Son nefeste hareket etme, çırpınma. Boğazlanan canlılarda

kalan ruh. Dabb (kertenkele) bu bakımdan en uzun solukludur. İnsanlarda bu durum yoktur. Farsçadır.

“RÂ” KISMI

281- الرَّسَّاطُونُ : Bir tür şarap, Şamlıların şarap ve baldan elde ettikleri bir

tür içki. Yunanca ve Rumcadır.

282- الرَّهْوَجُ : Hafif yürüme, rehvân denilen at koşusu. Farsçadır.

- 283- الرَّزْدَقُ : Uzun sıra, Hurma ağacı sırası, insanların oluşturduğu saff.
Farsçadır.
- 284- الرَّسْدَاقُ : Köy, büyük köy. İçinde köy ve tarlaların bulunduğu her yer.
Farsçadır.
- 285- رُومَانِسُ : Rum, Latin, Munzir el-Kelbî ile en-Nu‘mân b. Munzir’in anneleri. O ikisi anne bir kardeştir.
- 286- رُؤْبَةٌ : İçi pamuklu, soğuktan korumak için ayağa giyilen mestten uzun be kaba bir giysi. El-Cevâlîkî buna Farsça demiştir. Ancak bu problemlidir.
- 287- الرَّبَّانُ : Lisânu'l-‘Arab’da “ربن” maddesinde, gemiyi sürenler (yürütenler) anlamı verilmiş, çoğulu ise “رَبَّائِنَ” olarak belirtilmiştir. Şemir ise denizcilerin reisi (gemi kaptanı) olduğunu söylemiştir. Nerden alındığı bilinmemiştir.
- 288- الرَّاقُودُ : İçi ziftlenmiş içki kaplarından birisi, testi, büyük çömlek kap.
Mu‘arrab olduğu belirtilmiş fakat açıklanmamıştır.
- 289- الرَّوَّسَمُ : Arpa ve buğday yığına mühür vurmaya yarayan, üzerinde belirleyici yazı bulunan tahtadan yapı. Tahıl mührü. Farsça olduğu söylenmiştir. Doğru olan Süryanca oluşudur.
- 290- الرَّهَّصُ : Duvarda temel kısmı. Kerpiç. “رَهَّاصُ” kerpiç ustası. Duvarın temeline konan giriş. Arapçadır.
- 291- الرَّبَّانِيُّونَ : Helâli- haramı, buyruğu-yasağı bilenler. Diğer ilimlerin ötesinde Allah ile ilgili ilimleri bilenler, ilme sahip olanlar. İbranca veya Süryancadır.
- 292- الرَّانِجُ : Hindistan cevizi. Hangi dilden alındığı belirtilmemiştir.

293- الرَّامِقُ : Avcının, etrafında kuşların toplanması için diktiği ve kuş şeklini verdiği tuzak. Kendisiyle şahin ve doğan gibi kuşların avlanıldığı bir kuş. Farsçadır.

294- الرَّمَكَةُ : Dişi beygir. El-Cevâlîkî Farsça olduğunu söylemişse de Süryancadır.

295- رَثْبِيل : Sicistân kralı.

296- رَاوَنْد : İsbahân'ın şehirlerinden.

297- الرَّيِّ : Rey şehri. Tahran'da bir köy. Bu şehri “ري” isimli kral ile kardeşi “راز” birlikte kurmuşlar, fakat şehrin ismi konusunda anlayamamışlar. Sonunda şehrin ismini “ري”, ahalisinin ismini ise “راز” koymada anlamışlar. Pehlevî dilindedir.

298- الرَّومُ : Bir millet, kavim. Doğu Roma İmparatorluğu kurulduğunda Yunan diye isimlendirilmişlerdir. Latince'dir.

299- الرَّوْزَنُ : Delik, gedik, menfez. Tavan penceresi. Aslı “روش” ve “دان” kelimelerinden meydana gelmiştir. Farsçadır. Arapça ve Farsça'da ortak müşterek olduğu söylenmiştir.

300- الرَّسَنُ : İp, yular. Farsçadır.

“ZE” KISMI

301- الزَّرَجُونُ : Altın rengi, kırmızı boya, içki, üzüm ağacı, budanmış üzüm dalı. Farsçadır.

302- الزُّورُ : Kuvvetlendirme, aşırı ilerleme, güçlü, kaba. Farsça'da “زور”,

Pehlevî dilinde “zôr” şeklindedir. Farsçadır.

303- الزُّورُ وَالزُّونُ : Put, kendisine ibadet etmek için rab edinilen her şey, içi

putlarla doldurulmuş yer. Farsçadır.

304- الرَّجَجُ : Sicistân'da bilinen küçük bir kasaba veya köy. Günümüzde

harabe bir halde olup yerinde Zâhidân şehri bulunuyor. Farsçadır.

305- زَنْدِيقٌ : Allah'a ve Âhiret gününe inanmayan. Araplar “زنديق” ifadesini,

çok cimri olanlar için kullanır. Yukarıdaki terimleri ise “ملحد” ve “دهريون” ile ifade

ederler. Ayrıca “زنديق” Behrâm b. Hürmüz b. Sâbûr zamanında Mecûsî olan Mânî'nin

kitabı olan “الزند”e nisbet edilir. “زند” Farsça'da hile ve aldatma anlamına gelir. Mânî de

bununla nitelendirilmiştir. Çünkü o insanları kandırarak peygamberlik iddia etmiştir. Bu kelime Farsçadır.

306- فَرَزِينٌ : Sultanın veziri, sadrazam, başbakan. Farsça'da “فرزان” olan

kelimenin anlamı “hikmet sahibi”dir. Farsçadır.

307- الزَّمْرَدَةُ : Yaratılış ve ahlak bakımından erkeklere benzeyen kadının

niteliğidir. Kadın anlamına gelen “زن” ve erkek anlamına gelen “مرد”in birleşiminden

oluşan kelime Farsçadır.

308- الرَّجَّاجُ : Karaboya, sülfürik asit, şap, mürekkep karışımı. Bir tür ilaç.

Farsçadır.

309- الرَّيِّجُ : İnşaat ipi, boyacı ipi. Farsçadır.

310- الزَّنْفَلِيحَةُ : Çobanın âlet-edevatıyla eşyasını koyduğu gölgelik.

Farsçadır.

311- الزُّبَيْقُ : Civa. Süslenmiş, tezyin edilmiş eşyaya da “مزأبق” denmiştir.

Farsçadır.

312- الزَّمَجُّ : Kerkenez. Farsçadır.

313- الزُّرْمَانِقَةُ : Yün cübbe. Ebû ‘Ubeyd İbranca olduğunu söylemiş, el-

Cevherî ise Farsça olup “أَشْتَرَبَانَهُ” kelimesinden geldiğini, bu kelimenin de deve anlamındaki “أَشْتَرُ” ile koruyucu anlamındaki “بَانَهُ”nin birleşiminden oluştuğunu belirtmiştir.

314- زَكَرِيَّا : Hz. Zekeriyâ. İbrancadır.

315- الزُّنَّارُ : Zünnâr. “زَنْرَهُ — زَنْرًا” : Zünnâr sarınmak, kuşanmak. “زَنْرَ الْإِنَاءِ”

: Kabı doldurmak, “زَنْرَتْ عَيْنُهُ” : Bakışın keskinleşmesi. “زَنْرَ الْقَسِّ” : Rahibin, papazın zünnâr kuşanmaları. Zünnâr: Hıristiyanların bellerine kuşandıkları sargı, kuşak. Çoğulu “زَنْنَائِرٌ”dir. Yunancadır.

316- زَيْقٌ : Güzel sesli küçük bir kuş. Farsçadır.

317- الزَّرْدَمَةُ : Boğazı sıkmak. Farsçadır.

318- الزَّوْرَقُ : Kayık, tekne, sandal. Süryancadır.

319- الزُّعْرُورُ : Alıç, dağ yemişi. İbn Dureyd Farsça olduğunu söylemiş,

fakat Arapçadır.

- 320- الزَّعْفَرَانُ : Safran. Arapçadır. Bu Arapça kelime birçok Avrupa diline geçmiştir.
- 321- الزُّمَّاورِدُ : Et ve yumurtadan yapılan bir tür yemek. Et, yumurta ve pırasa karışımından içi doldurulmuş ekmek. Halk arasında “زُّمَّاورِدُ” denilen yiyecek. Farsçadır.
- 322- الزَّنَجَبِيلُ : Andız otu. Ammân’ın köylerinde yetişen, yerde kök şeklinde olup ağacı olmayan bir bitki. Yaşken yenen bu bitkinin iyisi Çin’den getirilendir. Farsçadır.
- 323- الرَّعْبَجُ : Hafif, ince bulut, beyaz bulut, duman. mu‘arrab olup olmadığı konusunda ihtilaf vardır.
- 324- الرَّحْنَجَلُ : Ayna, gümüş külçe, safran, altın suyu. Cam bulunmadan önce gümüş külçesi ayna olarak kullanılırdı. Rumca olduğu söylenmiş, fakat Latince’dir. “السحنجل” ile aynıdır.
- 325- الزَّرْنِيجُ : Arsenik. Beyaz, sarı, ve kırmızı türleri vardır. Farsçadır.
- 326- الزَّبْرَجَدُ : Zebercet, sarı yakut. Yunancadır.
- 327- الزُّمُرْدُ : Zümrüt, zebercet. Yunancadır.
- 328- الزَّلَّابِيَّةُ : Hamurdan yapılan bir tür tatlı. Aslı “زَلَّابِيَا”dır. Farsçadır.
- 329- الزَّرْفَيْنُ وَالزَّرْفَيْنُ : Kapı halkası. Farsçadır.
- 330- الزَّنْدَبِيلُ : İri ve güçlü fil, dişi fil. Farsçadır.

331- زُوذُ : Acele etmek. Farsçadır.

“SİN” KISMI

332- السُّنْدُسُ : İnce ipek. Yunancadır.

333- السُّنْبُكُ : Çukurun ön tarafı, atın tırnağının ön tarafı, küçük sandal.

Farsçadır.

334- السَّجَنْجَلُ : Ayna, gümüş külçe, safran, altın suyu. Cam bulunmadan önce gümüş külçesi ayna olarak kullanılırdı. Rumca olduğu söylenmiş, fakat Latince'dir. “الزنجل” ile aynıdır.

335- السَّخْتُ : Sert, şiddetli; eğirilmiş yün. Farsçadır.

336- السَّجِيلُ : Allah'ın kendisiyle azap ettiği taş. Toprakta yapılmış taş. Üzerinde azab görecek kavimlerin adları yazılı ve cehennem ateşinde pişirilmiş çamurdan taş. Farsça'da taş anlamındaki “سَنَك” ve çamur anlamındaki “كَل” kelimelerinden oluşmuştur. Farsçadır.

337- السَّرَقُ : Kaliteli, iyi bir tür ipek. Farsça'da iyi demektir. Farsçadır.

338- السَّكِيْتُ : Gecelik, pijama, uyuma elbisesi. Bir tür iç elbise. Farsçadır.

339- السَّيْجِي : Basra'da bulunan, nöbetçilikle reislik (kethüda) yapan ve savaşlar için kiralanan Sind'den (Kuzey Hindistan) bir millet. Süryancadır.

340- السَّبْحُ : Siyah inci, kara kehribar, kara amber. Farsçadır.

341- السَّمَرَجُ : Senede üç taksit halinde verilen haraç. Acemlerin haraç verdiği gün. Nakit vermek. Farsçadır.

342- السَّجَلَاطُ : Kadının hevdecinin üzerine koyduğu yünlü örtü. Bazı lehçelerde yasemin ismi, keten elbise. Rumcadır.

343- السَّفْسِيرُ : Elçi, hizmetçi, aracı. Farsçadır.

344- السَّرْقِينُ : Tezek. Farsçadır.

345- السُّوْدَانِقُ : Şahin. 20'den fazla söyleniş şekli vardır. Farsçadır.

346- السَّدِيرُ : İç içe karışık üç kebab. Üç kapılı. kralın meclisi. Üç meclis.

Hire'de bir yer, nehir, köşk. Farsçadır.

347- السَّبَنْجُونَةُ : Gök rengi. Tilki derisinden kürk. Hz. Ali'nin bu tür bir kürkünün olduğu ve namaz kılariken çıkardığı rivayet edilir. Farsçadır.

348- السَّمَوَّاءُ : Özel isim, Samuel. İbranca veya Süryancadır.

349- السَّنَابُ : Sedef otu, bir tür bakla. Farsçadır.

350- السَّلْسِيلُ : Tadı zencefile benzeyen bir tür içecek. Cennetteki bir ırmak veya pınar. Mu'arrab olduğunu sadece el-Cevâlîkî söylemiştir. Ebû Hâtim, İslâm'ın oluşturduğu kelimelerden sayar. İbnu'l-A'râbî, ilk defa Kur'ân'da geçtiğini ifade eder.

351- السُّلَيْمَانُ : Hz. Süleyman. İbrancadır. "سُلْمَان" kelimesinin tasğiri olduğu da söylenmiştir.

352- السَّنَجَالُ : Ermenistan veya Azerbaycan'da bir köy.

- 353- سُورٌ : Ziyafet, tören, düğün yemeği. Farsçadır.
- 354- السَّهْرُ : Hilal, ay. Hilâlin yörüngesinde dönerek, önceden olduğu yere gelmesi. Hilalin battığı yer. Süryancadır.
- 355- السَّطْلُ وَالسَّيْطَلُ : Kova, küçük tas. Latince'dir.
- 356- السَّجَلُ : Tefsirciler dört mana vermişler: Kral adı, adam, Rasûlullâh için yazı yazan bir kâtip, üzerinde yazı yazılan sayfa. Bunlar arasında tercih edilen sayfadır. Farsça olduğu söylenmişse de Yunanca'dan mu'arrabdır.
- 357- سَابُور (شَاهُ بُور) : Sâsânîler'de bazı kralların isimleri. Fars köylerinden birisi, ince bir tür elbise, ince bir tür zırh. Farsçadır.
- 358- سَمَّارٌ : Meşhur bir yapı ustası. Rumlardandır. Hakkında çeşitli hikayeler anlatılır. Darbı meşel olmuştur. Uykusu az olup gece uyumadığı için hırsıza da denmiştir. Arapça veya dahîl oluşu ihtilâflıdır.
- 359- سَقَنْطَارٌ : Uzman, mütehasıs, büyük âlim, zeki, akıllı. Bizanslılarda devlete ait bir görev. Rumca'dan mu'arrab olduğu söylendiği gibi, Farsça'dan mu'arrab olduğu da söylenmiştir. Her ikisi de doğrudur.
- 360- السُّلَاقُ : Hıristiyanlara ait bir bayram. Hz. İsa'nın göğe çıkarılmasının yâd edildiği bayram. Süryancadır
- 361- سَمَنْدَرٌ : Su keleri. Ateşte yanmayan bir kuş olduğu gibi, bundan başka çeşitli görüşler de mevcuttur. Farsçadır.
- 362- السَّيَابِجَةُ : Basra'da bulunan, nöbetçilikle reislik (kethüda) yapan ve savaşlar için kiralanan Sind'den (Kuzey Hindistan) bir millet. Süryancadır.

363- السَّرَاوِيلُ : Şalvar, pantolon, don. Farsçadır.

364- السُّعْدُ : Bir millet olduğu söylenmişse de doğru olan Asya ortalarında, İran'ın kuzeyinde, Seyhun ve Ceyhun ırmakları arasında bir yer. Buhara ile Semerkand arasında kalır. Farsçadır.

365- (أَسْكِرَجَةٌ) السُّكْرَجَةُ : İçinde yemek yenen deriden küçük kap. Farsçadır.

366- سَيْنِينَ : Güzel, mübarek. Hz. Mûsâ'ya vahiy indirilen dağ, mevki ismi. İbrancadır.

367- سَجِسْتَانُ : Horasan'ın şehirlerinden. Büyük bir bölge. Farsçadır.

368- السَّادِجُ : Yetersiz ve kesin olmayan delil. Sade, basit renk. Bir tür ağaç. Farsça olmakla beraber Arapça'ya Türkçe'den geçmiştir.

369- سَقَرٌ : Ahiretteki ateş, cehennem. Eritmek anlamına gelir. Çünkü cehennem de cisimleri eritir. Yabancı kelime olduğu söylenmiştir, fakat Arapça oluşu daha doğrudur.

370- السَّرْدَابُ : Sarnıç, su deposu, kuyu. Yaz mevsimi için yer altında yapılan bina, girilen dar yer, yazlık ev. Farsçadır.

371- (شَهْرِيْزٌ) سَهْرِيْزٌ : Kırmızı, kırmızı hurma, bir tür hurma. Farsçadır.

372- السُّلْحَفَاةُ : Kaplumbağa. Bazıları Farsça demiştir. Fakat Arapçadır.

373- السُّرَادِقُ : Büyük çadır, otağ, pamuktan yapılmış ev, kapıya asılan perde. Farsçadır.

374- سَلُوقٌ : Rum şehirlerinden biri. Yemen’de bir şehir. Ermenistan’da bir şehir. Doğru olan Yemen’de oluşudur. Av köpekleriyle meşhurdur. Hangi dilden olduğu belirtilmemiştir.

375- السَّرْجُ : Eyer. Farsça olduğu söylenmiştir. Doğrusu Arapça oluşudur.

376- السَّنَوْرُ : Zırhlar, kendisiyle korunan bütün silahlar. Süryancadır.

377- السَّمْسَارُ : Tüccâr, komisyoncu, alıcı ile satıcının arasını bulan kişi.
Farsçadır.

378- السُّدْرُ : Çocukların oynadığı bir oyun. Farsça’da üç kapı demektir.
Farsçadır.

379- سَنَاهُ : Güzel. Habeşçe’dir.

380- سَمَاهِيحُ : Bahreyn ile Umman arasında bir ada. Aslı belirtilmemiştir.

381- سَتُوقٌ : Üç tabaka. Ortası bakır, kenarları gümüş olan üç katlı dirhem.
Farsçadır.

“ŞİN” KISMI

382- الشَّوْذَنِيْقُ (الشَّوْذَقُ) : Şahin. 20’den fazla söyleniş şekli vardır.
Farsçadır.

383- الشَّقْبَانُ : Atmaca, pencere, örgü, ızgara gibi anlamlara gelir. “شباك” da denmiştir. Nabatçadır.

384- الشُّبَارِقُ : Pişirilen etlerin renkleri anlamında Farsça, parçalanıp ufalanmak anlamı ise Arapçadır.

385- شُرْحَبِيلٌ وَ شَرَّاحِيلٌ وَ شَهْمِيلٌ : Özel isim. Necrânî veya Süryanca olduğu söylenmiştir. Doğru olan Himyerî lehçesi oluşudur. Güney Arabistan'da çok kullanılıyor olması da bunu gösterir.

386- الشَّوَدَرُ : Örtü, yorgan, battaniye; örtülen her şey. Kadınların elbiselerinin altına giydikleri iç elbise. Farsçadır.

387- الشَّهْدَانَجُ : Kenevir tohumu, kenevir, çedene. Farsçadır.

388- شَيْرٌ : Suriye'de bir köyü içine alan bir kale. Ma'arra'ya yakındır. Onunla Hama arası bir günlük olup içinden bir nehir geçmektedir. Aslı belirtilmemiştir.

389- الشَّهْرُ : Ay, hilâl. Süryancadır.

390- الشَّفْرُ : Tekme atmak. Mu'arrab veya muvelled oluşu ihtilafıdır.

391- شَبُوطٌ : Bir tür balık. Süryancadır.

392- الشَّاهِينُ : Şahin. Yırtıcı bir kuş. Farsçadır.

393- شَهَنْشَاهُ : Krallar kralı. Farsçadır.

394- الشُّبُورُ : Nefesli çalgı, boru. Farsça'ya Süryanca'dan geçmiştir. Farsça'dan mu'arrabdır.

395- الشِّصُّ : Balık avlanılan olta iğnesi. Farsçadır.

- 396- الشَّطْرَنْجُ : Satranç. Farsçadır.
- 397- سَهْرِيْزٌ وَّ شَهْرِيْزٌ : Kırmızı, kırmızı hurma, bir tür hurma. Farsçadır.
- 398- الشَّارُوْقُ : Sıvada kullanılan alçı, kireç gibi maddeler. Farsçadır.
- 399- الشَّيْبُثُ : Dere otu v.b. bitkiler. Farsçadır.
- 400- الشَّنَّانُ : Sal. Nehirlerde, göletlerde binilen basit araç. Süryancadır.
- 401- شَنْبَذٌ (شُونُ بُوْدِي) : Farsçada, “جُونُ بُوْدِي” şeklinde olup “nasılsın?” anlamındadır.
- 402- شَاهُبُوْرٌ : Sâsânîler’de bazı kralların isimleri. Fars köylerinden birisi, ince bir tür elbise, ince bir tür zırh. Farsçadır.

“SÂD” KISMI

- 403- صَلَوَاتٌ : Yahudi mabedleri. İbrancadır.
- 404- الصَّيْقُ : Havadaki toz. Kokmuş yel. İbrancadır.
- 405- الصَّرْدُ : Soğuk. Farsçadır.
- 406- الصَّنُوْبِرُ : Çam kozalağı. Arapça dışında oluşunu sadece İbn Dureyd söylemiştir.
- 407- الصَّارُوْحُ : Sıvada kullanılan alçı, kireç gibi maddeler. Farsçadır.
- 408- الصَّوْلَجَانُ : Bir ucu bükülmüş sopa, baston. Farsçadır.

409- الصَّمَجُ : Kandiller. Rumca olduğu söylendiği gibi, Arapça olduğu da söylenmiştir. Fakat “ص” ile “ج”in aynı kelimedede bulunması Arapça oluşunda kuşkuya sebep oluyor.

410- الصَّنَجُ : Pirinçten yapılmış büyük zil, kiriş takılan çalgı, tefin kenarına bağlanan bakır tel veya rakkâsenin raks esnasında parmaklarına taktığı metal âletler. Arapça olduğu söylendiği gibi mu‘arrab olduğu da söylenmiştir.

411- الصَّنَجُ : Yukarıdaki madde ile birlikte açıklandı.

412- صَنَجَةُ الْمِيزَانِ : Terazinin kefelere. “س” ile daha fasihtir. Farsçadır.

413- الصَّهْرِيحُ : Sıvada kullanılan alçı taşı, kireç v.b. Farsçadır.

414- الصَّيرُ : Küçük balık, sardalye. Süryanca, Farsça veya İbrancadır.

415- الصَّابُونُ : Sabun. Arapça, Farsça ve Türkçe bu kelimedede uyuşmuştur.

Feyyûmî Arapça olduğunu söyler, fakat, aslı Latince’dir.

416- الصَّبِيصَاءُ : Küçük, çekirdeksiz ve ham hurma. Kötü cins bir hurma. Farsçadır.

417- الصُّعْدُ : Bir millet olduğu söylenmişse de doğru olan Asya ortalarında, İran’ın kuzeyinde, Seyhun ve Ceyhun ırmakları arasında bir yer. Buhara ile Semerkand arasında kalır. Farsçadır.

418- الصِّينُ : Çin. Farsça’da “چین” ve “چینستان” şeklinde geçmektedir.

419- الصَّبَهْدُ : Taberistan krallarının lakabı, Deylem’de bir şehir, Irak dirhemlerinden bir tür. Farsçadır.

420- صُول : Derbent taraflarında Hazar gölü üzerinde bir şehir. Aslı belirtilmemiştir.

421- صَعْفُوقُ : Yemâme'deki hizmetçilere “بنو صعفوق” denir. Çarşıya, pazara sermayeleri olmaksızın girip yapılan karlardan hisse sahibi olanlardır. En alt tabakadan insanlar olup dedeleri köle iken Araplaşmışlardır. Kaynağı belirtilmemiştir.

422- صِنْدَلٌ : Güzel kokulu kızıl veya sarı bir ağaç; büyük başlı, sert yapılı deve. Sanskritçe veya Farsçadır.

423- الصَّرْمُ : Sıcak, sıcaklık. Cilt, deri. Farsçadır.

“TÂ” KISMI

424- الطُّورُ : Bilinan dağ. Her dağa bu ad verilir. Süryancadır.

425- الطَّابِقُ : Kızartma tava, büyük tuğla. Farsçadır.

426- الطَّاجِنُ : Ekmekle yenen bir tür helva. Yunancadır.

427- الطَّسْتُ : Leğen, lavabo. Farsçadır.

428- الطُّوسُ : Bir ilaç, müshil ilacı. Yunancadır.

429- الطَّرَاقُ : Zehiri yok eden ilaç. Gamı kederi giderdiği için Araplar şaraba da tiryak demişlerdir. Rumcadır.

430- طَنْجَةٌ : Şehir ismi. Kaynağı belirtilmemiştir.

- 431- الطَّحْرُ : Yalan için kullanılır. nikahlama. Muvelled kelime olduğu belirtilmiştir.
- 432- الطَّرْزُ : Usul, tarz, metod, tip, model, çeşit, stil, nakış. Farsçadır.
- 433- الطَّرْشُ : Sağırılık, sağır olmak. Farsça olduğu sanılmış fakat muvelleddir.
- 434- الطَّارِمَةُ : Ahşap ev. Farsçadır.
- 435- الطَّرِيَّاقُ : Zehiri yok eden ilaç. Gamı kederi giderdiği için Araplar şaraba da tiryak demişlerdir. Rumcadır.
- 436- الطَّاءُوسُ : Yakışıklı adam, süslenmek, tavus kuşu, her türlü bitkiyle dolu yeşil arazi. Yunancadır.
- 437- الطُّومَارُ : Sayfa. Yunancadır.
- 438- الطُّونْبُورُ : Tanbur. Farsçadır.
- 439- طُوبَى : Hintçe cennet ismi, cennette bir ağaç, güzel ve iyi hayat, iyilikler. Sa'îd b. Cubeyr'e göre Habeşçe cennetin adı. Mutluluk anlamındaki bu kelime Sâmi dillerinde ortak kullanıma sahiptir. Süryancadır.
- 440- الطَّيَّسَانُ : Baş ve omuzları örten bir örtü. Farsçadır.
- 441- طَالُوتُ : İri yapılı anlamında olduğunu ayet teyit ediyor. İsrâ'îl oğullarının peygamberleri tarafından kral tayin edilen ve Câlût ile savaşan zat. İbrancadır.

442- طَبْرَزْدُ : Beyaz ve sert bir şeker türü. Farsçadır.

443- طَبْرِسْتَان : Taberistan. Bölgenin balta sapı olarak kullanılan ağaçlarla kaplı olduğu için bu adı aldığı söylenmiştir. Doğru olan, Tabur denilen bir milletin ülkesi olduğu için bu adı almış olmasıdır.

444- الطَّبْرَزِين : Acemlerin eğerlerine astıkları baltaya benzeyen bir silah, balta. Atlılar böyle bir silah kullanırlardı. Farsçadır.

445- الطَّبَّسَانُ : Nisabur-İsfahan arası bir kasaba adı. veya iki ayrı köy. Kaynağı belirtilmemiştir.

446- الطَّاقُ : Yapılardaki kemer, kat, tabaka, katman. Farsçadır.

447- الطُّوبَةُ : Pişirilmiş tuğla. Kıptice'den mu'arrabdır.

448- الطَّازِجَةُ : Taze, temiz, saf, iyi. Farsçadır.

“AYN” KISMI

449- عَيْسَى : Hz. 'Îsâ (a.s.). Süryanca veya İbrancadır. Süryanca'da “أيسوع” şeklinde olup ez-Zemaḥşerî “يشوع” olduğunu söylemiştir.

450- عَزَيْرٌ : “نوح” ve “لوط” gibi munsariftir. Çünkü “عزر”den ism-i tasgîrdir. Ez-Zemaḥşerî bu ismin de gayr-i munsarif olduğunu, tenvinleyenlerin Arapçalaştırdığını söylemiştir. İbranca veya Süryancadır.

451- عَيْزَارٌ : Özel isimdir. İbrancadır.

452- الْعَسْكَرُ : Asker. Farsçadır.

453- عَسْكَرٌ مُكْرَمٌ : Mukrem b. Ma‘zâ’ el-Hâriş’e nisbet edilen Hûzistân’da şehir ismi.

454- الْعِرَاقُ : “إيران شهر”den mu‘arrabdır. Hurmaları çok veya yerdeki kökleri denize yakın olduğu için irak denmiştir. Denizin veya nehrin kıyısına da irak denmiştir. Dicle ve Fıratın kıyılarında olduğu için bu ismi aldığı da söylenmiştir. Arapça veya Farsça olduğu hususu ihtilaflıdır.

455- عَادِيَا : Seyyah, gezgin, yolcu. Süryancadır.

456- الْعُرْبَانُ : Müşterinin bayiye verdiği pey, kapora. Yunancadır.

457- عُمُرُوسُ : Kuzu, oğlak, koç burcu. Rumca veya Süryanca olduğu ihtilaflıdır.

458- عَسْقَلَانُ : Şehir ismi. Hıristiyanların her yıl ziyaret ettikleri panayıdır. İbrancadır.

459- الْعَرَطَبَةُ : Davul. Mu‘arrab oluşunu kimse belirtmemiştir.

460- الْعَرُوبَةُ : Cuma günü. Süryancadır.

“ĞAYN” KISMI

461- الْعَسَّاقُ : Türkçe’de, bozuk, çürümüş olan soğuk şey. Cehennemliklerin vücudundan akan sıvı. Kelime anlamı yaşarmak, akmak demek olup, Arapçadır.

462- العَبِيرَاءُ : Yabani iğde. Habeşistan'da darıdan elde edilen bir içki.

Farsçadır.

“FÂ” KISMI

463- الفَنْزَجُ : Mecûsîlerin el ele tutuşarak halay çekmesi, Horon. Beş gün

içinde çıkarılan bir tür haraç. Farsçadır.

464- فَرَزِينٌ : Sultanın veziri, sadrazam, başbakan. Farsça'da “فرزان” olan

kelimenin anlamı “hikmet sahibi”dir. Farsçadır

465- الفُسْتُقُ : Fıstık. Farsçadır.

466- الفُرَانِقُ : “ب” harfiyle “البرانق” şeklinde de geçer. Aslanın önünde

uluyan yırtıcı hayvan, çakal, kurt. Türkçe Karakulak diye geçer. Ordunun veya postacıların önündeki kılavuz, rehber. Farsçadır.

467- الفَيْشَفَارِجُ : Yemekten önce sunulan iştah açıcı bir tür tatlı. Un ve

zeytin yağından yapılır. Farsçadır.

468- الفُنْدُقُ : Han, otel. Yunancadır.

469- الفَصَافِصُ (الفِصْفِصَةُ) : Yonca. Farsçadır.

470- الفِرْدَوْسُ : Cennetin isimlerinden birisi. Bostan, üzüm bağı, birçok çeşit

bitkinin bittiği vadiler. İbn Dureyd: “الفردسة”den muştak olup bolluk, bereket, refah ve genişlik anlamında olduğunu söylemiştir. Eski Farsça'dan Yunanca'ya geçmiştir.

471- الفُجْلُ : Turp. Arapça olup Süryanca'ya da buradan geçmiştir.

- 472- الفَيْحَنُ : Sedef otu. Yunancadır.
- 473- الفَيْجُ : Padişaha haber getiren ve onun elçisi. Farsçadır.
- 474- فَارِسُ : Fars/Perslilerin atasının adı.
- 475- الفَرِنْدُ : Kılıcın cevheri ve suyu, ipek, ipek elbise, kılıç. Farsçadır.
- 476- الفَرَمَا (الْفَرَمَى) : Bir yer adı. Eski bir şehir. Yunancadır.
- 477- الفُرْنُ : Fırın. Latince'dir.
- 478- الفَطِيسُ : Büyük balta, büyük çekiç. Domuz burnu. Rumca veya Süryancadır.
- 479- الفَدَانُ (الفَدَانُ) : Çifte koşulan öküz. Süryancadır.
- 480- الفَطْيُونُ : Özel isim. İbrancadır.
- 481- الفُوطُ : Sind olarak bilinen Kuzey Hindistan'dan getirilen elbise.

İşçilerin giydiği kaba bir tür elbise. Sindce'den mu'arrabdır.

- 482- الفُنْدَاقُ : Hesap defteri. Yunancadır.
- 483- الفَرَعَنَةُ : "فرعون"den müştaktır. Mısır'ın krallarına bu ad verilirdi.

Süryancadır.

- 484- فَرَزُومَا : Önlük, kuşak, kemer. Yunancadır.
- 485- فَيْرَزَانُ : "فَيْرُوزُ" ile aynıdır.

486- فَيْرُوزُ : Özel isim. Muzaffer, mübarek demektir. Farsçadır.

487- الْفَالُودُ : Pâlûze denen pelte. Bal, su ve undan yapılan bir tatlı.

Günümüzde şeker, su ve nişastayla yapılır. Farsçadır.

488- الْفَالُودَقُ وَالْفُولَادُ : Pelte. Farsçadır.

489- الْفَالَاوِرَةُ : Seyyar satıcı, çerçi. Farsçadır.

490- فِلَسْطِينُ : Filistin. Zebîdî'ye göre Rumcadır.

491- الْفَنَّاكُ : Kürkü için avlanan bir tür tilki veya kurt. Farsçadır.

492- الْفَنجَانَةُ : Kahve veya çay fincanı. Farsçadır.

493- الْفُسْطَاطُ : Kıldan yapılmış çadır. Eski Mısır bu isimle anılmıştır. Asker

karargahı anlamı da mevcuttur. Latince'dir.

494- فَلَجٌ (الْفَالِجُ) : Tahılın ölçüldüğü bir ölçü birimi. Yarıya bölerek taksim

etmek. Felç olanların yarısı tutmadığı için onlara da bu isim verilmiştir. Süryanca'da ölçü birimi, Arapça'da taksim etmek anlamındadır.

495- الْفَرَسْحُ : 10.000 veya 12.000 zirâ' veyahut üç milden oluşan mesafe.

Farsçadır.

496- الْفُوَّةُ : Yerden çıkarılan ve kumaş boyamada kullanılan bitki kökleri.

Kırmızı boya veren ve bu boyayla yazı yazılan veya nakış yapılan bitki. Farsçadır.

“KÂF” KISMI

497- الْقُسْطَاسُ : En doğru ölçü. Adalet terazisi, ölçü, terazi. Rumcadır.

498- الْقَفْشَلِيلُ : Keççe, büyük kaşık. Farsçadır.

499- الْقُرْدُمَانِيَّةُ : Kisraların hazinelerinde sakladıkları bir tür silah. Kaba zırhlar, miğfer, demirin aslı (cevheri), demir işlenen bir şehir. Demir ve demir ürünleri. Farsça olduğu söylenmiştir. Fakat Yunancadır.

500- الْقَمَجَارُ : Bir şeyin düzeltilmesi. Yay imal eden, ok atan, konsolosluk bekçisi. Farsçadır.

501- الْقَمَنَجَرُ : Bir önceki madde ile aynıdır.

502- الْقَيْرَوَانُ : Kervan, kabile, ordunun çoğunluğu. Farsçadır.

503- الْقَرْمِيدُ : Tuğla, kiremit. Süs için kaplamada kullanılan her malzeme. Kireç gibi. Rumcadır.

504- الْقَيْرَاطُ : İbn Dureyd'e göre “az vermek” anlamında “قرط عليه”den türemiştir. El-Cevherî'ye göre ise, dâniğ'in yarısıdır. Birçok ülkede dinarın 1/20'si kadardır. Şamlılar ise 1/24'ü saymışlar. Asrımızda kırat sadece elmas, inci, ve değerli taşlarda kullanılır. alan ölçüsünde ise 175 metrekarelik alan ölçüsüdür. Yunancadır.

505- الْقَوْشُ : Küçük, ufak yapılı. Farsçadır.

506- قَسِيٌّ : Sert, yumuşak olmayan, adi, sahte, yapay. El-Cevâlîkî “قاش” kelimesinden mu'arrab olduğunu söylemiş, fakat “القسوة” kelimesinden türediğinde şüphe yoktur.

- 507- قَوْمَسٌ : Emir, soylu adam, asilzade. Romalı (200 kişiye komuta eden) general. Latince'dir. Rumca ve Nabatça'dan mu'arrab olduğu görüşü de doğrudur.
- 508- قَرْبُزٌ : Gürbüz. Dolandırıcı, sahtekâr, hilekâr. "جریز" da bu kelimenin bir şivesidir. Farsçadır.
- 509- قَابُوسٌ : Kral ismi. Farsçadır.
- 510- الْقَمْمُ : Bakırdan mamul su güğümü, su ısıtılan güğüm, ibrik. Rumca olduğu döylenmiş, fakat Süryancadır.
- 511- الْقَنْقِنُ وَالْقَنْاقِنُ : Yer altını kazarak, oradaki suyun miktarını bilen kimse, mühendis anlamında Farsça; bir tür sıçan, kemirgen anlamında ise Arapçadır.
- 512- الْقَنْدُ : Şeker kamışının reçinesi, balı. Farsçadır.
- 513- الْقَنْجُ : Keklik. Farsçadır.
- 514- الْقَنْفِجُ : Eşeğin dişisi. Aslı bilinmemiştir.
- 515- قَنْطُورَاءُ : Hz. İbrahim'in cariyesi olduğu ve Türklerin ondan türedikleri söylenir. İbrancadır.
- 516- الْقَبَاءُ : Elle bir şey toplamak. Medineliler zammeye "قَبْوَةٌ" derler. Tonoz, kemer. İki dudağı toplayarak bir araya getirmek. Bol yenli elbise. Farsça olduğu söylenmiş, fakat Arapça oluşu daha doğrudur.
- 517- الْقَفْدَانُ : Sürme kabı. Deri v.b. şeylerden mamul, âlet ve edevatın taşındığı torba. Farsçadır.

- 518- الْقُسْطَارُ وَالْقُسْطَارُ : Köyün işlerini üstlenen ve köyü yöneten. Sarraf, veznedar, döviz bozan, tüccar. Latince'dir.
- 519- الْقَهْزُ : İpek karışımı beyaz kumaş, yünden elde edilen bazen de ipek karışımı kumaş. “قز” Farsçadır. fakat kelimenin aslı olan “كهزانه” Farsça sözlüklerde bulunamamıştır.
- 520- الْقُوْهِيُّ وَالْقُوْهِيَّةُ : Kûhistan'a mensup. Bir tür beyaz elbise. Farsça'da “dağlık yer” anlamındadır. Farsçadır.
- 521- الْقَصَبُ : İnce ketenden kumaş. Mısır'da üretildiği için “Mısır'a aittir” denmiştir. Muvelled kelimedir.
- 522- الْقَرْطُقُ : Acemlerin üst kıyafeti. Farsçadır.
- 523- قَبَادُ : Kisra Nûşirevan'ın babası olan kisra. Farsçadır.
- 524- قَمَطْرَةٌ ، قَمَطْرٌ وَقَمَطْرَةٌ : Bohça, kap, sandık, kitap dolabı. Yunancadır.
- 525- الْقَلْسُ : Sağlam ip, halat, kablo. Süryancadır.
- 526- الْقَارُ وَالْقَيْرُ : Zift, katran. Süryancadır.
- 527- الْقِرْلَى : Balık avlayan bir tür kuş. Çaylak, su kırlangıcı veya dölengeç denen kuş. Yalı çapkını, iskele kuşu. Süryancadır.
- 528- الْقَنْبِيطُ : Bazı bakla türleri. Kaba, iri lahana. Yunancadır.

- 529- قَهَنْدَرُ (قَهَنْدَرُ) : Şehrin ortasında kalan kale, eski kale. Semerkand, Nisabur, Buhara, Belh, Merv gibi pek çok şehirde vardır. Aslı belirtilmemiştir.
- 530- قَنْدَابِيلُ : Sind'de bir şehir veya en-Nudhe denilen bir vilayetin kasabası. Aslı belirtilmemiştir.
- 531- الْقَفْشُ : Mest, terlik, devenin ayağının altı. Farsçadır.
- 532- الْقَرَعُ : Kelin kafası. Arapça mı ya da muvelled mi olduğu ihtilaflıdır.
- 533- الْقَفُورُ وَالْقَافُورُ : Kâfûr, güzel koku. Farsçadır.
- 534- الْقَرْمُ : Bir tür ağaç, ağaç kütüğü. Süryancadır.
- 535- الْقِنَارَةُ : Kasabın et astığı ahşap askı. Farsçadır.
- 536- الْقَرْمِزُ : Çalılık, orman veya sazlık gibi yerlerdeki kırmızı böceğinin üsaresi, kırmızı boya. Farsçadır.
- 537- الْقَنْطَارُ : Çok miktarda servet, mal. 80, 100, 120 ritl altın veya gümüş. Süryancadır.
- 538- الْقَرْقِسُ : Kendisiyle mühür yapılan bir tür çamur, mühür mumu. Farsçadır.
- 539- قَيْصَرُ : İmparator, çar. Latince'dir.
- 540- الْقَرْقُورُ : Büyük bir tür gemi, uzun gemi. Süryancadır.

541- الْقَرْمِزُ : Çalılık, orman veya sazlık gibi yerlerdeki kırmız böceğinin üsaresi, kırmızı boya. Farsçadır.

542- قَيْطُونٌ : Kabin, yatak odası, küçük oda, iç oda, kışlık ev. Rumcadır.

543- الْقَنْدَفِيرُ : Yaşlı, iri, kaba, uzun, iri kafalı. Farsçadır.

544- قَطْرَبِلٌ : Bağdat civarında bir köy ismi. Bağdat'ın nahiyelerinden birisi veya bir köyü. Arap konuşmasında bir misali yoktur.

545- قَرْبِزٌ : Dolandırıcı, sahtekâr, hilekâr. “جربز” da bu kelimenin bir şivesidir. Farsçadır.

546- الْقَزُّ : İpek. Farsçadır.

547- الْقَاقِرَّةُ : Su içme kabı, maşraba, kadeh. Süryancadır.

548- الْقَاقِرَانُ : Kazvîn'de şiddetli rüzgar esen bir koy, körfez, gedik.

Kaynağına değinilmemiştir.

549- الْقَصْعَةُ : Büyük tas, çanak, kazan. Farsça olduğu söylenmiş fakat Arapçadır.

550- الْقَفْصُ : Kafes, kümes, ağıl. Arapça kelimedir. Müellif aslının Farsçada كَبَسْتُ olduğunu belirtir. Şârih ise bu konuda müellife itiraz ederek aslının Farsçada فَفَسُ olduğunu belirtir.

551- الْقَبَّانُ : Terazî, kantar, güvenilir. Farsçadır.

552- الْقَفِيزُ : Hacim ölçü birimi, alan ölçü birimi. Farsçadır.

553- قَلْعِي : “ل” harfinin harekeli şekliyle “kılıç”, sakin olması haliyle de “kurşun” anlamındadır. Kaliteli kurşunun kendisine nispet edildiği bir maden. Farsçadır.

554- الْقُفْل : Kilit. Farsçadır.

555- الْقُرْطَاسُ : Kağıt. Yunancadır.

556- قَالُون : Hz. Ali'nin Şurayh'a iltifat için “doğru söyledin” anlamında kullandığı sözü. İyi, iyi adam, sâlih adam. Rumca veya Yunancadır.

557- فُوقِيَّة : Rum krallarının davranış şekli olan, evlada bey'at etmeyi istemek. Latince'dir.

558- قُوق : Rum krallarından birisinin adıdır. “فُوقِيَّة” denilen dinar kendisine nisbet edilmiştir. Herakliyüs'e nispet edilen dinara da “هَرَاقِيَّة” denmiştir. İsimlerin aslı Latince'dir.

559- الْقَوْصَرَّة : Kargıdan yapılmış hurma sepeti. Mu'arrab olduğunu yalnızca İbn Dureyd söylemiştir. Doğru olan Arapçadır.

560- الْقَوْسُ : Rahibin zaviyesi, hububat deposu sayılan bina, hücre, avcı barınağı. Süryancadır.

“KÂF” KISMI

561- الْكَرْدُ : Boyun. Farsçadır.

562- كَرْبُجٌ وَكَرْبِقٌ : Dükkan, dükkan olan yer, bakkal dükkanının eşyası.

Farsçadır.

563- الكُرُزُ : Şahin, uzman kişi, kötü, kınanmış kişi. Farsçadır.

564- الكُشْمَخَةُ : Denizci, bir tür bakla otu. Yemen’ce veya Nabatça olduğu söylenmiştir. Şarih aslına vakıf olamamıştır.

565- الكُشْحَنَةُ : “کشخنة” deyyusluk, “کشخان” ise deyyus. Muvelledir.

566- كِسْرَى : İran krallarının lakabı. Farsçadır.

567- الكُوسَجُ : Dişleri 32’den eksik olan kimse. Deniz balıklarından bir tür. Köse. Farsçadır.

568- الكُردُ : Bir millet, kürt. Kürtçe’dir.

569- الكُدْيُونُ : Zeytinyağının tortusu, zırhları temizlemek veya parlatmak için tortu ile ufalanmış toprağın karışımı. Hangi dilden olduğu belirtilmemiştir.

570- الكُسْبِجُ : Küspe. Farsçadır.

571- الكَافُورُ : Güzel koku. Farsçadır.

572- الكَفْرُ : Köy. Süryancadır.

573- كُورَتُ : Dürülmek, batmak, kaybolmak, körelmek. Farsçadır.

574- كُورَةٌ : Köy, şehir. Bölgede ismini bir kasaba, şehir veya bir nehirden alan ve bu isimle anılan köy grubu. Farsçadır.

- 575- الكُوسَ : Kendisiyle ağaçların hacminin ölçüldüğü gönye. Üç ayaklı kereste âlet. İnsan tek ayakla, hayvan üç ayakla yürüdüğünde de bu isim verilmiştir. Farsçadır.
- 576- الكُوسُ : Denizin dalgalanması, boğulma tehlikesi, boğulma. Su kanalının rüzgarla uğuldaması. Aslına vakıf olunamamıştır.
- 577- الكُرْكُ : Hindistan'da bir millet olduğu söylenmiştir. Fakat Cürçân'da bir şehir olması daha doğrudur. Farsçadır.
- 578- كَرْنَبَاءُ : Yer ismi, Ehvâz'da bir bölge ismi. Aslı belirtilmemiştir.
- 579- الكُرَّجُ : Top. Farsçadır.
- 580- الكَبْرِيتُ : Kibrit, akan pınar donduğunda meydana gelen buz kütleleri. Süryancadır.
- 581- كَيْسُومُ : Fırat üzerinde bir şehir. Aslı bildirilmemiştir.
- 582- الكِيمِيَاءُ : Kimya. Bazı madenlerin başkalaşması, başka madenlere dönüşmesi. Yunancadır.
- 583- كَرَبَلَاءُ : Hz. Hüsey'nin şehit edildiği yer. Arapçadır.
- 584- الكُرْكُمُ : Bunda birkaç ihtimal vardır. Zerdeçal, Hint safranı, Varîse benzeyen bir çeşit ot, kimyona benzeyen bir tür ot ve safran. Süryancadır.
- 585- كَيْلَجَةٌ : Kile denen hacim ölçüsüdür. 1 kile=1+7/8 menâ. 1 menâ=2 ritl=260 dirhem. Sâmi diller arasında ortak bir kelime olmakla beraber, aslı Arâmîce'dir.

- 586- قُرْبَقُ وَكُرْبِقُ وَكُرْبِجٌ : Dükkan, dükkan olan yer, bakkal dükkanı, bakkal dükkanının eşyası. Farsçadır.
- 587- كَرْمَانُ : İran'ın şehirlerinden birisi. Şehir, kasaba ve köyleri olan bir bölge. Farsçadır.
- 588- الكَبَرُ : Kebere otu, Gebre otu, Gebele otu, kedi tırnağı denilen ot ve bu ottan elde edilen şerbet. Farsça'dan mu'arrabdır. Farsça'ya da Yunanca'dan geçmiştir.
- 589- كَابِلُ : Afganistan'ın başkenti. Farsçadır.
- 590- الكَرِبَاسُ : Pamuktan mamul beyaz bir tür kumaş. Farsçadır.
- 591- الكُذَيْتِقُ : Kassâr (çamaşır beyazlatıcısı) tokmağı. Çamaşır suyu. Farsçadır.
- 592- الكَشْمِشُ : Kurutulmuş çekirdeksiz üzüm. Farsçadır.
- 593- الكُمَيْتُ : Kırmızı-siyah karışımı. Kuyruğu ve yelesi siyah, geri kalan kısmı kırmızı/bordo olan at. Farsçadır.
- 594- الكُوبَةُ : Farsça'da bir çeşit davul, küçük tokmağı olan davul. Yemen dilinde tavlâ.
- 595- الكُمَّثْرَى : Armut. Farsçadır.
- 596- الكَنْزُ : Hazine, yer altına gömülen mal. Farsçadır.
- 597- الكَتَانُ : Keten. Farsça olduğu söylendiği gibi Arapça olduğu da söylenmiştir.

598- الكَعْكُ : Kuru ekmek, zeytin yağ ve ekmek. Farsça'dan mu'arrabdır.

Farsça'ya da Arâmîce'den geçmiştir.

599- الكُوْتِيُّ : Kısa. Farsçadır.

600- الكَامِخُ : Turşu, sirkeli sos, katık, tarhana. Un, tuz, yoğurt ile

hazırlanarak güneşte kurutulur ve üstüne de baharat ekilir. Farsçadır.

“LÂM” KISMI

601- اللَّيْسَعُ : Aslı “أليشاع” olup manası, “Allah yardımcının, destekçinin ta kendisidir”. İbrancadır.

602- لُوْطُ : Hz. Lût (a.s.). Özel isimdir. İbrancadır.

603- اللُّوزُ : Badem. Farsçadır.

604- اللُّوزِيْنَجُ : Badem yağından veya badem ezmesinden hazırlanan bir tatlı türü. Farsçadır.

605- اللِّجَامُ : Gem. Farsçadır.

606- لَمَكُ : Özel isim. Bir şivesi olan “لامك”, Hz. Nûh'un babasının adıdır. İbrancadır.

607- اللُّويَا : Fasulye. Farsçadır.

608- لَا دَهْلَ مِلْكَمَلِ : “Deveden korkma!” “لَا دَهْلَ” “korkma!” demektir.

“مِلْكَمَلِ” ise “من” ve “جمل”in bir şivesi olan “كمل” den oluşmaktadır. Nabatçadır.

“MÎM” KISMI

609- مَوْسَى : Hz. Mûsâ (a.s.). İbranca aslı, su anlamındaki “مو” ve ağaç anlamındaki “شا” kelimelerinin birleşimi olan “موشا”dır. Çünkü su ve ağacın yanında bulunmuştu. İbrancadır.

610- الْمَشْكَاةُ : Duvardaki oyuk, kandil yeri. Habeşçe’dir.

611- الْمُهْرَقُ : Üzerinde yazı yazılan beyaz sayfa, kağıt. Farsçadır.

612- الْمِهْرَقَانُ : Sahil, kıyı, okyanus sahili. Med-cezir olaylarında deniz/okyanus suyunun taşıdığı sahil kısmı. Farsçadır.

613- الْمُقْمَجْرُ : Bir şeyin düzeltilmesi. Yay imal eden, ok atan, konsolosluk bekçisi. Farsçadır.

614- الْمَنْجَنِيْقُ : Mancınık. Farsçadır.

615- الْمِرْعَزَى وَالْمِرْعَزَاءُ : Keçi kılınının altındaki tiftik. Nabatçadır.

616- الْمَسَاتِقُ : Yünlü kürk. İnce ve değerli bir kumaş. Farsçadır.

617- الْمَرْزَجُوشُ وَالْمَرْدَفُوشُ وَالْعَنْقَزُ وَالسَّمْسِقُ : Güzel kokulu bir tür ot, yasemin, mercan köşk. Farsçadır.

618- الْمَرْجُ : Mera, hayvan otlatılan bol otlulu arazi. Farsçadır.

619- الْمَوْزَجُ : Çizme. Farsçadır.

620- الموقُ : Mest üzerine giyilen çizme. Farsçadır.

621- مَارِيَّةُ : Kadın ismi. “Meryem” batı dillerine bu şekilde geçmiştir.

Rumcadır.

622- المَارِسْتَانُ : Hastane. Farsçadır.

623- المومُ : Zâtu'l-cenb, boyun ağrısı, ateşli bir hastalık. Farsçadır.

624- مروِّينُ : İçi pamuklu, soğuktan korumak için ayağa giyilen mestten

uzun be kaba bir giysi. El-Cevâlîkî buna Farsça demiştir. Ancak bu problemlidir.

625- المَعْدُ : Adam otu, muhabbet otu, patlıcan. Farsçadır.

626- المقلیدُ : Anahtar. “الإقليد”in bir başka söylenişidir. Farsçadır.

627- الميْدَانُ : Meydan, saha, alan, yarışma alanı, savaş meydanı, çalışma

sahası. Farsçadır.

628- مَخْشَلْبٌ وَمَشْخَلْبٌ : İnciyi ipe dizerek elde edinilen bir süs. Muvelled

kelimedir.

629- مطْرَانُ : Hıristiyanların büyüklerinden. Piskopostan üst, patrikten alt

makamda olan din adamı. Süryancadır.

630- المرِّيقُ : Usfur otu, bu otun tohumu ve yağı. Âramcadır.

631- المَلَابُ : Bir tür güzel koku. Kokulu bitki. Safran püskülü. Farsçadır.

632- المَلْبَةُ : Safran püskülü. Farsçadır.

633- مَرِينَا : Hire’de kölelerden oluşan bir topluluk. “أبو مَرِينَا” ise bir balık türüdür. Aslı belirtilmemiştir.

634- المُرْتَكُ : Kurşun için pas, oksit. Merhem terkiplerinde de yer alır. Farsçadır.

635- مَرِيمٌ : Hz. Meryem. Aslı İbranca olup Arapça’ya Süryanca’dan geçmiştir.

636- مَارُوتٌ وَمَأْجُوجٌ : Hârût ve Mârût, meleklerle ait özel isimlerdir. Bazı müsteşrikler Mârût’un Süryanca “otorite ve efendilik”, Hârût’un ise “hasım” anlamında olduğunu söylemişlerdir ki, bu anlamlar onların hallerine uygun düşmektedir. Ye’cûc ve Me’cûc ise iki yabancı isimdir. Allah’ın yarattığı insanlardan iki kabiledir. Yâfes’in oğlu oldukları da söylenmiştir. Kaynağı ise belirtilmemiştir.

637- المَحُجُّ : Mercimek. Farsçadır.

638- المَرَزْبَانُ : Mecûsîlerin reisi. Farsçadır.

639- المَصْطَكَا : Sakız. Yunancadır.

640- مَجُوسٌ : Mecûsîliği ilk olarak din edinin insanları da ona çağırın küçük kulaklı bir adamdır. Aslı “مج قوش”dur. Farsçadır.

641- المَصْطَارُ : Şarabın niteliklerinden. İçeni çarpan veya asitli, ekşi şarap. Latince’dir.

642- المَاهُ : Bir şehir. Bir millet adı. Farsça’da ay. Dînever ve Nihâvend’in Kûfe ve Basra’ya bağlantıları. Farsçadır.

643- مَيْسَانُ : El-Cevâlfîkî, “İran’da bir yer adı” demiş fakat doğrusu Dicle

üzerinde çok köyü ve hurması olan bir yerdir. Kelimenin aslı belirtilmemiştir.

644- مَيِّفَارِقِينَ : Diyarbakır yöresinde bir şehir. Farsçadır.

645- مَاحُوزَا : Mısır’da bir şehir. Sur çekilmiş güvenilir şehir. Süryancadır.

646- الْمِسُّ : Bakır. Farsçadır.

647- الْمَنَا : Hacim veya tartı ölçüsü. Miktarı farklı ifade edilmiştir. 257+1/7

dirhem, 130 miskâl, 24 ûkiye, 2 ritl. Yunancadır.

648- الْمَسْطِخُ : Hurma yaydıkları ve kuruttıkları yer. İbrancadır.

649- مَنبِجٌ : Haleb’in doğusuna eski bir şehir ismi. Asûrca veya Âramcadır.

650- الْمِسْكُ : Misk denilen koku. Farsçadır.

651- الْمَوَانِيذُ : Geride kalan, arta kalan, kalıntı, devam eden. Farsçadır.

652- الْمُتْرَابُ : “Suya bevleden” veya “suya bevlet!” anlamında emirdir.

Farsçadır.

653- مَدِينٌ : Kızıldeniz sahilinde Tebuk hizasında bir şehir. Tebuk’e 6

merhale mesafededir. İbrancadır.

654- مِيكَائِيلُ : Dört büyük melekten birisinin adıdır. ‘Abdullâh

anlamındadır. İbrancadır.

655- الْمَعَزَى : Keçi, keçi sürüsü. Yabancı kelime olduğu söylenmiş fakat Arapçadır.

656- الْمَادِيَانُ : Büyük nehir. Aslı bilinmemiştir.

657- الْمَاشُ : Fiğe benzeyen bir çeşit börülce. Farsçadır.

658- الْمَرْجَانُ : Küçük inci. Süryancadır.

“NÛN” KISMI

659- نُوحٌ : Hz. Nûh’un adının “عبد الشكور” veya “عبد الغفار” olduğu, çok inlediği ve ağladığı için “نُوحٌ” lakabının kendisine verildiği söylenmiştir. Aslı İbrancadır.

660- التَّمِيُّ : Madenî; bakır veya kurşundan para. Latince

661- النُّسْطُورِيَّةُ : Hıristiyanlardan bir kesim. Nastûrîler. Rumcadır.

662- النَّحْرِيرُ : Bilgili, zekâlı, kabiliyetli, tecrübeli, mahir, ileri görüşlü.

Muvelled kelimedir.

663- التَّرْدُ : Tavla. Farsçadır.

664- التَّرَجِسُ : Nergis; Kokulu bir bitki. Farsçadır.

665- التَّرْسُ : Irak’ta köy ismi. Farsça’da özel isim. Bazı kimseler bu nisbetle anılmışlardır. Farsçadır.

- 666- النَّيْزَكُ : Kısa mızrak. Aynı zamanda atmosfere girdiğinde düşen yıldızı andıran gök cismine de bu isim verilir. Farsçadır.
- 667- نَعْفَقُ : Gömleğin ve şalvarın göbek üzerine gelen kısımları. Farsçadır.
- 668- التَّرْمَقُ : Yumuşak. Farsçadır.
- 669- النَّاطُورُ : Ekin, ağaç, üzüm ve hurma bahçesi koruyucusu.
- 670- الثُّشَابُ : Ok. Arapçadır.
- 671- النَّوْرَجُ وَالنَّيْرَجُ : Kağrı. Süryancadır.
- 672- نَرْسُ : Irak'ta köy ismi. Farsça'da özel isim. Bazı kimseler bu nisbetle anılmışlardır. Aslı bildirilmemiştir.
- 673- التَّرْسِيَانُ : Kûfe'de bir hurma çeşidi. Aslı bildirilmemiştir.
- 674- النَّهْرَوَانُ : Hz. Ali ile haricîlerin savaştıkları yer. Dicleye karışan bir nehir. Farsçadır.
- 675- النَّيْمُ : Yarım. Farsçadır.
- 676- النَّاقُوسُ : Çan. Süryancadır.
- 677- النَّيْرُوزُ وَالنَّوْرُوزُ : Nevrûz. İranlılarda yılbaşı. Güneşin koç burcuna ilk giriş zamanına denk gelir. Farsçadır.
- 678- النَّيَّيْ نَرْمُ : Ney. Farsçadır.

- 679- التَّبْرَاسُ : Lamba. Süryancadır.
- 680- التَّشَا : Nişasta. Farsçadır.
- 681- التَّيْرُ : Öküz boyunduruğu. El-Cevâlîkî Farsça demiş fakat Süryancadır.

Diğer bir anlamı da dokumacıların âletlerinden, bol dokunmuş bir elbise türü.

- 682- نَافِحَةُ الْمِسْكِ : Geyikteki misk keseciği. Farsçadır.
- 683- التَّبِجُ : Bitki. Papirüs. Süryancadır.
- 684- النُّورَةُ : Bir kadın ismi. Kireç taşı, yanıcı madde. Arapça olup “النار”

kelimesinden türemiştir.

- 685- التَّوَجْرُ : Kağıt. Süryancadır.
- 686- التُّسْتِقُ : Hizmetçi, güvenilir hizmetçi. El-Cevâlîkî Farsça olduğunu söylemiş, fakat Yunancadır.
- 687- نَوَافِحُ الْمِسْكِ : Misk keseciği. “نَافِحَةٌ”nin çoğuludur. Farsçadır.

“VÂV” KISMI

- 688- الوَنْجُ : Parmaklarla vurularak çalınan bir tür çalgı. Farsçadır.
- 689- الوَرْدُ : gül, gül ağacı. çiçek açan her ağaç. Farsçadır.
- 690- الوَنْ : “الْوَنْجُ” ile aynıdır. Parmaklarla vurularak çalınan bir tür çalgı.

Farsçadır.

691- الوَافِهُ وَالْوَاهِفُ : Kilisenin kayyımı. Hıristiyan haçlarının bulunduğu mabedin kayyımı. Süryancadır.

“HÂ” KISMI

692- هَرُونَ (هَارُونَ) : Hz. Hârûn (a.s.). İbrancadır.

693- هَارُوتُ : Hârût ve Mârût, meleklere ait özel isimlerdir. Bazı müsteşrikler Mârût’un Süryanca “otorite ve efendilik”, Hârût’un ise “hasım” anlamında olduğunu söylemişlerdir ki, bu anlamlar onların hallerine uygun düşmektedir.

694- هَرْمَزُ : Farsça isim olup Güneş takviminde her ayın ilk günü, bu ilk güne hükmeden kral, Jüpiter, tanrılar tanrısı, Nûşirevân dahil birçok İran kralına verilen isim. Farsçadır.

695- الْهَآوُونَ : Havan. Farsçadır.

696- الْهَمِيَانُ : Dirhem, madeni para v.s. konarak bele bağlanan kemer. Farsçadır.

697- هَرَآةُ : İran’ın bölgelerinden biri. Horasan’ın büyük şehirlerindedir. Farsçadır.

698- الْهَمْتِيقُ : Haşhaş gibi, pamuk çekirdeğine benzeyen bir bitki. Aslı bilinmemiştir.

699- هَرْمَزُ : Sâsânî krallarından dördünün ismidir. Farsçadır.

700- الْهَطْرُ : Ağaçla vurmak. İbn Dureyd “muvelled kelimedir” demiş, onun dışındakilerse Arapça olduğunu söylemişlerdir.

701- هُسْعًا وَهَيْسُوعًا : Süratlenmek. “هُسْع” ise “هيسع ابن حمير بن سبأ”in oğullarıdır. El-Cevâlîkî İbn Dureyd'den İbranca veya Süryanca olduğunu nakletmiş, eş-Şağânî ise Arapça'nın Hîmyer lehçesine ait olduğunu söylemiştir.

702- الهمقانة : İbn Dureyd'in Hâlîl b. Aḥmed'den naklederek “الهمقانة” dediğine diğer âlimler “الهمقاة” demişlerdir ki, çoğulu da “الهمقيق”dir. Haşhaş gibi, pamuk çekirdeğine benzeyen bir bitkidir. Aslı bilinmemektedir.

703- هِرْقُل : Rum İmparatoru Heraklius. Rumcadır.

704- الهميسع : Sırtı yere gelmeyen kuvvetli kimse, pehlivan. Bazıları Süryanca olduğunu, bazıları da yok olmuş ve üzerinden zaman geçmiş olan eski fiillerden olduğunu söylemişlerdir.

705- هَامَان : Firavunun veziri.

706- الهملاج : Atın rehvan oluşu. Farsçadır.

707- اليهود : Yahûdî. Aslı belirtilmemiştir. Yabancı kelimedenden mu'arrab olduğu söylendiği gibi, Arapça olup tevbe etmesinden dolayı “يهودي” diye isimlendirildiği de söylenmiştir.

708- الهرمزان : “هرمز” ile aynıdır.

709- الهريد : Mecûsîlerin (ateşgede) ateşinin kayyımı, hizmetkârı. Farsçadır.

710- الهنداز : Mühendis. Farsçadır.

711- **الْهَامِرُزُّ** : Kısırânın mirzâblarından (Mecûsîlerin reisleri) bazıları.

Farsçadır.

712- **الْهَرَجُ** : Karışıklık, öldürmek. Habeşçe'dir.

713- **هَكَرُ** : Yemen'de veya Medine dolaylarında bir yer ismi. El-Cevâlikî,

el-Ezherî'den "Rumca" olduğunu nakletmiş, fakat Arapça oluşu daha doğrudur.

714- **الْهِنْدِسُ** : Aslanın sıfatı olarak cesur olmak. İnsanlar için tecrübeli, işi

iyi bilen, ileri görüşlü olan kimse için kullanılır. Farsça olduğu söylenmiş fakat Arapçadır.

715- **هَصَّانٌ وَهَصِيصٌ** : Sıkmak, çiğnemek, kırmak, yoklamak, dokunmak.

Arapçadır.

"YÂ" KISMI

716- **يَعْقُوبُ** : Hz. Ya'kûb (a.s.). İbrancadır.

717- **يُوسُفُ** : Hz. Yûsuf (a.s.). Daha büyük olmak, artmak, çoğalmak

anlamlarındadır. İbrancadır.

718- **يُونُسُ** : Hz. Yûnus (a.s.). Güvercin anlamındadır. Aslı İbranca olup

Arapça'ya Yunanca'dan geçmiştir.

719- **يُوشَعُ** : Hz. Yûşâ (a.s.). "Kurtarıcı Allah'tır" anlamındadır. İbrancadır.

720- **الْيَسَعُ** : Aslı "أَلِيشَاعُ" olup manası, "Allah yardımcının, destekçinin ta

kendisidir". İbrancadır.

- 721- الْعُقُوبُ : Keklik veya bildircinin erkeği. Bu anlamda Arapçadır.
- 722- الْيَمُّ : Deniz. Süryancadır.
- 723- الْيَلْمَقُ : Kalın kaftan. Farsçadır.
- 724- الْأَرَنْدَجُ وَالْبَيْرَنْدَجُ : Siyah deri. Farsçadır.
- 725- يَكْسُومُ : Yer ismi, Fırat üzerinde bir şehir. Aslı bildirilmemiştir.
- 726- الْيَاسْمِينُ وَالْيَاسْمُونُ : Yasemin, kokulu bir çiçek. Farsçadır.
- 727- يَأْجُوجُ : Ye'cûc ve Me'cûc iki yabancı isimdir. Allah'ın yarattığı insanlardan iki kabiledir. Yâfes'in oğlu oldukları da söylenmiştir. Kaynağı ise belirtilmemiştir.
- 728- الْيَاقُوتُ : Mavi renkli değerli bir taş. Farsçadır.
- 729- يَكْسُومُ : Fil sahibi Habeş kralı. Farsça olduğu söylenmiş, fakat Habeşçe oluşu daha doğrudur.
- 730- يَهُودُ : Yehûzâ b. Ya'kûb'a mensub olanlara el-Yehûd denir. Yahûdîlerden her biri. Arapça olup tevbe etmesinden dolayı “يهودي” diye isimlendirildiği de söylenmiştir.
- 731- الْيَارِقُ : Bilezik, pazıbent, kol ağzı, yen. Farsçadır.

732- يَا هَيَّاهُ وَيَهَيَّاهُ : “Ey falanca!”, “beri gel!” demek olan yönelme

sözcüğüdür. Süryanca olduğu söylenmiş, fakat Benî Esed’in kullandığı Arapça bir nida olduğu daha sahihtir.

SONUÇ

Dil, duyguları, maksatları ve fikirleri ifade eden iletişim aracıdır. Allah’ın insanlara en büyük nimetlerinden olan dil, gizli anlaşmalar sistemi olup milleti teşkil eden unsurların başında gelir.

Dillerin ortaya çıkışı konusundaki görüşler içerisinde en kuvvetli olanı “Vahy ve İlham” teorisidir. Diller çeşitli şekillerde tasnif edilmiştir. Bunlardan morfolojik metoda dayanan tasnifte diller “tek heceli diller”, “eklemeli diller” ve “çekimli diller” şeklinde sınıflandırılırken, günümüz dilbilimcileri en yaygın olarak “Hint-Avrupa”, “Hâmî-Sâmî” ve “Ural-Altay” şeklinde dilleri gruplara ayırmışlardır.

Arap dili Sâmi dil grubundan olup yaşayan en eski dillerdendir. Arapça'nın tarihi, gelişmesi ve yayılmasının çeşitli safhaları vardır. Eski, klasik, orta ve yeni/modern safhalardan geçerek günümüze ulaşmıştır. İslâmiyet'in yayılmasından sonra dinî metinlerin Arap olmayanlar tarafından anlaşılması için dil eğitimi yaygınlaşmış, çeşitli ekollerle bu alandaki çalışmalar gelişerek sürmüştür.

Her dil, kendisine komşu ve yakın olan dillerden kelime alır. Araplar da başka dillerden kelime almışlar ve bu kelimeleri dil kurallarına uyumlu hale getirerek Arapçalaştırmışlardır. Eski tarihlere kadar uzanan kelime alışında, şehirlerde hicrî ikinci asra, çölde dördüncü asra kadar alınan kelimelere “mu‘arrab”, bu kelime alışına da “ta‘rîb” adı verilmiştir. Bu ve bundan önceki dönemlerde yaşayanların konuşmaları delil kabul edildiğinden, bu asırlara “ihticâc/istişhâd” asırları denilmiştir.

Mu‘arrab kelimeleri tespit etmenin çeşitli yolları vardır. Bunları, fasih dilcilerden gelen nakil, Arapça'da kullanılmayan şekilde harflerin bir arada kullanılması, Arapça kelimelerin kalıplarına uymaması, çeşitli şekillerde ifade edilmeleri, kelimenin kökünün Arapça'da kaybolması, harflerin veya seslerin değişmesi, bazı harflerden meydana gelen kelimeler ve başka değişikliklerin olması şeklinde sıralamak mümkündür.

Mu‘arrab kelimeler, sahabe döneminden itibâren tespit edilmiştir. Ancak bu konuda ilk müstakil eser el-Cevâlîkî'nin “el-Mu‘arrab”ıdır. Bu ilk çalışmadan sonra zamanımıza kadar birçok eser kaleme alınmıştır.

Kur'ân'da mu‘arrab kelimelerin olup olmadığı hususu alimler arasında ihtilâflıdır. Bazı alimler Kur'ân'da yabancı kelimelerin bulunduğunu, bazıları bulunmadığını savunurken, bazıları da Kur'ân'da bu tür kelimelerin bulunduğunu, ancak Arapların onları kullanarak Arapçalaştırdıklarını, Yüce Allah'ın onların konuştuğu ve anladıkları dilde onlara hitap ettiğini savunmuşlardır.

Ebû Mansûr el-Cevâlîkî, asrının büyük dil âlimlerinden ve hadisçilerinden ders alarak yetişmiş, her iki dalda da ileri gelenlerden sayılmıştır. Hocası Hâfîb et-Tebrîzî'den sonra Nizâmîye Medresesi'nin başına geçmiş, halife el-Muktefi'nin iltifatlarına mazhar olmuş ve halifeye vakit namazlarında imamlık yapmıştır. Bu arada örnek bir âlim olarak, devlet başkanı olan halifenin kendisinden bazı kitapları ders alması ve halifenin icraatlarında kendisinin etkilerinin açık bir şekilde görülmesi de dikkate şâyandır.

İlmî durumu ve kişiliği oldukça dikkat çekicidir. İyice araştırmadan herhangi bir konuda cevap vermemiş, çok defa çocukların bile hiç düşünmeden cevap verebileceği sorulara bile “bilmiyorum” demiştir. Yeri geldiğinde de çok açık ve net cevaplar vererek, kendisine sataşanları susturmasını bilmiştir.

Ebû Manşûr, birçok talebe yetiştirmiştir. Bunlardan bazılarının ünü çok yayılmıştır. İbnu'l-Cevzî, el-Enbârî, es-Sem'ânî, el-Kindî gibi âlimler bunların başında gelmektedir.

El-Cevâlîkî'nin birçok eseri bize kadar ulaşmıştır. Bunların içinde *el-Mu'arrab*, sahasında yazılan ilk kitap olup bu dalda kendisinden sonraki çalışmalara da kaynak olmuştur.

El-Mu'arrab, çeşitli lügatlerde dağınık bir şekilde bulunan Arapçalaşmış kelimelerin bir arada sunulduğu, kelime yapıları ve hangi dilden alındıkları hakkında bilgi verildiği, Ku'ân, hadis, şiir ve meşellerle maḥall-i şahitlerinin belirlendiği bir kitaptır.

El-Mu'arrab'ın üzerinde birçok çalışma yapılmış ve defalarca basılmıştır. Eser, sadece maddelerin ilk harfleri dikkate alınarak alfabetik bir sıralamayla yazılmıştır. Müellif kelimelerin anlamlarından çok şekilleri üzerinde durmuştur.

El-Mu'arrab'da Ayetlerden, hadislerden, şiirden ve meşellerden iktibaslar yapılmıştır. Ayette geçtiği belirtilen kelime sayısı 20'yi, hadiste geçtiği belirtilen kelime sayısı ise 40'ı aşmaktadır. Şiir ise sayılmayacak kadar çoktur. Kendilerinden beyitler alınan şairler sayıldığında 100'den fazla isim görülebilir.

Kitap 732 tane mu'arrab kelimeyi kapsamaktadır. Bunlardan birkaç tanesi ikişer defa tekrarlanmıştır. Kelimelerin çoğunluğunu Farsçadan Arapçaya geçenler oluşturmakta, Süryanca ve İbrancadan alınan kelimeler de hayli çoktur. bu dillerden başka, Rumca, Habeşçe, Hintçe, Yunanca, Aramca gibi dillerden alınan kelimeler de mevcuttur.

BİBLİYOGRAFYA

Kur'ân-ı Kerîm

'Abbâspûr, "Daḥîl", *Serebrestî: Ḥasân Enûşe, Ferhengnâme edebî Fârîsî*, Tahran,

1381/(1423)/2002, II. Cilt

'Abdulbâkî b. 'Abdulmecîd el-Yemânî, *İşâratu't-ta'yîn fî terâcimi'n-nuḥât ve'l-luḡaviyyîn*, Thk. 'Abdulmecîd Diyâr, Tsz,

'Abdulcebbâr er-Rufâ'î, *el-İhtirâku's-Şekafî mu'cemu bibliyuğrâfî taḥlîlî*, Kum,

1374/1416/1995

- ‘Abdullâh Muhammed el-Habeşî, *Câmi’u’s-şurûhi ve’l-havâşî (Mu’cemu’s-şâmil li esmâ’i’l-kutubi’l-meşrûhati fi’t-turâsi’l-İslâmî ve beyâni şurûhih*, 1425/2004, Ebûzabî (Abudabi), I., II., III. Ciltler
- Adam Mez, *Onuncu Yüzyılda İslâm Medeniyeti / İslâm’ın Rönesansı*, Çev. Salih Şaban, İstanbul, İnsan Yayınları, 2000
- Ahmed Hasan ez-Zeyyât, *Târihu’l-edebi’l-Arabî*, Beyrut, Dâru’l-ma’rife, 1417/1996
- Ahmed b. el-Hasen b. ‘Alî b. Mûsâ Ebû Bekir el-Beyheki, *Sunenu’l-Beyheki’l-kubrâ*, Thk. Muhammed ‘Abdul-kâdir ‘Atâ, Mekketu’l-Mukerrame, Dâru’l-Bâz, 1414/1994
- Ahmed b. Hanbel, Ebû ‘Abdillâh eş-Şeybânî, *Musned*, Kâhire, Muessesetu Kırçuba, Tsz. III. ve V. Ciltler
- Ahmed b. Şu’ayb Ebû ‘Abdirrahmân en-Nesâ’î, *el-Muctebâ mine’s-Sünen*, Thk. ‘Abdulfettâh Ebû Ğudde, İkinci baskı, Haleb, Mektebu’l-maṭbû’âti’l-İslâmiyye, 1406/1986
- Ahmed Na’îm el-Kerâ’ayn, *‘İlmu’d-delâleti beyne’n-nazari ve’t-tatbîk*, Birinci baskı, Beyrut, el-Mu’essesetu’l-câmi’iyyeti’d-dirâsât ve’n-neşr ve’t-tevzî’, 1413/1993
- ‘Âlemu’l-kutub, er-rabî’ân (Rebî’u’l-evvel ve Rebî’u’l-âḥir)/1413, XIII. Cilt
- ‘Alî b. Husâmuddîn el-Mutteki el-Hindî, *Kenzu’l-‘ummâl fi suneni’l-aḳvâli ve’l-ef’âl*, Beyrut, Muessesetu’r-risâle 1989, XIII. Cilt
- ‘Alî Ridâ Karabulut, *Mu’cemu’l-maḥṭûṭâti’l-mevcûdeti fi mektebâti İstânbûl ve Ânâṭûli*, Tsz. III. Cilt
- El-‘Askalânî, Ahmed b. Ali b. Hacer Ebû’l-Fazl eş-Şâfi’î, *Lisânu’l-mîzân*, Thk. Dâiratu’l-Muarri’î’n-Nizâmiyye/Hindistan, Beyrut, 1406/1986, V. Cilt
- Ayalon, “Ta’rîb”, *The Encyclopaedia of Islam (New Edition)*, Vol. X, Fasc. 167-168, Leiden, 1998
- El-Buḥârî, Muhammed b. İsmâ’îl Ebû ‘Abdillah, *Câmi’u’s-Sahîh*, Thk. Mustafa Deyb el-Buḡâ, Üçüncü baskı, Beyrut, 1407/1987

- Butrus Bustânî, *Kitâbu dâirati'l-me'ârif Encyclopedie Arabe*, Beyrut, Dâru'l-ma'rife, Tsz. VI. Cilt
- C. Brockelmann, "Cevâlîkî" *M.E.B. İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, 1963, III. Cilt
- C. Brockelmann, *Geschichte der Arabischen Litteratur*, Leiden, E.J.Brill, 1937, I. Cilt
- Celâluddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Suyûtî, *el-Muzhir fî 'ulûmi'l-luğati ve envâ'ihâ*, Thk. Fuâd Ali Manşûr, Birinci Baskı, Beyrut, Dâru'l-kutubi'l-İlmiyye, 1998, I. Cilt
- Corcî Zeydân, *Târîhu âdâbi'l-luğati'l-'Arabiyye*, Beyrut, Menşûrâtu dâru'l-mektebeti'l-hayât, 1983, I. Cilt
- Dânişnâme, "Ta'rîb" *Serebrestî: Hasân Enûşe, Ferhengnâme edebî Fârîsî*, Tahran, 1381/1423/2002, II. Cilt
- Def'ullâh 'Abdullâh Suleymân, "Muhtaşaru emşileti Sîbeveyh li'l-Cevâlîkî", *ed-Dâre*, Riyad, Cilt: XII, Sayı: 3, 1986
- Dissertation Abstracts University of Khartoum 1958-1975, Khartoum, Sudan, Tsz.
- Ebû 'Abdirrahmân el-Halîl b. Aḥmed el-Ferâhîdî, *Kitabu'l-'ayn*, Thk. Mehdî el-Maḥzûmî ve İbrâhîm es-Sâmerrâ'î, İkinci baskı, Tahran, Muessesetu Dâru'l-hicre, 1409/1988, VII. Cilt
- Ebû 'Ubeyde Meşhûr b. Ḥasen b. Selmân ve Ebû Ḥuzeyfe Râ'id b. Şabrî, *Mu'cemu'l-muşannefâti'l-vârideti fî Fetḥi'l-Bârî*, Riyâd, 1412/1991
- Ebû Bekir 'Abdullâh b. Muḥammed b. Ebî Şeybe, *el-Muşannef fi'l-eḥâdîs ve'l-âşâr*, Thk., Kemâl Yûsuf el-Ḥût, Birinci baskı, Riyâd, Mektebetu'r-ruşd, 1409/1988, V. Cilt
- Ebû Manşûr el-Cevâlîkî Mevhûb b. Ahmed b. Muhammed b. Ḥadır, *el-Mu'arrab mine'l-kelâmi'l-a'cemî 'alâ ḥurûfi'l-mu'cem*, Thk. F. Abdurrahîm, Dimeşq, Dâru'l-ḳalem, 1410/1990
- *Şerḥu edebi'l-kâtib li'l-Cevâlîkî*, Thk. Ṭaybe Ḥamd Bûdî, Kuveyt, Kulliyetu'l-âdâb, 1995

- *Şerhu edebi'l-kâtib*, Tkd. Mustafâ Şâdik er-Râfî'î, Beyrut, Dâru'l-kutubi'l-'Arabî, Tsz.
- Ebû Muhammed 'Abdullah b. Berrî, *Fî't-t'arîb ve'l-Mu'arrab*, *Hâşiyetu'bnu Berrî 'alâ kitâbi'l-Mu'arrab li'bni'l-Cevâlîkî* (Nşr.İbrahîm es-Sâmerrâ'î), Beyrut, Mu'essesetu'r-risâle, Tsz
- Ebû Sa'd 'Abdulkerîm b. Muhammed b. Mansûr et-Temîmî es-Sem'ânî, *el-Ensâb*, Tkd.Alk. 'Abdullâh 'Umer el-Bârûdî, Birinci baskı, Beyrut, Dâru'l-Cinân, 1408/1988, II. Cilt
- Ebu'l-'Abbâs Şemsuddîn b. Muhammed Ebû Bekir b. Hâlikân, *Vefeyâtu'l-a'yân*, Thk. İhsân 'Abbâs. Beyrut, Dâr Şâdir, 1397/1977, V. Cilt
- Ebu'l-Berekât Kemâluddîn Abdurrahmân b. Muhammed el-Enbârî, *Nuzhetu'l-elibbâ' fî tabakâti'l-udebâ'*, Thk. İbrahîm es-Sâmerrâ'î, Ürdün, Mektebetu'l-Menâr, 1405/1985
- Ebu'l-Ferec 'Abdurrahmân b. 'Alî b. Muhammed İbnu'l-Cevzî, *el-Muntazam fî târihi'l-mulûk ve'l-umem*, Thk, Muhammed 'Abdulkâdir 'Atâ-Muştafâ 'Abdulkâdir 'Atâ, Beyrut, Dâru'l-kutubi'l-'ilmiyye, 1412/1992, XVII. Cilt
- Ebû'l-Feth 'Osmân b. Cinnî, *Sırrı sanâ'ati'l-i'irâb*, Thk. Hasen Hindâvî, Birinci baskı, Dimeşk, Dâru'l-çalem, 1985, I. Cilt.
- Ebu'l-Fidâ' el-Hâfîz İbn Keşîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, İkinci baskı, Beyrut, Mektebetu'l-me'ârif, 1411/1990, XII. Cilt; *el-Bidâye ve'n-nihâye*, Beyrut, Dâru'l-me'ârif, tsz., II. Cilt
- Ebu'l-Kâsım Maḥmûd b. 'Ömer ez-Zemaḥşerî, *el-Mufassal fî san'ati'l-i'râb*, Thk. 'Alî ebû Mulḥim, Birinci baskı, Beyrut, Dâru'l-mektebeti'l-hilâl, 1993
- Emîr Mustafa eş-Şihâbî, *el-Muştalehâtu'l-'ilmiyye fî'l-luğati'l-'arabiyye*, İkinci baskı, Dimeşk, 1384/1965
- Fikrî el-Cezzâr, *Medâhîlu'l-mu'ellifin ve'l-e'lâmi'l-'Arab hattâ 'âm: 1215/1800*, Riyad, 1991, I. Cilt

- Hüseyn b. Kâsim b. Muhammed en-Nu‘aymî-Hamza b. Hüseyn b. Kâsim en-Nu‘aymî,
el-Mustedrekât ‘alâ târîhi’t-turâsi’l-‘Arabî: Kısmu’s-şi‘r ve fikhu’l-luġa, Cidde,
1422, VII. Cilt
- Hüseyn Elmalı, “el-Muarrab”, *DİA*, XXX. Cilt
- Hüseyn Küçükcalay, *Kur’ân Dili Arapça*, Konya, Manevî Değerleri Koruma ve İlim
Yayma Cemiyeti, 1969
- Habeşî, a.g.e., “el-Mu‘arrab min kelâmi’l-‘Arabî” md., III
- İbn Hişâm Cemâluddîn ebû Muhammed ‘Abdullâh b. Yûsuf el-Ensârî, *Muġni’l-lebîb
‘an kutubi’l-e‘ârib*, Thk. Mâzin el-Mubârek ve Muhammed ‘Alî Hamidullâh,
Altıncı baskı, Beyrut, Dâru’l-fikr, 1985
- *Evdaġu’l-mesâlik ilâ Elfiyeti İbn Mâlik*, beşinci baskı, Beyrut, Dâru’l-Cil,
1979, IV. Cilt
- İbn Kayyim el-Cevziyye, *el-Emşâl fi’l-Ķur’ân*, Birinci baskı, Tanta, Mektebetu’s-
Şahâbe, 1406/1986
- İbn Manzûr, Muhammed b. Mukerrem el-Efrîkî el-Mısrî, *Lisânu’l-Arab*, Birinci baskı,
Beyrut, Dâru Şâdir, 1388/1968, I, XI. Ciltler
- İbrâhîm es-Sâmerrâ’î, *Me‘a’l-maşâdir fi’l-luġati ve’l-edeb*, ‘Ammân, 1403/1983, I. Cilt
- İbrahim Mustafa, Ahmed ez-Zeyyât, Hâmid Abdu’l-Kâdir, Muhammed Ali en-Neccâr,
el-Mu‘cemu’l-vasît, İstanbul, Çaġrı Yay., 1996, I. Cilt
- İsmâ‘îl Bâşâ el-Baġdâdî, *Hediyyetu’l-‘ârifîn esmâu’l-muellifîn ve âşâru’l-muşannifîn*,
Baġdat, Mektebetu’l-muşennâ, 1955, II. Cilt
- İsmail Cerrahoġlu, *Tefsir Usûlü*, On birinci baskı, Anakara, Türkiye Diyanet Vakfı
Yayınları, 1997
- İsmail Durmuş, “Mesel”, *DİA*, XXIX. Cilt
- İsmâil Râcî el-Farûkî, Luis Lâmia el-Farûkî, *İslâm Kültür Atlası*, Çev. Mustafa Okan
Kibaroġlu-Zerrin Kibaroġlu, İstanbul, İnkilâb Yayınları, 1999

- ‘İzzuddîn et-Tenûhî, “Kitâbu tekmileti işlâhi mâ teğalleṭa fîhi’l-‘âmmе”, *Mecelletu’l-mu‘cemi’l-‘ilmi’l-‘Arabî*, C.14, Sy. 5-6, 1936
- ‘İzzuddîn İbnu’l-Eşîr el-Cezerî, *el-Lubâb fî tehzîbi’l-ensâb*, Beyrut, Dâr Şâdir, I. Cilt
- El-Kutubu’l-‘Arabiyyetu’l-maṭbû‘atu fî Ūrubbâ*, Riyâd, 1425/2004
- M. G. Carter, “el-Jawâlîqî”, *Encyclopedia Of Arabic Literature*, London, 1998, Volume: 1
- Marshal G.S. Hodgson, *İslâm’ın Serüveni*, Çev. Senai Demirci, İstanbul, İz Yayıncılık, 1993, I. Cilt
- Mehmet Ali Kapar, “Eyyâmu’l-Arab”, *DİA*, XII. Cilt
- Mehmet Yavuz, “Mu‘arrab Kelimelere Dâir Yazılan Eserler Sözlükler”, *Nüşa Şarkiyat Araştırmaları Dergisi*, Yaz 2001
- “Yabancı Kelimenin Arapça’da Kullanılışı veya Tanınmasındaki Ölçüler”, *Nüşa Şarkiyat Araştırmaları Dergisi*, Yaz 2001
- Mes‘ûd Bûbû, “el-Cuvâlîkî (Ebû Mansûr)”, *el-Mevsû‘atu’l-‘Arabiyye*, Dimeşk, 2003, VII. Cilt
- Meşâyiḥ Ferîndî, *Dâyiretu’l-Me‘ârifi Teşeyyu’*, Cild Puḥsem, Tahran, 1375
- El-Mevsû‘atu’l-‘Arabiyyeti’l-‘âlemiyye*, Suudi Arabistan, Muessesetu a‘mâli’l-mevsû‘ati li’n-neşr ve’t-tevzî‘, 1419/1999, VIII. Cilt
- Meydan Larousse*, “Cevâlîkî”, İstanbul, Meydan Yayınevi, 1969, II. Cilt
- Muhammed Ali et-Tehânevî, *Keşşâfu işṭilâḥâti’l-funûni ve’l-‘ulûm*, Thk. ‘Ali Daḥrûc, Trc. ‘Abdullah el-Ḥâlidî, Tsz, II. Cilt
- Muḥammed el-Emîn b. Faḍlullâh el-Muḥibbî, *Ḳaşdu’s-sebîl fîmâ fi’l-luğati’l-‘Arabiyyeti mine’d-daḥîl*, Thk. ‘Uşmân Maḥmûd es-Şînî, Birinci baskı, Riyâd, Mektebetu’t-tevbe, 1415/1994, I. Cilt
- Muharrem Çelebi, “Cevâlîkî, Mevhûb b. Ahmed”, *DİA*, VII. Cilt
- “Ebû Mansûr el-Cevâlîkî”, *A.Ü. İslâmî İlimler Fakültesi Dergisi*, Ankara, Sy. 3, F. 1-2, 1979

- “el-Cevâlîkî'nin el-Muhtasar'da Metodu ve Kaynakları”, *D.E.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, İzmir, Sayı:VI, 1989
- Muharrem Ergin, *Türk Dil Bilgisi*, İstanbul, Bayrak Basım/Yayım/Tanıtım, 2005, s. 3.
- Muhammed 'Îsâ Şâlihiyye, *el-Mu'cemu's-şâmil li'turâsi'l-'Arabî*, Kahire, 1993, II. Cilt
- Muhammed Aḥmed ed-Dâli, “Nazarât fî Muhtaşari şerḥi emşileti Sîbeveyh li'l-Cevâlîkî”, *Mecelletu Ma'hedi'l-maḥtûṭâti'l-'Arabiyye*, Cilt: 42, Sayı: 2, 1419/1998
- Muhammed b. Yezîd Ebû 'Abillâh el-Ḳazvînî, *Sunenu'bnû Mâce*, Thk. Muhammed 'Abdulbâkî, Beyrût, Dâru'l-fikr, Tsz.
- Muḥsin el-Emîn, *A'yânu'sî'a*, Thk.Thr. Ḥasen el-Emîn, Beyrut, Dâru't-te'aruf li'l-maḥbû'ât, 1406/1986, X. Cilt
- Muḥibbuddîn Ebû 'Abdullâh Muhammed b. Maḥmûd İbnu'n-Neccâr el-Bağdâdî, *Zeylu Târîhi Bağdâd*, Thk. Mustafâ 'Abdulḳâdir 'Aṭâ', Beyrut, Dâru'l-kutubi'l-'ilmiyye, Tsz. III. Cilt
- Muslim b. Haccâc Ebû'l-Huseyn el-Kuşayrî en-Nîsâbûrî, *el-Câmi'u's-sahîh*, Thk. Muhammed Fuâd Abdulbâkî, Beyrut, Tsz.
- Nihad M. Çetin, “Arap, III. Dil”, *DİA*, III. Cilt
- Orhan Oğuz, *Arap Dilini Geliştiren Amillerden Naht, Muşterek, Ta'rîb ve Eḍdâd*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2005
- Riḍvân Mubârek, “et-Ta'rîb”, *Mu'allemetu'l-Mağrib (Encyclopédie du Maroc)*, Rabat, 1415/1995, VII. Cilt
- Sa'dî Ḍannâvî, *el-Mu'cemu'l-mufaşşal fi'l-Mu'arrab ve'd-daḥîl*, Birinci baskı, Beyrut, Dâru'l-kutubi'l-'ilmiyye, 1424/2004
- Şalâḥuddîn ez-Za'belâvî, “Kitâbu Ḥâşiyeti'bni Berrî 'ale'l-Mu'arrab li Ebî Manşûr el-Cevâlîkî bi taḥḳîki İbrâhîm es-Sâmerrâ'î”, *et-Turâsu'l-'Arabî*, Dimeşk, Yıllar. VI, VII, Sayılar 22, 24, 25-26, 27-28, 1986, 1986-1987, 1987-1988

- Sohail H. Hashmi, “Ta’rîb”, *The Encyclopaedia of Islam*, (New Edition) Suppl. Fasc. 11-12, Leiden, 2004
- Suat Yıldırım, *Kur’ân-ı Hakîm ve Açıklamalı Meali*, İstanbul, Feza Gazetecilik A.Ş., 1998
- Suleymân b. el-Eş‘aş Ebû Dâvûd es-Sicistânî el-Ezdî, *Sunenu Ebî Dâvud*, Thk. Muḥammed Muḥyiddîn ‘Abdulḥamîd, Beyrut, Dâru’l-fikr, Tsz
- Şemsuddîn Muhammed b. Ahmed ‘Uşman ez-Zehebî, *el-‘İber fî ḥaberi men ğaber*, Thk. Ebû Hâcer Muhammed es-Sa’îd b. Besyûnî, Zeğlûl, Beyrut, Dâru’l-kutubi’l-‘ilmiyye, Tsz., II. Cilt
- *Siyeru a’lâmi’n-nubelâ*, Thk. Şu‘ayb el-Arnâvût, Muḥammed Nu‘aym, Na‘îm el-Arḳasûsî, Yedinci baskı, Beyrut, Mu’essesetu’r-risâle, 1410/1990, XX. Cilt
- *Târîhu’l-İslâm ve vefeyâtu’l-meşâhîr ve’l-e’lâm*, Thk. ‘Umer ‘Abdusselâm Tedmurî, Beyrut, Dâru’l-kutubi’l-‘Arabî, 1423/2003, 521-530, 531-540 yılları cildi
- Şihâbu’d-dîn Aḥmed el-Ḥafâcî el-Mısrî, *Şifâ’u’l-ğalîl fî kelâmî’l-‘Arabi mine’d-dahîl*, Tsh.Alk.Mr. Muhammed ‘Abdu’l-Mun‘im Ḥafâcî, Birinci baskı, Mısır, Mektebetu’l-ḥarem el-Huseynî et-ticâriyetu’l-kubrâ, 1371/1952, s.23.
- Şihâbuddîn Aḥmed b. Aybek el-Ḥusâmî ed-Dimyâţî, *el-Mustefâd min Zeyli târîhi Bağdâd*, Thk. Muḥammed Mevlûd Halef, Knt. Beşşâr ‘Avvâd Ma‘rûf, Beyrut, Muessesetu’r-risâle, Tsz.
- Şihâbuddîn Aḥmed b. Yahyâ İbn Faḍlullâh el-‘Umerî, *Mesâliku’l-ebşâr fî memâliki’l-emşâr*, Yayınlayan: Fuâd Sezgin, Almanya, Frankfurt Üniversitesi Ma’hedu târîhi’l-‘ulûmi’l-‘Arabiyyeti ve’l-İslâmiyye, 1408/1988
- Şihâbuddîn Ebî’l-‘Abbâs Aḥmed b. Ḥasen b. Raceb, *Zeylu Tabakâti’l-Ḥanâbile*, Beyrut, Dâru’l-ma‘rife, Tsz. III. Cilt

- Şihâbuddîn Ebu'l-Fellâh 'Abdulhayy Ahmed b. Muhammed el-'Akerî, *Şuzurâtu'z-zeheb fi 'ahbâri men zeheb*, Thk. Thr. 'Abdulkâdir el-Arnâvût, Thk.Alk. Maĥmûd el-Arnâvût, Birinci baskı, Beyrut, 1411/1991, VI. Cilt
- Şihâbuddîn Yâkût b. 'Abdullâh el-Ĥamevî er-Rûmî el-Baġdâdî, *Mu'cem'l-udebâ*, Üçüncü baskı, Beyrut, Dâru'l-fikr, 1400/1980, XIX. Cilt
- Ṭârîk el-Cenâbî, "Cevâbu mes'eletin suile 'anhâ Ebû Mansûr b. el-Cevâlîkî", *Mecelletu kulliyeti usûli'd-dîn*, Birinci sayı, Baġdat, Maṭba'atu'l-me'ârif, 1975
- Ṭaybe Sâlih eş-Şezer, "Kaḍiyyetu't-ta'rîb 'inde'l-Cevâlîkî" *Mecelletu Kulliyeti'l-âdâb Câmi'atu'l-Kâhira* (Kâhire Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi), cilt: 59, sayı: 3, Temmuz-1999
- Et-Tirmizî, Muhammed b. Îsâ Ebû Îsâ es-Sulemî, *el-Câmi'u's-Sahîh Sunenu't-Tirmizî*, Thk. Ahmed Muhammed Şâkir v.d, Beyrut, Tsz.
- Toshihiko İzutsu, *Kur'an'da Allah ve İnsan*, Çev. Süleyman Ateş, İstanbul, Yeni Ufuk Neşriyât, Tsz
- Ömer Ferrûh *Târîhu edebi'l-'Arabî*, Beyrût, Dâu'l-'ilm li'l-melâyîn, Yedinci Baskı, 1997
- Ömer Ridâ Keĥhâle, *Mu'cemu'l-mu'ellifîn terâcimu muşannifi'l-kutubi'l-'Arabiyye*, Dimeşk, Maṭba'atu't-terâkî, 1380/1961, XIII. Cilt
- Yılmaz Özakpınar, *İslâm Medeniyeti ve Türk Kültürü*, İstanbul, Ötüken Neşriyat, 1999
- Yûsuf İlyân Serkîs, *Mu'cemu'l-metbû'âti'l-'Arabiyyeti ve'l-mu'arraba*, Mısır, Serkîs Matbaası, 1928, I. Cilt
- Zehâ'iru't-turâsi'l-'Arabiyyeti'l-İslâmiyye*, 1401/1981, I. Cilt
- Zeynuddîn Ahmed b. Ahmed b. 'Abdillaĥf ez-Zebîdî, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh*, Trc. Ve Şrh. Kâmil Miras, Yedinci baskı, Ankara, D.İ.B. Yay., 1985, X. Cilt
- Ez-Zirikli, Hayreddin, *el-A'lâm Kâmûsu't-terâcim*, Beyrût, 1979, VII. Cilt
- Zülfikar Tüccar, *Dahîl*, DİA., VIII. Cilt